

Wielowymiarowość polityki społecznej i bezpieczeństwa w Polsce

pod redakcją
Waldemara Tomaszewskiego
Diany Mościckiej

Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wielowymiarowość polityki społecznej i bezpieczeństwa w Polsce

redakcja naukowa

Waldemar Tomaszewski, Diana Mościcka

**Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
Olsztyn 2017**

=wersja elektroniczna=

Recenzent:
dr hab. Degefe Gemechu

Projekt okładki:
Wojciech Fabiszewski

Odpowiedzialność za treść artykułów ponoszą autorzy.

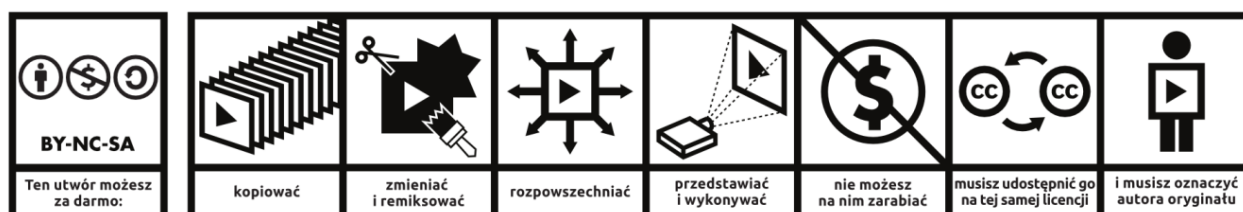
ISBN 978-83-89559-93-7

Wielowymiarowość polityki społecznej i bezpieczeństwa w Polsce, red. W. Tomaszewski, D. Mościcka, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2017, ss. 153.

Liczba znaków: 403 tyś.

Liczba arkuszy wydawniczych: 10,07

Licencja: Creative Commons 3.0 Polska

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Na tych samych warunkach 3.0 Polska – Licencja ta pozwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz tak długo jak utwory zależne będą również obejmowane tą samą licencją. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/pl/>

SPIS TREŚCI

	<i>Wprowadzenie</i>	5
Marta Miedzińska	<i>Tożsamość narodowa i europejska Polaków</i>	7
Anna Lachowska	<i>Stanowisko prawne szlachty na Podlasiu w XV i XVI wieku</i>	17
Andrzej Jurkun	<i>Rola organizacji społecznych w tworzeniu tożsamości kulturowej na pograniczu polsko-litewskim</i>	27
Zuzanna Szulborska	<i>Handel ludźmi w Polsce – opis zjawiska oraz metody zwalczania</i>	35
Natalia Plona	<i>Sytuacja doktorantów na rynku pracy</i>	45
Magdalena Jaworek	<i>„Z blokowiska na boiska” – rola sportu wśród młodzieży a poprawa poczucia bezpieczeństwa lokalnej społeczności</i>	55
Wojciech Fabiszewski	<i>Tradycja oraz sport jako czynniki wpływające na wychowanie dzieci i młodzieży</i>	65
Katarzyna Nosek Karolina Biernacka	<i>Terapia behawioralno-emocjonalna jako forma wsparcia i pomocy dla osób pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym</i>	74
Katarzyna Nosek	<i>Terapia i obszary wsparcia socjalnego współczesnych rodzin</i>	89
Diana Mościcka	<i>Uzależnienie od Internetu, jako zagrożenie relacji społecznych</i>	98
Angelika Baranowska	<i>Cukrzyca – epidemią XXI wieku</i>	106
Radosław Urbański	<i>Bezpieczeństwo ekologiczne – działania na rzecz ochrony środowiska na Warmii i Mazurach</i>	116
Beata Łączyńska	<i>Wyzwania i szanse współczesnego bezpieczeństwa ekologicznego</i>	125
Marta Miedzińska	<i>Bezpieczeństwo środowiskowe w Polsce</i>	134
Beata Łączyńska	<i>Połowry ryb w świetle ochrony środowiska</i>	145

WPROWADZENIE

Podstawowym zadaniem władzy jest zapewnienie suwerenności, nienaruszalności granic i integralności państwa. Jednak wraz z rozwojem cywilizacyjnym pojawiają się wciąż nowe zagrożenia jego bezpiecznego funkcjonowania w sferze wewnętrznej, jak i międzynarodowej. Powoduje to konieczność dokonywania stałej ewaluacji zagrożeń i określania nowych, adekwatnych do nich, sposobów działania. W niniejszej publikacji starano się wskazać wiodące obecnie zagrożenia bezpieczeństwa państwa polskiego.

Monografię rozpoczyna artykuł Marty Miedzińskiej, poświęcony tożsamości narodowej i europejskiej, pojmowanej odmiennie w każdym z państw europejskich. Autorka scharakteryzowała proces kształtowania się polskiej tożsamości narodowej i przedstawiła współczesne rozumienie pojęcia tożsamości europejskiej. W kolejnym artykule, Anna Lachowska, przedstawiła stanowisko prawne szlachty na Podlasiu w XV i XVI wieku. Autorka zanalizowała przywileje i statuty skierowane do szlachty polskiej, które sprawiły, że ta grupa społeczna zyskiwała świadomość swych praw i wolności, a prawa obywatelskie nabierały wymiaru normatywnego. Andrzej Jurkun, w swoim artykule, ukazał rolę organizacji społecznych w tworzeniu tożsamości kulturowej regionu pogranicza polsko-litewskiego. Autor za studium przypadku wybrał miejscowość Sejny.

Podejmowane w niniejszej publikacji zagadnienia odnoszą się również do problemów *stricte* prawnych. Zuzanna Szulborska swój tekst poświęciła kontrowersyjnej problematyce handlu ludźmi oraz metodom jego zwalczania. Natomiast Natalia Plona opisała podstawy prawne funkcjonowania doktorantów na rynku pracy.

Magdalena Jaworek w artykule poruszyła znaczenie sportu w przeprowadzonym projekcie profilaktycznym pt. „Z blokowiska na boiska”, który miał na celu zapobieganie i zminimalizowanie niedostosowania młodzieży poprzez prowadzenie zajęć sportowych. Również Wojciech Fabiszewski odniósł się do sportu i tradycji, jako wiodących czynników wpływających na wychowanie dzieci i młodzieży.

Z kolei Katarzyna Nosek wraz z Karoliną Biernacką opisały terapię behawioralno-emocjonalną, jako formę wsparcia i pomocy dla osób pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym. W kolejnym artykule, Katarzyna Nosek zajęła się analizą terapii psychologicznych i obszarów wsparcia socjalnego współczesnych rodzin.

Diana Mościcka swój artykuł poświęciła problemowi uzależnienia od Internetu. Zjawisko to bywa marginalizowane, a w rzeczywistości jest dużym zagrożeniem relacji społecznych.

Inne, współczesne zagrożenie cywilizacyjne opisała Angelika Baranowska, która z perspektywy lekarza praktyka, jak i młodego naukowca-teoretyka opisała cukrzycę, jako epidemię obecnego stulecia.

Radosław Urbański zanalizował bezpieczeństwo ekologiczne, w aspekcie ochrony środowiska na Warmii i Mazurach. Natomiast Beata Łączyńska podjęła się wskazania wyzwań i szans współczesnego bezpieczeństwa ekologicznego *sensu largo*, zaś Marta Miedzińska opisała podstawy bezpieczeństwa środowiskowego, na przykładzie działań organów władzy publicznej w Polsce. Monografię zamyka artykuł Beaty Łączyńskiej, w którym podejmowana przez autorkę problematyka ochrony środowiska oscyluje wokół kwestii połowów ryb i normatywnych rozwiązań z nią powiązanych.

Redaktorzy kierują podziękowania do autorów artykułów, a zwłaszcza do dr. hab. Degefe Gemechu, za wnikliwe uwagi i życzliwą recenzję niniejszej monografii oraz prof. zw. dr. hab. Arkadiusza Żukowskiego, Dyrektora Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, za naukowe wsparcie podczas jej publikacji.

Redaktorzy

*Marta Miedzińska*¹

Tożsamość narodowa i europejska Polaków

Pojmowanie tożsamości narodowej i europejskiej znacznie różni się w poszczególnych państwach Europy. Każdy z krajów identyfikuje się poprzez wiele elementów i czynników, które są charakterystyczne jedynie dla tej konkretnej nacji. W jaki sposób więc możliwe staje się połączenie różnych narodów i wytworzenie wspólnych więzi?

Kwestia tożsamości oraz przynależności ludów znajdujących się na terytorium Europy od bardzo dawna budzi niemałe kontrowersje. Prowadzone w debacie publicznej dyskusje najczęściej dotyczą problematyki związanej z definiowaniem kluczowych pojęć oraz możliwościami współgrania tychże tożsamości. Również w Polsce coraz częściej podejmuje się rozważania dotyczące kształtowania się tożsamości narodowej i europejskiej, co prowadzi do wyodrębnienia się kluczowych pytań: czy czujemy się bardziej Polakami czy Europejczykami oraz czy może równie mocno akcentujemy naszą przynależność do Europy jak i do narodu?

Podejmowanie kwestii związanych z poczuciem tożsamości narodowej i europejskiej Polaków, jest szczególnie istotne dla dalszego kształtowania się naszego narodu oraz przyszłych pokoleń. Celem niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie polskiej tożsamości narodowej i przedstawienie współczesnego pojmowania tożsamości europejskiej. Bardzo ważnym aspektem poruszonym w niniejszym artykule będzie komplementarność tych dwóch tożsamości. Ponadto omówione zostaną wyniki badań opinii publicznej Eurobarometru Standardowego w 2015 r. oraz Eurobarometru Parlamentu Europejskiego z 2016 r., gdzie m.in. uwzględniono temat poczucia tożsamości z UE w Polsce, dzięki czemu możliwe będzie odpowiedzenie na pytanie, czy czujemy większą więź – z Polską, czy raczej z Unią Europejską?

Tożsamość narodowa a tożsamość europejska – problemy definicyjne

Rozważania na temat polskiej tożsamości narodowej i tożsamości europejskiej zostaną poprzedzone próbą określenia ich definicji, co ma kluczowe znaczenie dla dalszych przemyśleń. Warto jednak uprzednio zastanowić się nad pojęciem „tożsamość”. Słowo to jest synonimem francuskiego *identique* i angielskiego *identity*, czyli „identyczność”. Z kolei słowo „identyczność” pochodzi od łacińskiego *idem*, czyli „zawsze ten sam”². Najbardziej znana definicja tożsamości zawarta jest w słowniku języka polskiego, która mówi, że tożsamość to „bycie tym samym,

¹ mgr Marta Miedzińska, doktorantka Uniwersytetu Warszawskiego, e-mail: m_miedzinska@wp.pl

² J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001, s. 853.

identyczność”³. Jest to również świadomość naszych cech oraz naszej odrębności⁴. Termin ten jest uznawany za stosunkowo młody, gdyż pojawił się dopiero w latach 50. XX wieku i używany jest bardzo często w rozmaitych sensach i kontekstach.

Przechodząc do definiowania tożsamości narodowej i tożsamości europejskiej warto podkreślić, iż możemy także wskazać dodatkowy, trzeci poziom współczesnej identyfikacji społecznej Polaków obok dwóch wcześniej wskazanych, czyli tożsamość regionalną. Problem identyfikowania się związany jest z coraz szerszym dostrzeganiem, a także podkreślaniem złożoności zagadnienia, jakim jest żywa i jakże dynamiczna „tkanka” społeczna. Wraz z upływem czasu społeczności ewoluują i zmieniają się, a z nimi również zmienia się ich mentalność i sposób, w jaki postrzegają aktualną rzeczywistość. We współczesnym świecie tożsamość narodowa jest uznawana za najbardziej podstawowy wyznacznik identyfikacyjny danego człowieka. Za nie mniej istotną uznaje się również tożsamość regionalną. To właśnie więzy regionalne pojawiły się znacznie wcześniej niż więzy narodowe, jednakże straciły swoje pierwotne znaczenie po tym, jak mieszkańcy tychże regionów zdobyli szersze poczucie przynależności do narodu. Tożsamość europejska zaś pojawiła się znacznie później, o czym w dalszej części artykułu.

Pojęcie tożsamości narodowej jest bardzo szerokie i obejmuje sobą znaczny zakres. W Polsce jest ono zamiennie używane z takimi określeniami jak „polskość”, „tożsamość kulturowa”, „etos polski” czy „tożsamość cywilizacyjno-kulturowa”⁵. Tożsamość ta opiera się na trzech głównych modelach. Pierwszy z nich to model obiektywistyczny, który zakłada, że tożsamość wyczerpuje się w cechach zbiorowości narodowej, dających się obiektywnie opisać z zewnątrz z pozycji obserwatora. Drugi to model tożsamości odkrywanych, czyli przeświadczenie o zakorzenionej odrębności zbiorowości narodowej w odległej przeszłości kulturowej oraz trzeci model – tożsamości konstruowanej dla osiągnięcia celów w różnych momentach historycznych⁶.

Dopiero podczas konfrontacji tożsamości z „innością” uwidacznia się jej pełna rola, dlatego też jest przedstawiana poprzez zestawienie i rozpoznanie różnic. Przede wszystkim wiąże się ona z terytorium, a w tym z miejscami symbolicznymi (świętymi – „celami duchowej i historycznej pielgrzymki”), krajobrazem narodowym, „domem rodzinnym”, jak i również kulturą materialną, czyli materialnymi dowodami wspólnych zwyczajów o różnorodnym charakterze (np. moda i odzież,

³ *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1981, t. 3, s. 519.

⁴ A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] *Edukacja regionalna*, red. A. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Warszawa 2006, s. 50.

⁵ K. Lastawski, *Polskość w Europie. Polska tożsamość narodowa w integrującej się Europie*, Warszawa 2004.

⁶ Z. Bokszański, *Modele pojęcia tożsamości narodowej*, [w:] *Tożsamości zbiorowe*, red. Z. Bokszański, Warszawa 2005, s. 114-117.

jako wyraz ekspresji tożsamości narodowej czy też wspólna waluta narodowa)⁷. Istotę tożsamości narodowej, jako zbiorowej świadomości wspólnej woli działania oraz tworzenia wspólnot w wymowny sposób ujęła Jadwiga Żylińska pisząc: „Mury można zburzyć, krajobraz przeorać czołgami, napisy na ścianach zamalować, granice zmienić, ludzi zdziesiątkować, przesiedlić lub zamknąć, ale nie można unicestwić świata symboli obecnych w świadomości spadkobierców”⁸.

Jak pisze Andrzej Kojder, tożsamość narodową określa „zbiór wartości, symboli, dzieł, mitów, które w społeczności narodowej są wysoko cenione i chronione oraz przekazywane z pokolenia na pokolenie”⁹. Konstytutywną rolę w kształtowaniu tejże tożsamości odgrywa państwo, którego działania organizacyjne, edukacyjne i promocyjne mają za zadanie utrwalać bogate wartości narodowe, a także ułatwiają ich rozwój wśród innych krajów i narodów.

Tożsamość europejska jest zaś poczuciem „bycia Europejczykiem”, to również odczuwanie bliskiego związku z Europą. Obecnie tożsamość europejska w wyniku rozwoju integracji europejskiej wciąż kształtuje się i prężnie rozwija. Wpływ mają na to takie czynniki jak zwiększanie przenikalności granic, czy ewolucja więzi międzynarodowych. Przede wszystkim należy zaznaczyć, iż tożsamość europejska to coś nad wyraz więcej niż tylko europejskie miejsce urodzenia. Poczucie tożsamości znosi granice międzypaństwowe i jest nieodzownym elementem prowadzącym do odniesienia wspólnotowego, jak i indywidualnego sukcesu. Koniecznym staje się także rozróżnienie tożsamości Unii Europejskiej od tożsamości Europy, bowiem współcześnie tożsamość europejska postrzegana jest jedynie jako związek z organizacją międzynarodową, jaką jest Unia Europejska.

„Należałoby głębiej zastanowić się nad tym, co tak naprawdę tworzy Europę, jakie są wspólne wartości, zrzeszające wszystkich Europejczyków? Niezaprzeczalnie, Europa to takie wartości jak demokracja, wolność, pokój, tolerancja, solidarność, czy też przestrzeganie praw człowieka. Europa to zbiór rozmaitych tożsamości kulturowych, gdzie Europejczycy mają tendencje do podkreślania tego, co różni, a nie tego, co ich łączy. Można by rzec, iż są to jedyni ludzie, którzy pojmowani jako podmioty historyczne, nie do końca wiedzą, kim są”¹⁰. Obecnie nie istnieje w Europie wspólny język, jedna, wspólna kultura czy religia, dlatego też fundamentem powinny być wspólne myśli i przekonania. Ostatnimi czasy, świat coraz bardziej otwiera się na nowe możliwości, dlatego też kraje mają możliwość czerpania z dorobku innych państw i kultur.

⁷ T. Edensor, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Kraków 2004; Cyt. za: P. Rotuska, *Polak czy Europejczyk? – polska tożsamość narodowa a tożsamość europejska w dobie jednoczącej się Europy. Próba analizy zależności*, Analiza UniaEuropejska.org, nr 7(8)/2011, s. 55-93.

⁸ J. Żylińska, *Jeszcze o polskości*, „Znak” 1988, nr 3, s. 72.

⁹ A. Kojder, *Kultura i polityka: nie kończące się znaki zapytania*, [w:] *Imponderalniki wielkiej zmiany*, red. S. Sztompka, Warszawa-Kraków 1999, s. 334.

¹⁰ P. Rotuska, dz. cyt.

Z całą pewnością i stanowczością należy zaznaczyć, iż tożsamości narodowej w żaden sposób nie uda się utrzymywać w izolacji. Symbole narodowe takie jak flaga, hymn, czy godło od zawsze były elementami świadomości narodowej i z pewnością będą kształtowały świadomość europejskich „narodowych” uczuć¹¹.

Tożsamość europejska oznacza rozwijanie wyobrażenia „MY” oraz poczucia przynależności. Można by stwierdzić, że wewnątrz Europy tożsamość nie jest już postrzegana w taki sposób. Jest ona jedynie czynnikiem odróżniającym nas od innych kultur, ale nie jest pielęgnowana i umacniana przy zestawieniu z naszymi narodowościami, a gdy w grę wchodzi nasza tożsamość narodowa, często zapominamy o naszej wspólnej tożsamości europejskiej.

Kształtowanie tożsamości narodowej i europejskiej w Polsce

Polska tożsamość narodowa ukształtowała się w kontekście wspólnego zamieszkiwania na obszarze Europy Środkowej, wspólnych więzach, takich jak język, religia, instytucje, tradycja, a także specyficznych relacjach zachodzących między środowiskiem naturalnym, a miejscem wspólnego zamieszkiwania¹². Znaczący wpływ miały również zmiany techniczno-ekonomiczne, przemiany struktury społecznej oraz rozwój gospodarki rynkowej. Trwanie świadomości narodowej jest głównym warunkiem dla zaistnienia narodu jako faktu historycznego.

Relevantnym składnikiem świadomości narodowej jest świadomość historyczna, która obejmuje zbiór wyobrażeń na temat wspólnego pochodzenia, wspólnoty losów historycznych oraz świadomości wspólnoty języka, kultury i religii¹³. W Polsce, jak i też w wielu innych krajach świadomość regionalna i narodowa wiązana jest ściśle z narodem i państwem narodowym, a przywiązanie do miejsca zamieszkania jest uznawane za coś nadzwyczaj naturalnego. Taką oto sytuację bardzo łatwo można wyjaśnić historycznie. W X wieku na mapach świata pojawiło się państwo polskie, które następnie przeszło dwustuletni okres rozbitcia dzielnicowego, a w XIV wieku powróciło znów do jedności. To właśnie zacięta walka o zjednoczenie ziem polskich była czynnikiem sprawczym wzmacniania poczucia więzi państwowej. Od tego czasu zjednoczone państwo polskie, później połączone z państwem litewskim, istniało przez blisko pięć wieków. Jego struktura ulegała różnym ewolucjom, a pewien wpływ na nie wywarła również unia z państwem litewsko-ruskim. Jedność państwa polskiego była pojmowana za rzecz oczywistą i nigdy niezagrażoną ze strony innych ośrodków czy dynastii, a także wojen wewnętrznych¹⁴.

¹¹ Tamże.

¹² J. Kukułka, *Pojmowanie i istota tożsamości narodowej pod koniec XX wieku*, [w:] *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, red. S. Bieleń, W. Góralski, Warszawa 1999, s. 11.

¹³ F. Znaniński, *Współczesne narody*, Warszawa 1990, s. 21-30.

¹⁴ H. Szczechowicz, *Polska świadomość regionalna, narodowa i europejska*, [w:] *Cywilizacyjna tożsamość europejska a polski patriotyzm*, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, Włocławek 2006, s. 261-262.

Losy historyczne Polski w coraz większym stopniu oddziaływały na świadomość społeczną nie tylko stanu szlacheckiego, ale także i ludności należącej do innych warstw. Polską świadomość narodową kształtowały także rozbiory, czyli podział państwa polskiego pomiędzy trzech zaborców: Austrię, Rosję i Prusy. To właśnie wtedy znaczącą rolę zaczęły odgrywać dążenia do wyzwolenia, a następnie zjednoczenia ziem polskich. W XVIII wieku trudno nie zauważyć wysokiego poczucia przynależności do polskiej tradycji, kultury i narodu polskiego.

Bardzo istotnym elementem składającym się na budowanie świadomości narodowej był język, który szczególnie w latach niewoli stał się łącznikiem wewnętrznym¹⁵. W XIX wieku podejmując kolonizację, władze pruskie starały się narzucić język i kulturę niemiecką miejscowej ludności. Doprowadzało to do przeciwstawiania ludności polskiej niemieckim władzom. Wbrew zamysłom administracji, jeszcze bardziej umacniała się polska świadomość narodowa, jak i również ścisła współpraca pomiędzy poszczególnymi warstwami społecznymi narodu polskiego przeciwko germanizacji. Dodatkowo, czynnikiem wartym podkreślenia była również religia. Polskość i religia często przez zaborców były ze sobą utożsamiane i stanowiły jednego i tego samego przeciwnika. Kościół katolicki odgrywał bardzo dużą rolę: był instytucją integrującą i spajającą naród polski w czasie zaborów. Wartościami narodowymi i sakralnymi stały się biały orzeł i krzyż. Nie sposób tutaj nie wspomnieć o jakże ważnym kulcie maryjnym. Liczne pielgrzymki i wspólne modlitwy łączyły ludność wszystkich warstw społecznych i podkreślały związek wiary, języka, a także narodowości¹⁶. Język polski w Kościele był językiem pieśni, spowiedzi, kazań i modlitwy. Znaczącym składnikiem formującej się polskiej świadomości narodowej była przeszłość, dlatego też w XIX wieku historia jako przedmiot w szkole uważana była za część wychowania państwowego i obywatelskiego. W drugiej połowie XIX wieku celem edukacji Polaków stała się więc kwestia identyfikacji ze swoim narodem. Etapem wartym wspomnienia jest czas tragicznych dziejów II wojny światowej i okresu powojennego. Miliony Polaków zostało wysiedlonych, nastąpiło przemieszanie ludności, jak i również trwałe migracje i przesunięcia o niespotykanej dotychczas skali. Polacy nie mieli już swojej „małej ojczyzny”, z którą do tej pory mogli się identyfikować, pozostała im jedynie „wielka ojczyzna” funkcjonująca w zbiorowej świadomości ludności polskiej.

Niewątpliwie należy zaznaczyć, iż wraz z wymienionymi przeze mnie czynnikami kształtującymi polską świadomość narodową, istnieją także inne cechy polskiej tożsamości, które ewidentnie do dzisiaj wpływają na formowanie się wizerunku Polski w Europie. Niejednokrotnie za najbardziej charakterystyczne cechy polskiej tożsamości narodowej uważa się obecnie:

¹⁵ E.J. Osmańczyk, *Rzeczpospolita Polaków*, Warszawa 1977, s. 35.

¹⁶ H. Szczechowicz, dz. cyt., s. 264-265.

- potężne tradycje katolickie;
- skłonność do poświęceń w myśl zasady: „za naszą i waszą wolność”;
- cechy sarmackie (ideały wolności i indywidualizmu), a także niechęć do silnej władzy państwowej;
- jednoczenie wysiłków narodowych Polaków z kraju, jak i zza granicy;
- silne dążenia wolnościowe;
- tradycje „przedmurza” Europy.

Bez wątplenia cechy te zostały utrwalone przez stulecia dziejów Polski. Z pewnością nie grozi im zanik, mogą one jedynie powolnie zmieniać się i rozwijać¹⁷.

Wszystkie wymienione czynniki kształtujące polską świadomość narodową, a także cechy charakterystyczne polskiej tożsamości narodowej miały niebywały wpływ na ukształtowanie się polskiej tożsamości europejskiej i mają ogromne oddziaływanie na postrzeganie tożsamości europejskiej przez Polaków również w dzisiejszych czasach.

Elementy świadomości europejskiej wśród Polaków zaczęły po raz pierwszy pojawiać się podczas zaborów, kiedy to stanęli oni w obliczu niebezpieczeństwa związanego z wynarodowieniem. Często zauważalnym zjawiskiem było podkreślanie miejsca kultury polskiej w kulturze europejskiej i związku z polskością. W wyniku przemian politycznych zachodzących w Europie, Polska jak i inne mniejsze państwa europejskie obawiały się o swoją suwerenność, zdobytą lub odzyskaną parę lat wcześniej. Ogólnie przyznawano się do europejskiej wspólnoty kulturowej, jednakże wciąż podkreślano odrębność Polski i jej kultury, jak również nie istniały żadne dążenia do tworzenia struktur ponadnarodowych. Należy zaznaczyć, iż także w czasie II wojny światowej nie występowały warunki do formowania się „świadomości europejskiej” wśród ludności polskiej. Sytuacja, w której znalazł się nasz kraj wzbudzała jedynie nieufność do jakichkolwiek struktur ponadnarodowych¹⁸. Przełom nastąpił dopiero w latach 80., kiedy to zaczęto podkreślać historyczne i aktualne związki z Europą. W 1989 roku podczas obrad Okrągłego Stołu zostały ustalone zasady nowego systemu politycznego, tj. demokratyczne wybory, pluralizm polityczny, wolność słowa, czy istnienie samorządu terytorialnego. Od tej pory świadomość europejska stała się oficjalną koncepcją. Po wstąpieniu Polski do UE położono silny nacisk na budowanie tożsamości regionalnej, gdyż to właśnie regionalizm jest zjawiskiem związanym z poszukiwaniem własnej tożsamości wewnątrz większego systemu państwowego¹⁹. Polska tożsamość europejska została

¹⁷ Zob. K. Łastawski, *Polska tożsamość narodowa a integracja europejska*, [w:] *Polska między Wschodem i Zachodem w dobie integracji europejskiej*, red. M. Marczevska-Rytko, Lublin 2001.

¹⁸ T. Kegel, A. Nowak, *Międzynarodowe organizacje uniwersalne, regionalne i grupowe*, [w:] *Współczesne stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1997, s. 110-116.

¹⁹ G. Gorzelak, *Regionalizm i regionalizacja w Polsce na tle europejskim*, [w:] *Czy Polska będzie państwem regionalnym?*, red. G. Gorzelak, B. Jałowiecki, Warszawa 1993, s. 45.

postawiona na równi z polską tożsamością narodową i stanowiła element kształtowania się idei i wartości narodowych.

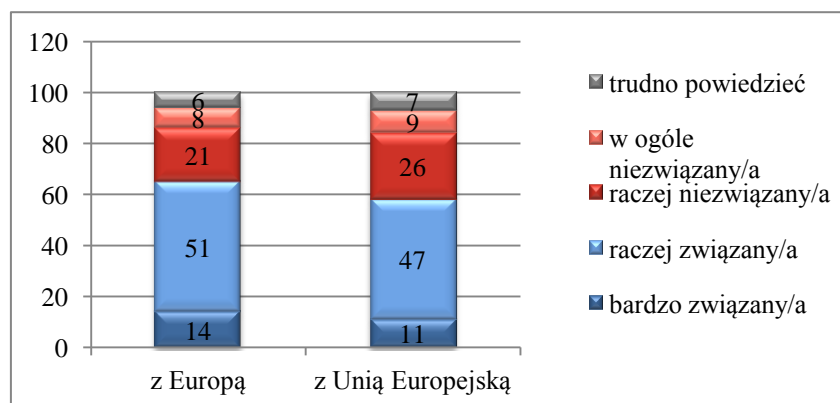
Od bardzo dawna bada się, czy możliwe jest równoległe utrzymanie przez obywateli zarówno tożsamości narodowej jak i europejskiej. Niemniej jednak spodziewano się, że tożsamość europejska będzie mogła przynajmniej w pewnym stopniu wykształcić się na obraz i podobieństwo tożsamości narodowej²⁰. Aktualnie nie powstała jeszcze powszechna, przez wszystkich akceptowana kultura europejska, z którą jednostki byłyby związane i z którą czułyby emocjonalną więź. Wśród wielu antropologów i socjologów panuje pogląd, iż tożsamość europejska nie może powstać wokół wspólnej kultury europejskiej, czyli w żaden sposób nie może powstać tak, jak ukształtowały się tożsamości narodowe w XIX i XX w. Dlatego też należy mówić o wielu tożsamościach narodowych, które funkcjonując razem składają się na jedną tożsamość europejską.

Współcześnie mówi się o rozwijaniu tożsamości europejskiej jako tożsamości korelującej z narodową. W procesie integracji i budowania tożsamości europejskiej nie należy szukać zagrożenia dla formowania świadomości regionalnej, jak i narodowej. Zagrożeń należy raczej upatrywać się w skłonnościach o charakterze ogólnoświatowym, czyli w postępującej globalizacji i rewolucji informatycznej oraz w wielu innych aspektach funkcjonowania dzisiejszego świata, a także w trudnych do zdefiniowania i praktycznie niemożliwych do zatrzymania przemianach kulturowych. Zjawisku rozwijania się tożsamości europejskiej nie musi towarzyszyć upadek wartości i idei związanych z najbliższym terytorium.

Poczucie tożsamości europejskiej przez obywateli polskich

Poniżej przedstawiono wyniki badań Eurobarometru Standardowego z jesieni 2015 r. „Opinia publiczna w Unii Europejskiej” – raport krajowy.

Wykres 1. Związanie Polaków z Europą i Unią Europejską (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: https://bs.net.pl/sites/default/files/media/rozne/160215_pl_report_eb84.pdf (dostęp: 15.08.2017).

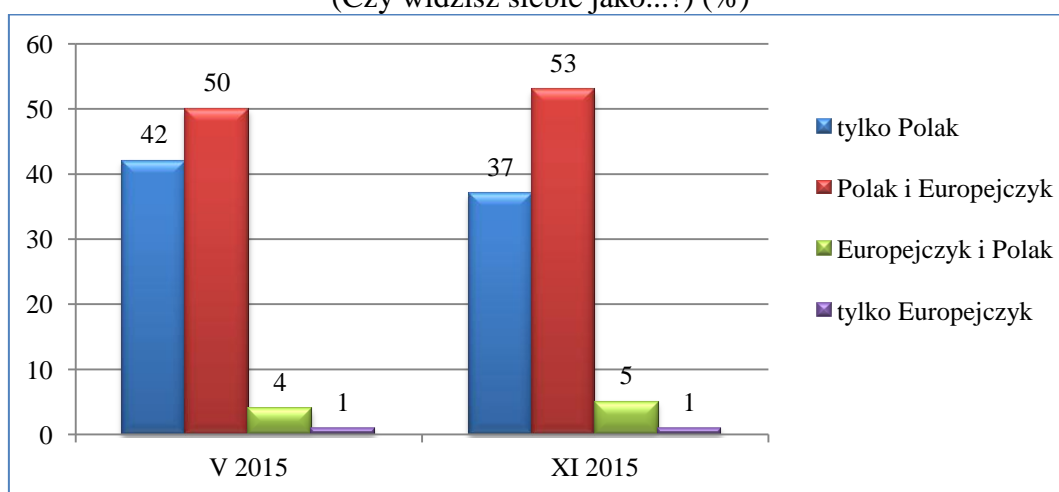
²⁰ P. Cichocki, *Wybrane problemy badań nad tożsamością europejską*, Poznań 2009, s. 28.

Zgodnie z danymi przedstawionymi na wykresie 1, znaczna większość Polaków odczuwa związek zarówno z Europą (65%), jak i też z samą Unią Europejską (58%). Oznacza to, iż to właśnie nasz kontynent wzbudza w polskich obywatelach większe przywiązanie niż Unia Europejska.

Polacy nieco częściej niż ogół Europejczyków postulują swoje przywiązanie zarówno do Unii Europejskiej (49%), jak i również do Europy (59%). Dość zdecydowana większość Polaków, bo 71%, czuje się obywatelami Unii Europejskiej. Takie właśnie poczucie mają mieszkańcy Polski znacznie częściej niż Europejczycy – średnia dla UE to 64%. Najczęściej wskazują na to mieszkańcy Luksemburga (85%) oraz Maltańczycy (82%)²¹.

Jak wynika z badań Eurobarometru Parlamentu Europejskiego – Tożsamość i obywatelstwo europejskie z marca 2016 r. (wykres 2), wciąż rośnie liczba osób, które uważają się nie tylko za Polaków, ale i za Europejczyków (50% w maju 2015 r. i 53% w listopadzie tego samego roku). Co szczególnie istotne, coraz mniej osób deklaruje wyłącznie polską tożsamość (37% w listopadzie 2015 r.). Nieliczni ankietowani wskazali najpierw tożsamość europejską, a następnie polską (5%) lub jedynie europejską (1%).

Wykres 2. Poczucie tożsamości narodowej i europejskiej przez Polaków
(Czy widzisz siebie jako...?) (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://www.europarl.europa.eu/poland/resource/static/files/2016/pl_tozsamosc-i-obywatelstwo-europejskie.pdf (dostęp: 15.08.2017).

Większość Polaków ma poczucie, że są obywatelami Unii Europejskiej i pod tym względem znajdujemy się w europejskiej czołówce. Polacy są – w szczególności na tle innych narodów – bardzo proeuropejskim społeczeństwem. Dowodzi o tym zarówno utrzymujący się wysoki poziom poparcia dla członkostwa naszego kraju w Unii Europejskiej, jak i akceptacja procesu rozszerzania Unii i pogłębiania europejskiej integracji.

²¹ Eurobarometr Standardowy z jesieni 2015 r. – „Opinia publiczna w Unii Europejskiej”, raport krajowy – Polska, https://bs.net.pl/sites/default/files/media/rozne/160215_pl_report_eb84.pdf (dostęp: 15.08.2017).

Zakończenie

Pojmowanie tożsamości narodowej i europejskiej przez Polaków zmieniało się na przestrzeni wieków. Na początku utożsamiani jedynie z własnym narodem i wartościami, z czasem zaczęli zauważać korzyści i pozytywne czynniki płynące z bycia Europejczykiem. Coraz częściej większe znaczenie odgrywały wartości przekazywane przez inne kraje europejskie, a ogromnym dobrem stała się możliwość czerpania z dorobku i doświadczeń pozostałych państw. Polacy pomimo niezaprzeczalnych związków z Europą, wciąż starają się zachowywać swoją odmienność i kształtować własną tożsamość narodową, a także przedstawiać swoje wartości jako jedne z najważniejszych, identyfikując się najmocniej z własnym narodem.

Jak wynika z przedstawionych badań, coraz więcej obywateli naszego kraju stara się zauważać, iż będąc Polakiem może być również Europejczykiem, zaś pielęgnowanie tożsamości europejskiej nie niesie ze sobą wyparcia tożsamości narodowej. Istotne jest również, iż mimo wszystko jedynie taka kolejność jest do zaakceptowania (bardzo nieliczni deklarowali najpierw poczucie tożsamości europejskiej, a następnie dopiero polskiej). Po wstąpieniu do Unii Europejskiej w 2004 r. czujemy coraz silniejszy związek z Europą. Należy jednak pamiętać, iż Polacy ze względu na pozostałości tradycji sarmackich, tradycje „przedmurza” Europy, bardzo duży wpływ katolicyzmu, wpływy religijne, długotrwałe dążenia wolnościowe czy też patriotyzm, związani są „niewidoczną wstęgą” z poczuciem polskiej tożsamości narodowej²². Aktualnie można stwierdzić, że naród polski cały czas utrwała tożsamość europejską, pielęgnując wszelkie cechy polskiej tożsamości narodowej. Tożsamość Europy w żadnym razie nie powinna wypierać tożsamości narodowej, lecz uzupełniać ją i chronić.

Bibliografia:

- Bokszański Z., *Modele pojęcia tożsamości narodowej*, [w:] *Tożsamości zbiorowe*, red. Z. Bokszański, Warszawa 2005, s. 114-117.
- Brzezińska A., *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] *Edukacja regionalna*, red. A. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Warszawa 2006, s. 50.
- Cichocki P., *Wybrane problemy badań nad tożsamością europejską*, Poznań 2009, s. 28.
- Eurobarometr Standardowy z jesieni 2015 r. – „Opinia publiczna w Unii Europejskiej”, raport krajowy – Polska*, https://bs.net.pl/sites/default/files/media/rozne/160215_pl_report_eb84.pdf.
- Gorzela G., *Regionalizm i regionalizacja w Polsce na tle europejskim*, [w:] *Czy Polska będzie państwem regionalnym?*, red. G. Gorzela, B. Jałowicki, Warszawa 1993, s. 45.
- Kegel T., Nowak A., *Międzynarodowe organizacje uniwersalne, regionalne i grupowe*, [w:] *Współczesne stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1997, s. 110-116.
- Kojder A., *Kultura i polityka: nie kończące się znaki zapytania*, [w:] *Imponderalniki wielkiej zmiany*, red. S. Sztompka, Warszawa-Kraków 1999, s. 334.
- Kukułka J., *Pojmowanie i istota tożsamości narodowej pod koniec XX wieku*, [w:] *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, red. S. Bieleń, W. Góralski, Warszawa 1999, s. 11.

²² K. Łastawski, *Polskość w Europie*, Warszawa 2004; Cyt za: P. Rotuska, *Polak czy Europejczyk? – polska tożsamość narodowa a tożsamość europejska w dobie jednoczącej się Europy. Próba analizy zależności*, Analiza UniaEuropejska.org, nr 7(8)/2011, 28.

- Łastawski K., *Polska tożsamość narodowa a integracja europejska*, [w:] *Polska między Wschodem i Zachodem w dobie integracji europejskiej*, red. M. Marczevska-Rytko, Lublin 2001.
- Łastawski K., *Polskość w Europie. Polska tożsamość narodowa w integrującej się Europie*, Warszawa 2004.
- Osmięcznyk E.J., *Rzeczpospolita Polaków*, Warszawa 1977, s. 35.
- Słownik języka polskiego*, Warszawa 1981, t. 3, s. 519.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001, s. 853.
- Szczechowicz H., *Polska świadomość regionalna, narodowa i europejska*, [w:] *Cywilizacyjna tożsamość europejska a polski patriotyzm*, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, Włocławek 2006, s. 261-262.
- Znaniński F., *Współczesne narody*, Warszawa 1990, s. 21-30.
- Żylińska J., *Jeszcze o polskości*, „Znak” 1988, nr 3, s. 72.

Streszczenie: Tożsamość narodowa i europejska pojmowana jest w różny sposób w każdym państwie w Europie. Kwestia tożsamości oraz przynależności ludów znajdujących się na jej terytorium od bardzo dawna budzi niemało kontrowersje. Podejmowanie tematu dotyczącego poczucia tożsamości narodowej i europejskiej Polaków jest szczególnie istotne dla dalszego kształtowania się naszego narodu. Celem niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie kształtowania się polskiej tożsamości narodowej i przedstawienie współczesnego pojmowania tożsamości europejskiej w Polsce.

Słowa kluczowe: tożsamość europejska, tożsamość narodowa, Polska, identyfikacja

National and European Identity of Poles

Summary: National and European identity is understood differently in each country in Europe. The issue of identity and belonging to peoples residing in its territory has been a source of controversy for a very long time. Addressing issues related to the sense of identity national and European is particularly important for the further development of our nation. The purpose of this article is to characterize the formation of Polish national identity and to present contemporary understanding of European identity.

Keywords: European identity, national identity, Poland, identification

*Anna Lachowska*¹

Stanowisko prawne szlachty na Podlasiu w XV i XVI wieku

Wstęp

Uregulowanie kwestii prawnych dotyczących bojarstwa, a co za tym idzie zwiększenie ich roli na arenie politycznej kraju nastąpiło poprzez przywileje i statuty nadane w trakcie XV i XVI wieku przez panujących. Początkowo bierna politycznie szlachta zaczęła przekształcać się w pełni świadomy stan. Pomocą w przełamaniu bierności szlachty, okazała się sytuacja na Litwie oraz poza jej granicami. Litwa przeżywała w tym okresie wzrost potencjału ekonomicznego, a kontakty z innymi narodami przynosiły wiedzę o panujących w innych krajach porządkach. Innym czynnikiem był rozwój edukacji oraz odbywane podróże. Również bliskie sąsiedztwo Polski, która przeżywała rozkwit demokracji szlacheckiej od XV wieku, wpłynęły na myślenie ich litewskich pobratymców. Stosunki międzynarodowe Litwy układały się w tym czasie dość burzliwie. Potrzeba pomocy ze strony bojarów na gruncie wojennych zmagających była więc nieunikniona. Sytuacja ta wywarła na bojarach chęć zaistnienia w polityce oraz współdecydowania, skoro to oni stanowili główną siłę militarną kraju².

Celem, jaki wysunęli sobie bojarowie, było osiągnięcie takich przywilejów i wolności, jakimi mogła się cieszyć szlachta zamieszkująca w Polsce. Jeszcze do lat 20. XVI wieku bojarstwo było tylko biernym uczestnikiem na arenie politycznej zdominowanej przez magnaterię. Nie posiadało ono praw do podejmowania decyzji podczas zgromadzeń sejmowych, a ich obecność polegała tylko na odbieraniu gotowych postanowień do ich świadomości³.

Celem pracy jest przybliżenie ustępstw prawnych na rzecz bojarów, które stały się możliwe poprzez nadanie przywilejów oraz statutów na rzecz tej grupy przez władców.

Przywileje

Za pierwsze dość znaczące ustępstwa na rzecz bojarów w Wielkim Księstwie Litewskim, można uznać przywilej z 1387 roku (20 II), nadany temu stanowi przez Władysława Jagiełłę. Na podstawie tego aktu prawnego bojarstwo miało w pełni dysponować dziedzicznym majątkiem. W przypadku śmierci małżonka, wdowa po nim mogła pozostać na dobrach. Wyjątek stanowiło

¹ mgr Anna Lachowska, doktorantka Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: aniajanowko@wp.pl

² G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492-1569*, Poznań 2002, s. 77-76.

³ Tamże, s. 77; Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1795 roku*, Warszawa 2007, s. 219.

powtórne zamążpójście, po którym dobra po nieżyjącym mężu władca mógł przejąć. W kwestii mariaży swych dzieci mogli odtąd decydować ich rodzice, a nie władca. Uczynione zostały też zwolnienia od zobowiązań na rzecz gospodarza⁴. Wszystkie te czynniki przyczyniły się do usamodzielnienia się bojarów w dziedzinie gospodarczej. Sytuacja prawna sprzed przywileju ograniczała wolność bojarów na tych płaszczyznach. Zwraca się uwagę, że stan ten nie miał zabezpieczenia posiadanego szlachectwa. Ponadto formowanie się szlachty jeszcze nie zostało zakończone, a więc stan nie był zamknięty. Sytuacja ta powodowała liczne przejścia na górnej i dolnej granicy tego kręgu w ten sposób, iż do grupy bojarów przenikali kniaziowie, jak również warstwy niższe. Brak zabezpieczenia w przywilejach spowodował, że niejednokrotnie sami bojarzy spadali do niższych warstw stając się ludnością służebną⁵.

Kwestie sporne nasuwają się, jeśli chodzi o to, kiedy uformowała się warstwa szlachecka w społeczeństwie litewskim? Oskar Halecki, jako źródło jej wyodrębnienia uważa przywilej z 1387 roku, na którego mocy zostało wprowadzone dziedziczne posiadanie ziemi. Wniósł on również dziedziczną przynależność do tej warstwy, pomimo jeszcze niezamkniętych granic stanowych. Z poglądem tym nie zgadza się Władysław Semkowicz, upatrując powstania stanu dopiero z chwilą przyjęcia herbów w 1413 roku od polskiej szlachty. Oskar Halecki idzie dalej w swych rozważaniach, postrzegając ów stan nie tylko w kwestii zamknięcia, ale również innych czynników, stawiając je na równoprawnej pozycji. Zalicza tu poza zamknięciem, dziedziczność oraz organizację w społeczeństwie. Jest to widoczne już w przywileju z 1387 roku, gdzie obok dziedziczności uwidocznione zostają prawa dla konkretnej wydzielonej ze społeczeństwa grupy. W kolejnych przywilejach upatruje się polepszenia sytuacji już uprzywilejowanej warstwy społecznej. Szlachta, choć jeszcze niewydzielona w zamknięty stan stawała się coraz bardziej silna, pomimo tego, iż jej granice były dość nieszczelne, co powodowało jeszcze migracje ze stanu do stanu. Natomiast po 1413 roku ujawnia się tendencja do zamykania się stanu na inne kategorie grup społecznych, umacniając tym samym posiadaczy szlachectwa⁶.

W XV wieku znane są liczne przywileje, nadające wolności dla przedstawicieli szlacheckiego stanu. W 1413 roku w Horodle, gdzie herby polskie przyjęło 47 przedstawicieli bojarstwa litewskiego (wybranych przez księcia Witolda) od tyłuż przedstawicieli szlachty polskiej. Legitymująca się herbami oraz należąca do wiary katolickiej szlachta, mogła swobodnie

⁴ Hasło: Gospodar – tytuł wielkich książąt litewskich – pierwotnie pan i władca, *Encyklopedia szkolna. Historia*, Warszawa 1997, s. 261.

⁵ O. Halecki, *Kwestie sporne w sprawie początków szlachty na Litwie*, „Kwartalnik Historyczny”, r. 30, 1916, s. 64-65; H. Łowmiański, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1983, s. 355-356, 407, 409-410; Idem, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno 1931, s. 274, 285-286; J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1982, s. 61, 79; W. Semkowicz, *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii horodelskiej 1413 r.*, [w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Kraków 1914, s. 417.

⁶ O. Halecki, dz. cyt., s. 62-65.

dysponować swoimi majątkami ziemskimi. Była to jednak tylko prowizoryczna wolność, gdyż owo dysponowanie własnymi dobrami, zależało od pozwolenia władcy. Sprawy dotyczące tych ziem miały się odbywać przed urzędnikami. Powołane urzędy wojewodów i kasztelanów przypadały elicie, która posiadała wyznanie katolickie. Ponadto otrzymali prawo współudziału w zjazdach oraz zasiadania w radzie przy monarsze. Jeśli chodzi o sprawy spadkowe, znalazł się tam ustęp dotyczący dzieci, których rodzice zmarli. Włości po rodzicach, jako dziedziczna majątność, miała pozostać w rękach ich potomków⁷.

Jeśli chodzi o zależność, wynikającą z adopcji między szlachcicami, to ich relacje odbywać się miały na drodze wzajemnej pomocy. Wszystkie decyzje dotyczące wypraw zbrojnych, miały być podejmowane przy wspólnej aprobacie wszystkich członków. Również wybór władcy miał się odbywać przy udziale szlachty litewskiej i polskiej⁸.

W dokumentach horodelskich zostali wymienieni zarówno przedstawiciele szlachty polskiej, która użyczyła swych herbów, jak również wyliczeni zostali bojarzy litewscy wraz z herbami, które na mocy zawartych umów otrzymali. W aktach wymienieni zostali tylko, co znaczniejsi przedstawiciele rodów polskich i litewskich. Inne pomniejszych rody nie zostały wymienione, jednakże na końcu długiej listy szlachciców i w jednym i w drugim przypadku występuje skrót słowa – *etc.*

Władysław Semkowicz zauważa, iż takie zakończenie listy świadczy o znacznie większej liczbie szlachciców litewskich biorących udział w adopcji herbowej, bądź zaznaczenie, iż w przyszłości mogą się przyłączyć inne rody. Ponadto, przypuszcza on, iż sama adopcja musiała się odbyć wcześniej, gdyż pieczęcie przy dokumentach horodelskich, zawierają również pieczęcie Litwinów z adoptowanymi herbami⁹.

Zdarzały się przypadki, że bojarstwo miało własne pieczęcie, lecz były one dalekie od znaku herbowego i pozbawione prawnej mocy, jaką stanowiła przynależność do herbu, która dawała faktyczne wstąpienie do braci szlacheckiej, jako stanu zamkniętego – posiadającego przywileje¹⁰.

Przywilej z 1434 roku wprowadził nowe uregulowania w kwestii bojarzkiej. Zygmunt Kiejstutowicz nadał tej warstwie nietykalność osobistą, co na gruncie prawnym przekładało się na zakaz więzienia przedstawicieli tej grupy w przypadku, jeśli sąd nie wydał wyroku. W kwestiach powinności podatkowej zwalniał ich od daniny tzw. dziakła (danina zbożowa). Ponadto przywilej

⁷ *Akta Unji Polski z Litwą 1385-1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 64-65; G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2, cz. 1, Poznań 2007, s. 376, 386-389; Idem, *Litwa...*, s. 203; R. Gozdalik, *Polityka dynastyczna Władysława II Jagiełły a unia horodelska 1413*, w: *Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej tradycje*, red. M. Wagner, J. Wojtasik, Siedlce 2004, s. 46-47; H. Łowmiański, *Studia nad dziejami...*, s. 415; J. Ochmański, *Historia...*, s.93.

⁸ G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków...*, s. 380, 385, 387; W. Semkowicz, dz. cyt., s. 422.

⁹ G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków...*, s. 390, 414; W. Semkowicz, dz. cyt., s. 399, 403-404.

¹⁰ G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków...*, s. 414; W. Semkowicz, dz. cyt., s. 412-413, 415.

też zrównał w prawach bojarów wyznania katolickiego z bojarami wyznającymi prawosławne, których wcześniej nie uwzględniono. Mogli oni od tej chwili przyjmować herby od bojarów litewskich. Mimo tego zapisu nie oznaczało to jednak dla szlachty prawosławnej całkowitego zrównania w prawach, gdyż nie mogli piastować urzędów dygnitarskich oraz uczestniczyć w radzie gospodarskiej¹¹.

W 1447 roku Kazimierz Jagiellończyk wydał przywilej ziemski na mocy, którego grupę tej szlachty zwolniono od podatków. Był to również pierwszy krok na drodze do wolności gospodarczych. Ponadto na jego mocy prywatni właściciele dóbr uzyskali możliwość sądenia ludności zamieszkującej w ich dobrach¹².

W 1457 roku za panowania Kazimierza Jagiellończyka został wydany przywilej ziemski dla Litwy. Wniósł on pewne swobody na grunt szlacheckiego stanu a także zmiany w dotychczasowych prawach. Przywilej znosił praktykowane dotychczas zastępstwo za karanego. Od tej chwili odpowiedzialność karną za popełniony czyn ponosiła osoba, która była faktycznym jego sprawcą. Nie można, więc było karać, ani syna za ojca, ani ojca za syna. W innym miejscu przywilej głosił (paragraf VI), iż przedstawiciele szlachty litewsko-ruskiej, mogą wyjeżdżać poza granice kraju, celem zarobków, bądź pobierania nauk. Wyjątek stanowiły wyjazdy do krajów nieprzyjaznych Litwie¹³.

W innym miejscu przywilej traktował o kwestiach dziedzicznych i majątkowych. Po śmierci męża wdowa nie musiała opuszczać dóbr. Wyjątek stanowi tutaj sprawa powtórnego wyjścia za mąż, kiedy wdowa może zabrać swój posag. Jeśli chodzi o sytuację w której dobra po zmarłym ojcu dziedziczy dziecko, to prawnie stawały się one jego własnością, dlatego też nie można w żaden sposób ich sobie przywłaszczyć¹⁴. Wnoszono również, iż ważność nadań powinna być udokumentowana odpowiednimi dokumentami lub poświadczeniem¹⁵.

Na mocy przywileju szlachta została zwolniona z uiszczania tzw. dziakła, osepów¹⁶, oraz stacji¹⁷ i lezdy¹⁸. Panujący na mocy ustanawianego aktu prawnego, zobowiązał się do równorzędnej

¹¹ G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków...*, s. 393, 417; H. Łowmiański, *Studia nad dziejami...*, s. 422-423; J. Ochmański, dz. cyt., s. 93; W. Semkowicz, dz. cyt., s. 441.

¹² G. Błaszczyk, *Litwa...*, s. 78-79, 200; J. Ochmański, dz. cyt., s. 102.

¹³ *O litewskich i polskich prawach o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy, 1529 roku wydanym*, t. I i II, Kraków 1861, t. I, s. 64-67, 85-86; *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1567*, Poznań 1841, s. 28, 30-31.

¹⁴ *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 68, 70-71

¹⁵ Tamże, s. 79-80.

¹⁶ Osep – danina składana w zbożu: *Wielka encyklopedia PWN*, t. XX, Warszawa 2004, s. 53.

¹⁷ Stacja – obowiązek zapewnienia żywienia oraz tego co będzie potrzebował przejeżdżający przez dane włości władca i jego orszak: *Wielka encyklopedia PWN*, t. XXV, Warszawa 2004, s. 497, 551.

¹⁸ Lezda – opłata od wszelkiego rodzaju produktów żywnościowych: *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 74-77.

sprawiedliwości względem stanu szlacheckiego, jak też i innych obywateli Litwy. W innym miejscu przywilej wnosił, iż urzędy mogą piastować również ludzie nieosiadli na Litwie¹⁹.

W roku 1492, Aleksander Jagiellończyk wydał kolejny przywilej. Miedzy innymi dotyczył on sporów o granice oraz sposobu ich rozstrzygnięcia przez sąd polubowny tzw. zajazdowy. Kwestie najazdów miał rozpatrywać sam władca, a skargi przyjmować wojewoda. Szlachta od tej pory mogła rozporządzać majątkiem wedle swego uznania, natomiast poddani w dobrach prywatnych płacili podatek ziemski – srebszczyzna²⁰ oraz dziakło. Z innych powinności na rzecz władcy zostali zwolnieni. Położono również większy nacisk na urodzenie nie dopuszczając, aby wprowadzono do ich stanów niższe warstwy społeczne. Co się tyczy spraw wojskowych liczba zbrojnych miała być proporcjonalna do ilości posiadanych ziem²¹.

Pierwsze udokumentowane zezwolenie na udział bojarów w sejmie, zasadą tzw. reprezentacji, nastąpiło w 1492 roku. Wzięli oni wówczas udział w zjeździe elekcyjnym. W 1511 roku, jak się wydaje, rozszerzono jednorazowo jej wymiar, umożliwiając przybycie na sejm każdemu bojarowi z powiatu. Natomiast w roku 1538 ziemiaństwo z każdej jednostki administracyjnej tj. powiatu wysyłało po dwóch reprezentantów. Był to na pewno krok ku wolności szlacheckim, jednak faktyczna możliwość reprezentacji ogółu przez jednostki, stała się możliwa dopiero podczas reform lat 60. XVI wieku. Stopniową wzrastającą pozycję ziemiaństwa utrzymującego się z ziemi, wzmagaly wojny trwające z przerwami po 1522 rok. Środki finansowe niezbędne na prowadzenie kampanii wojennych władca szukał wśród szlachty, będącej również jej zbrojnym ramieniem²².

Dość pasywna do tej pory reprezentacja bojarów zaczęła się powoli aktywizować. Zaczęli oni walczyć o swe prawa oraz dążyć do zmian. Ich celem stało się urzeczywistnienie wydawanych dotychczas statutów i przywilejów, które nie zawsze były przestrzegane. Dążono do wprowadzenia sądownictwa szlacheckiego oraz rozszerzenia kompetencji sejmu. Utworzenie własnych sądów, było postulatem priorytetowym dla chcącego wyzwolić się z wyzysku magnatów litewsko-ruskich bojarstwa. Bojarstwu nie podobały się w szczególności wysokie koszty sądowe oraz ciągnące się latami procesy. Dążyli oni do sądownictwa opartego na wzorach polskich, gdzie wszyscy przedstawiciele stanu szlacheckiego byli równi, natomiast dotychczasowa równość na Litwie pozostawiła wiele do życzenia²³.

¹⁹ Tamże, s. 74, 81-82.

²⁰ Hasło: srebszczyzna – podatek płacony w srebrze, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/serebszczyzna;5495947.html>, (dostęp: 6.09.2017).

²¹ *Zarys konfliktów o dobra na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie za Zygmunta I Starego. Wybór Źródeł z „Metryki Litewskiej” z I połowy XVI wieku*, oprac. A. Kołodziejczyk, K. Łożyński, J. Śliwiński, Olsztyn 2001, s. 14-15; *Zbiór praw litewskich...*, s. 51-52; G. Błaszczuk, *Litwa...*, s. 200-201.

²² G. Błaszczuk, *Litwa...*, s. 77-78.

²³ Tamże, s. 79-80.

Statuty

Wysuwane przez szlachtę litewską roszczenia, zaczęły się urzeczywistniać po zatwierdzeniu przez Zygmunta Starego, I Statutu Litewskiego, który wszedł w życie 29 IX 1529 roku. Akt prawny opierając się głównie na zwyczajach litewskich oraz ruskich, składał się z 244 artykułów wchodzących w skład 13 rozdziałów²⁴. Wydając Statut dla Litwy Zygmunt I już na samym jego wstępie (rozdz. 1 art. 1) obiecał zachować wszystkie przywileje nadane przez swoich poprzedników²⁵.

Statut zawarł w sobie rozwiązania dotyczące ogólnych rozwiązań co do dzierżonej ziemi. W myśl art. XIV, jeśli stwierdzi się na podstawie dokumentów, iż ziemia stanowiąca własność państwa posiada prawowitego posiadacza, może on ubiegać się o jej odzyskanie. Jeśli ktoś, chciałby sprzedać ziemię, może to uczynić za przyzwoleniem władcy lub jego urzędników. Wyjątek stanowiły dobra nadane przez władcę, na których sprzedaż zgodę mógł wyrazić jedynie on sam. Ponadto w grę wchodziła sprzedaż najwyżej 1/3 całości zajmowanych przez daną osobę dóbr²⁶.

Rozdział II powyższego statutu traktuje o sprawach dotyczących wojny. Zawarto w nim wytyczne w sprawie stawiania się na wojnę konno. Zaznaczono, że koń ma mieć wartość 4 kop groszy, sam jeździec powinien być wyposażony w stosowny ekwipunek. Jak się przypuszcza, była to wartość minimalna, jaką miało mieć to zwierzę²⁷.

W art. V zawarte zostały sankcje karne dla opuszczających pole bitwy w czasie trwania zmagania wojennych, oraz dla tych którzy nie wzięli udziału w wojnie, jeśli wcześniej nie wytłumaczyli się hetmanowi (art. VI). W myśl statutu, mieli oni zostać pozbawieni dóbr oraz stracić cześć. Wyjątek stanowił sytuację niezależnie od człowieka²⁸.

Rozdział III, w artykule III i IV głosił, iż urzędy mogą być piastowane tylko przez obywateli zamieszkałych na terenie Litwy „[...] zamków i miast, i ktoregokolwiek dziedzictwa i dzierżania, i tesz ktorichkolwiek urzędów, czci i dostoinosci żadnemu obcemu, ale tilko przirodzonim a tutessnim tich ziem nassich [...]”²⁹. Obiecano również, iż dotychczas funkcjonujące urzędy, nie zostaną zlikwidowane³⁰.

²⁴ G. Błaszczuk, *Litwa...*, s. 79, 84; *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 51; J. Ochmański, dz. cyt., s. 112.

²⁵ *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 188.

²⁶ Tamże, s. 203-205.

²⁷ Tamże, s. 225-230.

²⁸ Tamże, s. 243.

²⁹ Cyt. za: *Pirmasios Lietuvos Statutas*, Wilnus 1991, s. 109; zob. *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 263. (zamków i miast, i ktoregokolwiek dziedzictwa i posiadania, i też ktorichkolwiek urzędów, czci i dostoiności żadnemu obcemu, ale tylko urodzonym i tutejszym z tych ziem naszych).

³⁰ *Pirmasios Lietuvos Statutas...*, s. 111; *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 263.

Statut zapewniał o wolności szlacheckiej oraz wymieniał swobody, obejmujące wszystkie grupy uprzywilejowane, korzystające z przywilejów wynikających z przyrzeczenia władcy „[...] zachowacz przy Swiebodach i volnosciah, od przodkow nassich danich [...]”³¹.

Artykuł VIII potwierdzał wcześniej już istniejące prawo, na mocy którego szlachta mogła opuszczać granice Litwy, „[...] książęta i panowie choruhewni, sliachta, boiarowie przerzczeni mieli volną moc vinidz s tich ziem nassich [...]” w celach powiększania swego majątku z wyłączeniem krajów nieprzyjaznych Litwie. Zaznaczono, że wyjazdy te nie mogą szkodzić interesom państwa litewskiego. W związku z tym w razie zaistnienia potrzeby służby zbrojnej, powinni w przypadku swej nieobecności mieć wyznaczonego zastępcę, który spełni ich obowiązek względem państwa³².

W artykule IX omawianego statutu postanowiono, iż jeżeli umrą rodzice, to dobra przez nich pozostawione należą do dzieci i nie można ich im odebrać³³.

Jeśli zaś chodzi o kwestie dotyczące urzędów postanowiono, że nadawane będą przez władcę przedstawicielom stanu szlacheckiego. Ponadto władca zadeklarował się, iż nie będzie przyjmował obcych w szeregi braci szlacheckiej³⁴.

Jeśli chodzi o wywód szlachectwa, sytuację jaka panowała w tej materii zawiera art. XI. W przypadku zarzucenia braku szlachectwa strona oskarżona „[...] ma postawić ojca i z matki dwa szlachcici, a ci mają przysięgnąć”³⁵. Istniała także możliwość, iż szlachcic mógł nie mieć rodziny, bądź pochodził z dalekich stron. W pierwszym przypadku statut przewidywał zaświadczenie sędziów, natomiast w drugim powrót w rodzinne strony i tam potwierdzenie wyvodu przed organem sadowniczym³⁶.

Artykuł XII niniejszego rozdziału traktuje o przyganieniu szlachectwa. Przewidywał on na drodze sądowej oczyszczenie z zarzutu. Ten, który oskarżał, a w swych oskarżeniach mylił się, miał powiedzieć „czom na ciebie // mobil Abo mienil, isz Bi thi bil zlego loza sin, mobilem to iako pies”³⁷.

Statut przewidywał sankcje karne dla tych, którzy pobili lub zabili szlachcica. Jeśli dwie osoby biorące udział w bójce były stanu szlacheckiego, wtedy za uszczerbek na ciele

³¹ Cyt. za: *Pirmasios Lietuvos Statutas...*, s. 113. (zachować przy swobodach i wolnościach, od przodków naszych danych).

³² Cyt. za: tamże; *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 275.

(książęta i panowie chwalebni, szlachta, bojarowie ochrzczeni mieli wolną moc wyjeżdżać z tych ziem naszych).

³³ *Pirmasios Lietuvos Statutas...*, s. 113, 115; *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 275.

³⁴ *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 276.

³⁵ Cyt. za: *Pirmasios Lietuvos Statutas...*, s. 115.

³⁶ Tamże.

³⁷ Cyt. za: tamże,

poszkodowany w trakcie bójki płacił 12 groszy. Jeżeli doszłoby do bójki szlachcica z chłopem i jeśli szlachcic dostałby uszczerbku na ciele, chłop miał mieć obcięte ręce³⁸.

Artykuł I rozdziału VII wprowadzał kary za najazdy na szlacheckie zabudowania. Jeśli ktoś najechał na czyjeś gospodarstwo, groziła mu wtedy kara pieniężna. Zdarzały się jednak wypadki gdy podczas najazdu, ktoś zginął albo został ranny, wtedy najeźdźcy skazani zostawali na karę śmierci. Ponadto, jeśli ktoś najechał dom, a właściciel broniąc się zabił najeźdźcę, nie podlegał żadnej karze³⁹.

Mówiąc o możliwości sprzedaży działki ziemskiej, trzeba pamiętać, że możliwa była tylko sprzedaż 1/3 części⁴⁰. Gdy natomiast zdarzyła się sytuacja sporna w kwestii granic, każda ze stron powinna stawić 18 świadków. Jeśli podpalone zostały słupy graniczne przez szlachcica jego pobratymcowi, nałożona zostanie na niego kara śmierci⁴¹.

Na mocy zawartych w statucie praw, po raz pierwszy w sądach starościńskich, mieli brać udział dwaj reprezentanci ziemiaństwa⁴².

Po wejściu w życie I Statutu Litewskiego szlachta dalej prowadziła zabiegi wokół polepszenia swej sytuacji. Usilne działania zaznaczyły się po roku 1544, kiedy to przedstawiciele bojarstwa wysyłają do króla liczne petycje. Władca odpowiadał na nie ustawami, godząc się lub nie na roszczenia szlachty. Ponadto mogła ona swymi pismami wpływać na obrady sejmowe, a w konsekwencji na ich wynik. Wszystko to nie było obce szlachcie podlaskiej, która stała się prekursorem walk o przywileje gospodarcze. Walczyła ona o zniesienie ceł na towary wywożone za zachodnie granice, jak również o zwolnienie z lokalnych opłat targowych⁴³.

W 1564 roku na mocy przywileju wydanego w Bielsku, kniaziowie zostali zrównani pod względem prawa do pozostałej części szlachty oraz zostali wyłączeni z jurysdykcji sadowniczej księcia, jako jedyne sędzię panów⁴⁴.

Kolejne zmiany przyniósł II Statut Litewski z 1566 roku. Potwierdzał to wszystko, co wypracowano w ciągu omawianego okresu, jak również wprowadził nowe ustępstwa na rzecz szlachty. Na jego mocy zwolniono od podatku mostowego oraz innych myt⁴⁵.

Jeśli chodzi o kwestię udziału w obronności kraju, właściciel dużej ilości dóbr rozproszonych po różnych jednostkach administracyjnych – powiatach, stawiać miał się z powiatu w którym

³⁸ Tamże, s. 117.

³⁹ *O litewskich i polskich prawach...*, t. II, s. 121-123, 137.

⁴⁰ Tamże, s. 166.

⁴¹ Tamże, s. 200, 206.

⁴² G. Błaszczuk, *Litwa...*, s. 79.

⁴³ Tamże, s. 81-82.

⁴⁴ G. Błaszczuk, *Litwa...*, s. 202; J. Ochmański, dz. cyt., s. 133.

⁴⁵ *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 215; G. Błaszczuk, *Litwa...*, s. 83, 200.

posiada największą liczbę swych dóbr⁴⁶. II Statut wprowadził pewne novum w powinnościach stanu szlacheckiego, od tej pory wprowadzono dodatkowy obowiązek służby wojskowej, polegający na stawianiu z swych dóbr uzbrojonego pachołka⁴⁷.

Podobnie jak I Statut, tak i II, potwierdzał kary za ucieczkę szlachty z pola bitwy, ponadto wnosił o karę śmierci, jeśli ktoś powtórnie odważyłby się na ucieczkę z walki⁴⁸.

Istotnym prawem było dopuszczenie posłów reprezentujących szlachtę do władzy prawodawczej⁴⁹.

Statut regulował również sprawy ożenku szlacheckiego, dopuszczając możliwość poślubienia kobiety z niższego stanu. Ponadto, jeśli chodzi o kwestie sądowe: szlachcic nie mógł zostać zatrzymany bez pewnych podstaw ku temu. Panowie nie mogli wydawać sądów dotyczących uczciwości przedstawiciela rodu szlacheckiego⁵⁰.

Znalazła się tu również kwestia dotycząca utraty szlachectwa. Artykuł dotyczy tych osób ze szlachty, którzy podejmowali się zajęć niegodnych ich stanowi do których zaliczano np. handel. Szlachetnie urodzony mógł stracić szlachectwo, dopóki nie przestał zajmować się tym procederem⁵¹.

Zaznaczono, że szlachta będzie podlegać wyłącznie prawom zawartym w statucie⁵². Odnośnie spraw dotyczących sadownictwa, statut spełniał w tym miejscu roszczenia szlachty co do obierania sądów. Na jego mocy szlachta uzyskała możliwość obierania sądu ziemskiego⁵³.

W 1568 roku na sejmie w Grodnie ustalono, jaką liczbę żołnierzy należy stawić z posiadanych przez siebie włości. Według tego zarządzenia wyznaczono stosunek proporcji na podstawie, którego 10 włók miało odpowiadać 1 wystawionemu żołnierzowi⁵⁴.

Po zawarciu unii w 1569 roku, Litwa zaczęła przejmować oraz stosować się do zwyczajów prawnych, jakie panowały w Polsce⁵⁵.

Zakończenie

Przywileje były pierwszymi dokumentami, które stanowiły prawne załączki dla pobudzenia politycznego bojarów. Pojawiające się przez cały XV wiek ustawy nie wносиły dużych zmian w wolnościach stanu szlacheckiego. Sytuacja ta zmieniła się od początku XVI wieku, kiedy

⁴⁶ *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 256.

⁴⁷ Tamże, s. 230-231.

⁴⁸ Tamże, s. 254-255.

⁴⁹ Tamże, s. 267.

⁵⁰ Tamże, s. 291, 300.

⁵¹ Tamże, s. 300.

⁵² Tamże, s. 303-304.

⁵³ *O litewskich i polskich prawach...*, t. II, s. 79.

⁵⁴ *O litewskich i polskich prawach...*, t. I, s. 232-233.

⁵⁵ Tamże, s. 238.

przywileje zaczęły być stopniowo zwiększane w miarę tego jak stopniowo rosła świadomość reprezentantów bojarstwa.

Bibliografia:

- Akta Unji Polski z Litwą 1385-1791*, red. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.
Błaszczak G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2, cz. 1, Poznań 2007.
Błaszczak G., *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492-1569*, Poznań 2002.
Encyklopedia szkolna. Historia, Warszawa 1997.
Gozdalik R., *Polityka dynastyczna Władysława II Jagiełły a unia horodelska 1413*, [w:] *Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej tradycje*, red. M. Wagner, J. Wojtasik, Siedlce 2004.
Halecki O., *Kwestie sporne w sprawie początków szlachty na Litwie*, „Kwartalnik Historyczny” 1916, r. 30, s. 62-67.
Kiaupa Z., Kiaupiene J., Kuncevicus A., *Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1795 roku*, Warszawa 2007.
Łowmiański H., *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1983.
Łowmiański H., *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno 1931.
Ochmański J., *Historia Litwy*, Wrocław 1982.
O Litewskich i Polskich prawach o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy, 1529 roku wydany, t. I i II, Kraków 1861.
Semkowicz W., *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii horodelskiej 1413 r.*, [w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Kraków 1914.
Srebszczyzna, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/srebszczyzna;5495947.html>
Wielka encyklopedia PWN, t. XX i XXV, Warszawa 2004.
Zarys konfliktów o dobra na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie za Zygmunta I Starego. Wybór Źródeł z „Metryki Litewskiej” z I połowy XVI wieku, oprac. A. Kołodziejczyk, K. Łożyński, J. Śliwiński, Olsztyn 2001.
Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1567, Poznań 1841.

Streszczenie: Przywileje i statuty skierowane do szlachty sprawiały, że grupa ta zyskiwała świadomość swych praw i wolności. Zaistniała sytuacja wpłynęła na udział szlachty w życiu politycznym kraju. Na większą skalę zmian tych można upatrywać od początku XVI wieku, kiedy przywileje zaczęły być stopniowo zwiększane oraz respektowane. W wypracowanych ustępstwach uwidaczniał się stopniowy wzrost świadomości szlachty litewskiej.

Słowa kluczowe: Podlasie, przywileje, statuty, szlachta

The Legal Position of Nobility on the Podlasie in the XV and XVI Centuries

Summary: privileges and statutes addressed to the nobility made the group aware of their rights and freedoms. The situation has influenced the participation of the nobility in the political life of the country. On a larger scale these changes can be seen since the beginning of the 16th century, when the privileges began to be gradually increased and respected. The concessions made visible gradually increased the awareness of the Lithuanian nobility.

Keywords: Podlasie, privileges, statutes, nobles

Andrzej Jurkun¹

Rola organizacji społecznych w tworzeniu tożsamości kulturowej na pograniczu polsko-litewskim

Wstęp

W ostatnich latach wzrasta zainteresowanie obszarami przygranicznymi, odgrywają one kluczową rolę we współpracy międzynarodowej. Regiony transgraniczne w Europie prezentują szerokie spektrum pod względem gospodarczym, społecznym, przestrzennym, demograficznym i ekonomicznym, tym samym stają się przedmiotem wnikliwych analiz teoretycznych i praktycznych. Warto zwrócić uwagę, że stosowany aparat pojęciowy w literaturze przedmiotu, który ze względu na swoją liczebność, nie jest jednorodny, wymaga analizy².

Obszar przygraniczny nazywany potocznie nadgranicznym lub granicznym danego państwa jest definiowany jako: „teren zlokalizowany przy granicy politycznej państwa”³. W naszym kraju obejmuje on teren województw, powiatów, gmin, które znajdują się przy granicy z innym państwem⁴. Inaczej natomiast definiowany jest obszar pograniczny. „Jest to teren położony w sąsiedztwie granicy politycznej po obu jej stronach. Jest to obszar peryferyjny dla obu państw, do których należy. W przypadku, gdy zachodzą w nim procesy współpracy ponadgranicznej, staje się terenem współpracy transgranicznej lub obszarem transgranicznym”⁵.

Na przykładzie granicy polsko-litewskiej, obszarem przygranicznym będzie m.in. województwo podlaskie, powiat sejneński oraz gminy: Puńsk, Giby czy Krasnopol. Natomiast obszarem pogranicznym będą tereny przynależące do granicy, czyli północno-wschodnia część Rzeczypospolitej Polskiej i południowo-zachodnia część Republiki Litewskiej.

Obszary pogranicze ze względu na swoją specyfikę nazywane są – pograniczem. Jerzy Nikitorowicz pogranicze definiuje w kilku aspektach. W ujęciu terytorialnym jest to

¹ mgr Andrzej Jurkun, doktorant Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: andrzej.jurkun@gmail.com

² W. Kosiedowski, B. Słowińska, *Podstawowe zagadnienia współpracy transgranicznej w warunkach integracji Europy Środkowo-Wschodniej z Unią Europejską*, [w:] *Pogranicze w trakcie przemian. Rozwój i współpraca transgraniczna regionów Polski Wschodniej i państw sąsiednich w kontekście integracji europejskiej*, red. W. Kosiedowski, Toruń 2009, s. 27.

³ Tamże.

⁴ Tamże, s. 28.

⁵ W. Malendowski, M. Ratajczak, *Euroregiony. Polski krok do integracji*, Wrocław 2000, s. 39.

„obszar – terytorium na którym ma miejsce określony typ współżycia dwóch lub więcej grup kulturowych, najczęściej etnograficznych, językowych, wyznaniowych, narodowościowych”⁶.

W kontekście treściowo-kulturowym pogranicze jest miejscem, w którym jednostka nie jest skazana na monokulturowość, ze względu na panujące na tym obszarze warunki społeczno-kulturowe ma możliwość wyboru i kształtowania swoich wartości w oparciu o wielokulturowość. Na pograniczu nie możemy mówić o kulturowej hegemonii wspólnoty. Do czynników różnicujących żyjące na tych terenach grupy społeczne możemy zaliczyć m.in. język, wyznanie, kulturę oraz historię⁷.

Nikitorowicz wyróżnia również pogranicze interakcyjne. Jego zdaniem jest to „proces i efekt tego procesu komunikacji między ludźmi, w przejściu od monologu do dialogu kultur, od dominacji stereotypów i uprzedzeń do wzajemnego zrozumienia, negocjacji i dbałości o wspólny spadek kultury pogranicza”⁸.

W praktyce przebywanie w jednym miejscu ludzi prezentujących różną kulturę, język czy historię powoduje, iż społeczności te przenikają się między sobą, nabywają wspólnych cech, nawiązują więzi. Wzajemne oddziaływanie tworzone jest na określonej płaszczyźnie i jest to czynnik kształtujący potrzebę wspólnoty, dlatego też mówimy o przenikaniu się kultur na pograniczu⁹.

Pogranicze jako zjawisko kulturowe jest wynikiem istnienia granicy, która w historycznych czasach podlegała ograniczeniom, była otoczona kultem i stanowiła swoiste *sacrum*. Oczywiście jest, iż pogranicze nie jest jednokulturowym obszarem, na tych terenach splatają się wartości poszczególnych kultur, tworząc jedyne w swoim rodzaju uniwersum znaczeniowym¹⁰. Dokonujące się procesy modernizacji, globalizacji, integracji i transformacji wpływają na wszystkie sfery ludzkiego życia. Powodują one komunikację międzyludzką, która związana jest ściśle z naturalną potrzebą wyjścia poza granice własnej kultury. Ponadto przebywanie w takiej społeczności kształtuje umiejętność funkcjonowania na pograniczach kulturowych czy społecznych¹¹. Celem zapewnienia funkcjonowania danej grupy społecznej na pograniczu konieczna jest edukacja międzykulturowa, której celem jest wzajemne rozwijanie własnej tożsamości w interakcji z innymi grupami. W naszym społeczeństwie niestety, ale mogą dominować postawy zamknięte, ksenofobiczne, które kierowane są uprzedzeniami czy stereotypami¹².

⁶ J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001, s. 12.

⁷ Tamże, s. 13.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, s. 14.

¹⁰ P. Grzybowski, *Edukacja międzykulturowa – przewodnik. Pojęcia – literatura – adresy*, Kraków 2008, s. 37.

¹¹ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna na pograniczach*, [w:] *Edukacja Regionalna*, red. A.W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomka, Warszawa 2006, s. 92.

¹² J. Nikitorowicz, *Pogranicze...*, s. 36.

Stereotyp jest to zjawisko ściśle związane z funkcjonowaniem człowieka w życiu społecznym. Pojęcie stereotypu wywodzi się z dwóch greckich słów *stereos* – czyli przestrzeń oraz *typos* – oznaczające wzorec, odcisk. W literaturze przedmiotu stereotypy dzielimy na kulturowe i indywidualne. Pierwsze z nich są to stereotypy zbiorowe i grupowe, wyrażające się wspólnym podzieleniem określonych opinii i poglądów. Indywidualne stereotypy odnoszą się do doświadczeń jednostki podczas kontaktu z członkami danej grupy i ulegają ciągłym zmianom pod wpływem nowych doświadczeń.

Stereotyp kulturowy ma ogromne znaczenie dla tworzenia wizerunku określonej grupy, często na podstawie gotowych uformowanych przez kulturę schematów. Charakteryzuje się on szerszym zasięgiem niż stereotypy indywidualne. Stereotyp kulturowy jest zbiorem wiadomości o grupach społecznych, które są w obrębie członków danej kultury. Tworzą wiedzę zbiorową, podzielaną powszechnie i używaną w danej społeczności¹³.

Źródła stereotypów można rozpatrywać na wiele sposobów: jako korzenie konkretnego schematu myślowego bądź, jako skłonność człowieka do uproszczonego postrzegania i oceniania otaczającej go rzeczywistości. W procesie rozwoju jednostki stereotypy powstają wcześniej, już u kilkuletnich dzieci można zauważyć przyjęte wzorce dotyczące kobiet i mężczyzn. Za pierwsze źródła stereotypów uznaje się rodziców i najbliższe środowisko, dziecko bazuje na uzyskanych od nich informacjach.

W czasie dorastania dziecku przekazuje się wiadomości o grupach społecznych w sposób bezpośredni polegający na przekazywaniu akceptowanych norm w społeczeństwie oraz pośrednio jak np. przez opowiadanie anegdot o danej grupie. Wraz z rozwojem dziecko przyswaja zdobytą wiedzę. Są to z reguły bardzo emocjonalne stereotypowe reakcje, które w późniejszym wieku uniemożliwiają odkrycie ich prawdziwego charakteru¹⁴.

Przyswajanie stereotypów dokonuje się też w późniejszym okresie rozwoju dziecka. Ma to miejsce podczas kontaktów z osobami i grupami, z którymi dziecko ma emocjonalny kontakt. Źródła stereotypów należy doszukiwać się w zniekształconym sposobie postrzegania cech innych dzieci i powiązań między nimi oraz w opieraniu się na niepełnych faktach, przyswojonych podczas poznawania rzeczywistości¹⁵.

Stereotypy obejmują nie tylko wyobrażenia o danej grupie społecznej, ale też wizerunek rzeczy i zdarzeń. Funkcjonują nie tylko przyjęte w danym społeczeństwie stereotypy dotyczące pracowitego Niemca, leniwego Szkota czy czulej matki, ale także funkcjonuje w społeczeństwie wizerunek ziemi, która rodzi, żywi i przyjmuje ludzi do swojego łona.

¹³ A. Bujnowska, J. Szadura, J., *Stereotypy: walka z wiatrakami?*, Lublin 2011, s. 14.

¹⁴ A. Schaff, *Stereotypy a działanie ludzkie*, Warszawa 1981, s. 120.

¹⁵ A. Bujnowska, dz. cyt., s. 16.

Współcześnie stereotypy odgrywają ważną rolę w kształtowaniu postaw społecznych. Wzorce, które zostały przyjęte we wczesnym okresie dzieciństwa są bardzo trudne do zmiany w późniejszym wieku. Dużą rolę w tym procesie odrywają organizacje kulturowe, edukacja w szkole czy środki masowego przekazu. Za ich pośrednictwem można przywrócić zniekształcony obraz danej grupy społecznej lub zdarzenia, które wcześniej wykreowane został przez jego stereotypowość. Ma to szczególne znaczenie na terenach pogranicza, gdzie mamy do czynienia z przenikaniem się kultur i narodów.

Sejneńszczyzna jako obszar pograniczny

Powiat sejneński leży na północno-wschodnim krańcu województwa podlaskiego na Pojezierzu Litewskim. Są to tereny określane jako Ziemia Sejneńska lub Pagórki Sejneńskie. Współcześnie jest to najmniej zaludniony powiat w Polsce, liczy bowiem około dwudziestu tysięcy mieszkańców. Pod względem geopolitycznym jest to miejsce o strategicznym znaczeniu. Graniczy bowiem od północnego-wschodu z Republiką Litewską i od wschodu z Republiką Białorusi¹⁶. Sejneńszczyzna ze względu na swoje specyficzne położenie, nigdy nie była jednolita pod względem narodowościowym. Jest to miejsce styku wielu kultur, nie tylko polskiej i litewskiej, ale także żydowskiej i Rosjan Staroobrzędowców. Ślady ich obecności są widoczne na każdym miejscu.

Na początku XIX wieku Żydzi stanowili siedemdziesiąt pięć procent społeczności w samych Sejnach. Po wybuchu II wojny światowej rozpoczął się okres wysiedleń i eksterminacji społeczności żydowskiej. W listopadzie 1939 roku ośmiuset siedemnastu Żydów wysiedlono z Sejn na Litwę, a następnie wymordowano. W 1943 roku hitlerowcy spalili sukiennice, a ich ruiny zakopano. Działania te spowodowały, że obecnie na Sejneńszczyźnie nie ma już przedstawicieli społeczności żydowskiej. Mimo to aktualnie można tam spotkać wiele symboli tejże kultury. Do dnia dzisiejszego pozostała Biała Synagoga oraz Dom Talmudyczny¹⁷.

Obecnie na terenach Sejneńszczyzny mieszka garstka przedstawicieli tej społeczności religijnej licząca około sześciuset osób. Jedynie w miejscowości Wodziłki zachowała się molenna oraz cmentarz staroobrzędowców¹⁸. W przeszłości była to liczna społeczność, która przybyła na Sejneńszczyznę w XVII wieku.

Najliczniejszą grupą narodowościową na Sejneńszczyźnie są Litwini. Zgodnie z wynikami Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku blisko pięć tysięcy osób należących do mniejszości litewskiej zamieszkuje obszar Sejneńszczyzny¹⁹. Jest to społeczność zwarta, która dba

¹⁶ Strona internetowa powiatu sejneńskiego, <http://tiny.pl/gjm5p>, (dostęp: 31.07.2017).

¹⁷ A. Rodowicz, *Sejny wielokulturowe – sztuka dialogu*, <http://tiny.pl/gjm5l>, (dostęp: 1.07.2017).

¹⁸ A.M. Budzińska, *Staroobrzędowcy w Polsce*, <http://tiny.pl/gjm54>, (dostęp: 25.07.2017),

¹⁹ *Narodowy Spis Powszechny Ludności 2011*, <http://tiny.pl/gjm5n>, (dostęp: 25.07.2017).

o zachowanie odrębności i tożsamości narodowej. Litwini prowadzą szeroko zakrojoną działalność kulturalną, przy pomocy prężnie działających organizacji społeczno-kulturalnych. Zaliczyć do nich możemy: Litewskie Towarzystwo Świętego Kazimierza w Sejnach, Fundacja im. Biskupa Amtanasa Baranauskasa, Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Stowarzyszenie Litwinów w Polsce, Stowarzyszenie Litewskiej Kultury Etnicznej w Polsce, Stowarzyszenie Nauczycieli Litwinów w Polsce, Stowarzyszenie Młodzieży Litewskiej w Polsce, Stowarzyszenie Jaćwiesko-Pruskie oraz Wspólnota Litwinów w Polsce²⁰.

Ośrodek „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” w Sejnach

Współcześnie na Sejneńszczyźnie nie zapomina się o wielokulturowej przeszłości, tym samym buduje się nową tożsamość. Wielokulturowość i wielonarodowościowość są źródłem wielu inicjatyw w regionie, stając się czynnikiem wzbogacającym o elementy niespotykane w społecznościach monoetnicznych. W tym celu w ostatnich latach powstało wiele organizacji dbających o rozwój kultury, tożsamości, języka wspólnot żyjących na tych terenach oraz kultywowanie pamięci o społecznościach wymarłych. Na potrzeby niniejszego artykułu została przybliżona działalność ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” w Sejnach, jako przykład instytucji dbającej o propagowanie kultury na pograniczu polsko-litewskim.

Ośrodek „Pogranicze - sztuk, kultur, narodów” (Ośrodek, Pogranicze), rozpoczął swoją działalność w styczniu 1991 roku dzięki inicjatywie Krzysztofa i Małgorzaty Czyżewskich. Jest to bardzo ważna instytucja kulturalna nie tylko dla powiatu sejneńskiego, ale także całego obszaru na pograniczu polsko-litewskim. Ponad dwudziestoletnia działalność Ośrodka pokazuje jego ogromną rolę w budowaniu ram szeroko pojętej tolerancji i dialogu międzykulturowego²¹.

Od początku swego istnienia organizacja uzyskała wsparcie ze strony lokalnych władz. To właśnie władze miasta Sejny przekazały na użytek instytucji budynki, którymi są: Dom Pogranicza, Dawna Jesziwa i Biała Synagoga. Same ich położenia ma metaforyczne znaczenie: znajdują się one pomiędzy polskim a litewskim Domem Kultury.

Obecnie na mocy „Umowy w sprawie wspólnego prowadzenia i finansowania działalności Ośrodka Pogranicze – sztuk, kultur, narodów”²², podpisanej przez Marszałka Województwa i Ministra Kultury w 2000 roku, ośrodek jest obecnie instytucją finansowaną wspólnie przez

²⁰ A. Nowakowska, *W obronie narodowej tożsamości. Organizacje mniejszości litewskiej działające w Polsce*, [w:] *Litwini*, red. L.M. Nijakowskiego, Warszawa 2013, s. 59-72.

²¹ B. Szroeder, *O pracy nad pamięcią Ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów”*, <http://tiny.pl/gjm5j> (dostęp: 31.07.2017).

²² *Umowa w sprawie wspólnego prowadzenia i finansowania działalności Ośrodka „Pogranicze – Sztuk, Kultur, Narodów” w Sejnach z dn.7 stycznia 2000*, <http://tiny.pl/gjm51>, (dostęp: 1.08.2017).

województwo podlaskie i Ministerstwo Kultury. Ponadto swój wkład finansowy mają m.in. Fundacja Stefana Batorego i Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności.

W 2002 roku Ośrodek nawiązał współpracę z Fundacją „Pogranicze”. Jej początki sięgają 1990 roku, jest to apolityczna i niezależna organizacja pożytku publicznego, której celem jest „propagowanie etosu pogranicza i budowaniu mostów pomiędzy ludźmi różnych religii, narodowości i kultur”.

Fundacja ma swoją siedzibę w Sejnach. W 2003 roku powstało Stowarzyszenie Przyjaciół Fundacji Pogranicze, z siedzibą w Stanach Zjednoczonych. Współpracuje ona z Ośrodkiem Pogranicze, a efektem ich pracy jest wiele inicjatyw kulturalnych o zasięgu lokalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym.

Pogranicze oprócz propagowania tolerancji, szacunku dla historii i zaszczepiania pragnienia poznania zarówno swojego jak i innych, bardziej obcych i odległych regionów prowadzi również działalność wydawniczą. Codzienne życie Ośrodka skupione jest wokół kilku przedsięwzięć, tj. Pracownia Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza, Pracownia Edukacji Regionalnej, Pracownia Kronik Sejneńskich, Pracownia Muzyczna, Pracownia Nowych Mediów, Pracownia Plastyczna, Pracownia Wystawiennicza, Małe Muzeum Sejneńskie, Galeria ”Biała Synagoga”, i Sejneńska Spółdzielnia Jazzowa²³.

Ośrodek wspiera działalność Teatru Sejneńskiego, Orkiestry Klezmerskiej, Teatru Dziecięcego oraz zespół redakcyjny Almanachu Sejneńskiego. Dzięki tej współpracy w Sejnach odbywają się cykliczne imprezy kulturalne m.in. „Lato w Pograniczu”, kiedy to organizowane są koncerty, spotkania literackie oraz wystawy artystyczne²⁴.

Wielokulturowość pogranicza polsko-litewskiego zobrazowana jest w serii wydawniczej „Ośrodka Pogranicze”. W wielu tych publikacjach przedstawiona jest historia społeczności żydowskiej, litewskiej i rosyjskiej zamieszkującej Sejnę w okresie II Rzeczypospolitej. Ponadto w każdym numerze umieszczane jest kalendarium najważniejszych inicjatyw kulturalnych w regionie. Na dużą uwagę zasługują podejmowane działania o szerokim znaczeniu, nawet międzynarodowym. Jednym z nich jest „Człowiek Pogranicza”. Zamierzeniem tego projektu jest upowszechnianie idei i etosu "Pogranicza", które swoją postawą i twórczością przełamuje stereotypy i uprzedzenia, odnosząc się z szacunkiem do odmienności innych grup społecznych. Laureat dzięki temu wyróżnieniu ma możliwość wydania swoich publikacji książkowych, organizacji wernisażu czy innych prezentacji artystycznych. Tytuł "Człowieka Pogranicza"

²³ Szroeder, B., *Kroniki sejneńskie*, Sejny 2001, s. 1-14.

²⁴ Tamże.

przyznawany jest co dwa lata. W 2009 roku laureatem został Claudio Magris – włoski pisarz, felietonista, który bada wpływ kultury habsburskiej na region śródziemnomorski²⁵.

Kolejnym ważnym wydarzeniem jest „Nowa Agora”. W jego ramach organizowane są w różnych miejscach Europy sympozja pod tym samym tytułem, złożone z wykładów, dyskusji i prezentacji artystycznych. Celem tej „latającej akademii” jest zgromadzenie zarówno intelektualistów, pisarzy i naukowców, jak i animatorów kultury, działaczy organizacji pozarządowych, artystów, którzy w różny sposób w swojej działalności zajmują się kwestiami dialogu międzykulturowego. Dotychczas spotkania odbywały się w Sarajewie, Wrocławiu, Sejnach, Berlinie czy jak ostatnio w Brukseli.

Ostatnim niezwykle ważnym wydarzeniem było otwarcie przez Pogranicze Międzynarodowego Centrum Dialogu (MCD). Jako siedzibę obrano dawny dwór rodziny Czesława Miłosza, patrona MCD, znajdujący się w Krasnogrudzie. Rewitalizacja zabytku została dofinansowana ze środków pochodzących z Islandii, Lichtensteinu i Norwegii. Otwarcie połączono z przejściem przez Polskę prezydencji w Unii Europejskiej i setna rocznica urodzin poety. Otwarcia dokonał ówczesny Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bronisław Komorowski w obecności wielu znakomitych osobistości²⁶.

MCD ma propagować ideę poszukiwania i budowania mostów porozumienia w wielokulturowej Europie. Wstęp do dworu w Krasnogrudzie jest otwarty dla wszystkich. Każdy ze zwiedzających ma możliwość zwiedzenia wystawy stałej poświęconej życiu i twórczości Czesława Miłosza. Ponadto realizowane są tam cykliczne wydarzenia kulturalne m.in. Kawiarnia literacka „Piosenka o porcelanie”, na którą zapraszani są znani poeci, pisarze. Ostatnio w MCD goszczono Olę Tokarczuk. Na uwagę zasługuje również Pracownia Edukacji Artystycznej, dzięki której okoliczna młodzież ma możliwość rozwijania swoich pasji pod okiem znakomitych nauczycieli. Przykładem jest Pracownia Muzyki Miejsca, jest to program, który ma na celu połączenie nowego brzmienia muzycznego w oparciu o tradycyjne pieśni. Zajęcia prowadzą zarówno specjaliści od muzyki tradycyjnej, etnomuzykolodzy, jak i młodzi kompozytorzy i instrumentalni z Polski i Litwy²⁷.

Podsumowanie

Pogranicze polsko-litewskie jest miejscem styku wielu kultur, nie tylko polskiej i litewskiej, ale także kultury żydowskiej i staroobrzędowców. Ośrodek „Pogranicze – Sztuk, Kultur, Narodów”

²⁵ M. Żmijewska, *Jesteście tu potrzebni. Rozmowa z Krzysztofem Czyżewskim*, http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,35241,16060305,Jestescie_tu_potrzebni__Rozmowa_z_Krzysztofem_Czyzewskim.html (dostęp: 20.02.2015).

²⁶ Tamże.

²⁷ *Oficjalna strona Ośrodka „Pogranicze – Sztuk kultur narodów”*, <http://pogranicze.sejny.pl>, (dostęp: 31.07.2017).

jest jedną z najważniejszych instytucji mających na celu zachowanie multikulturowości na tych terenach. Działalność Ośrodka skupia się wokół przedsięwzięć kulturalno-artystycznych, edukacyjnych oraz wydawniczych, których celem jest tworzenie tożsamości kulturowej regionu Sejny oraz badania nad szeroko rozumianą tematyką wielokulturowości. Działalność Ośrodka została wielokrotnie doceniona w kraju i za granicą²⁸.

Bibliografia:

- Budzińska M.A., *Straoobrzędowcy w Polsce*, <http://tiny.pl/gjm54>.
- Bujnowska A., Szadura J., *Stereotypy: walka z wiatrakami?*, Lublin 2011.
- Grzybowski P., *Edukacja międzykulturowa – przewodnik. Pojęcia – literatura – adresy*, Kraków 2008.
- Kosiedowski W., Słowińska B., *Podstawowe zagadnienia współpracy transgranicznej w warunkach integracji Europy Środkowo-Wschodniej z Unią Europejską*, [w:] *Pogranicze w trakcie przemian. Rozwój i współpraca transgraniczna regionów Polski Wschodniej i państw sąsiednich w kontekście integracji europejskiej*, red. W. Kosiedowski, Toruń 2009.
- Malendowski W., Ratajczak M., *Euroregiony. Polski krok do integracji*, Wrocław 2000.
- Narodowy Spis Powszechny Ludności 2011*, <http://tiny.pl/gjm5n>.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna na pograniczach*, [w:] *Edukacja Regionalna*, red. A.W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomka, Warszawa 2006.
- Nikitorowicz J., *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001.
- Oficjalna strona Ośrodka „Pogranicze – Sztuk kultur narodów”*, <http://pogranicze.sejny.pl>.
- Rodowicz A., *Sejny wielokulturowe – sztuka dialogu*, <http://tiny.pl/gjm5l>.
- Schaff A., *Stereotypy a działanie ludzkie*, Warszawa 1981.
- Szroeder B., *Kroniki sejneńskie*, Sejny 2001.
- Szroeder B., *O pracy nad pamięcią Ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów”*, <http://tiny.pl/gjm5j>.
- Strona internetowa powiatu sejneńskiego*, <http://tiny.pl/gjm5p>.
- Umowa w sprawie wspólnego prowadzenia i finansowania działalności Ośrodka „Pogranicze – Sztuk, Kultur, Narodów” w Sejnach z dn. 7 stycznia 2000*, <http://tiny.pl/gjm51>.
- Żmijewska M., *Jesteście tu potrzebni. Rozmowa z Krzysztofem Czyżewskim*, http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,35241,16060305,Jestescie_tu_potrzebni_Rozmowa_z_Krzysztofem_Czyzewskim.html

Streszczenie: Celem niniejszej pracy jest ukazanie roli organizacji społecznych w tworzeniu tożsamości kulturowej regionu pogranicznego oraz badaniem nad szeroko rozumianą tematyką wielokulturowości. Za studium przypadku wybrano ośrodek „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” w Sejnach. W pracy przedstawiono również rozważania teoretyczne dotyczące kwestii pogranicza i stereotypów.

Słowa kluczowe: pogranicze, mniejszości narodowe, organizacje społeczne

The Role of Socio-Cultural Organizations in Creating a Cultural Identity on the Polish-Lithuanian Border

Summary: the purpose of this paper is to present the role of socio organizations in creating the cultural identity of the border region and to examine the broader subject of multiculturalism. The case study was chosen for the "Borderland - Arts, Culture, Nations" center in Sejny. Theoretical reflections on cross border issues and stereotypes are also presented.

Keywords: Borderland, National Minorities, Social Organizations

²⁸ Dyrektor Ośrodka, Krzysztof Czyżewski jest laureatem wielu znakomitych nagród m.in. Fundacji Dana Davida w kategorii „historia i pamięć”.

Zuzanna Szulborska¹

Handel ludźmi w Polsce – opis zjawiska oraz metody zwalczania

Zjawisko handlu ludźmi występuje na świecie w różnorodnej skali i w różnorodnym natężeniu. Mimo wielości aktów prawnych poświęconych jego zapobieganiu i zwalczaniu jest ono trudne do normatywnej oceny. Stanowi jedno z ważniejszych zagrożeń dla społeczeństw oraz organizacji państwowych. Handel ludźmi jest jednym z istotniejszych, globalnych problemów współczesności, zagrażających życiu i zdrowiu. W XXI wieku, z powodu nierówności ekonomicznych i demograficznych na świecie, wzrostu konfliktów oraz globalnych migracji ludzi, zjawisko handlu ludźmi będzie narastać. W związku z tym potrzebne są skoordynowane działania rządów, społeczeństwa obywatelskiego, środowisk biznesowych, organizacji międzynarodowych, a także mediów, aby powstrzymać jego rozwój².

Handel ludźmi jest zjawiskiem społecznym i wielowymiarowym. Nie ulega wątpliwości, że brutalny wyzysk kobiet, dzieci i mężczyzn stanowi poważne pogwałcenie przysługujących im praw i swobód, przekreślając jednocześnie prawa polityczne i społeczne. Handel ludźmi to obecnie jeden z głównych przejawów zorganizowanej przestępczości³. Przyczynami handlu ludźmi są m.in.: ubóstwo, brak kultury demokratycznej, nierówności płci oraz przemoc wobec kobiet, konflikty oraz sytuacje pokonfliktowe, brak integracji społecznej i szans na zatrudnienie oraz bezrobocie, brak dostępu do edukacji, praca dzieci oraz dyskryminacja. To pogwałcenie wolności i godności jednostki, stanowiące poważne przestępstwo, z którego konsekwencjami poszczególne państwa, często nie mogą sobie skutecznie poradzić samodzielnie. Ponadto handel ludźmi stanowi zagrożenie dla demokracji i społeczeństwa obywatelskiego⁴.

Do czynników sprzyjających w największym stopniu handlowi ludźmi należą: słabe państwo, niespójny system prawny i wynikająca z nich niemożność skutecznego egzekwowania prawa, a także m.in. ambiwalentny stosunek społeczeństwa do prostytucji. Z jednej strony, strofuje się

¹ Zuzanna Szulborska - studentka Prawa, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, e-mail: zszulborska@gmail.com

² L. Shellez, *Human Trafficking*, New York 2010, s. 1.

³ I. Malinowska, W. Szczepański, *Współdziałanie policji z wybranymi podmiotami w zwalczaniu handlu ludźmi*, „Obronność. Zeszyty naukowe” 2013, nr 1, s. 168.

⁴ I. Malinowska, *Handel ludźmi. Metody działania sprawców*, Poznań 2015, s. 163.

kobiety pracujące jako prostytutki, z drugiej – istnieje przyzwolenie społeczne na korzystanie z ich usług⁵.

Wiedza dotycząca skali zjawiska handlu ludźmi przybiera postać szacunków, które nie znajdują żadnego uzasadnienia i odzwierciedlenia w danych gromadzonych zarówno przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości, jak i organizacje pozarządowe⁶. Rozmiary handlu ludźmi nie są znane, a wszelkie informacje na temat rzeczywistej liczby popełnionych przestępstw (a nie jedynie przestępstw stwierdzonych), ofiar czy sprawców, są jedynie danymi orientacyjnymi. W literaturze przedmiotu można odnaleźć stosunkowo dużo danych liczbowych dotyczących szacunkowych rozmiarów przestępstwa, jednak sposób ich obliczania i estymacji najczęściej nie jest podawany, co pozwala wątpić w ich wiarygodność⁷.

Handel ludźmi występuje w zasadzie we wszystkich państwach świata i przybiera coraz bardziej charakter transnarodowy. Staje się olbrzymim nielegalnym przemysłem, współczesną formą niewolnictwa.

Polska jest państwem szczególnym pod względem występującego tu zjawiska handlu ludźmi. Jest jednocześnie krajem pochodzenia, krajem tranzytowym oraz krajem docelowym dla ofiar tego procederu.

W polskim ustawodawstwie następują ciągłe przemiany i modyfikacje. Niektóre z nich wynikają z konieczności przystosowania się do zmian politycznych i gospodarczych zachodzących dynamicznie od momentu transformacji ustrojowej, inne są koniecznością dostosowywania prawa do obowiązujących Polskę standardów międzynarodowych, jeszcze inne wynikają z rozwijającej się przestępczości, w tym także zorganizowanej⁸.

Do 2010 r. w polskim Kodeksie karnym brak było definicji pojęcia „handel ludźmi”, co powodowało szereg problemów dotyczących kwalifikacji prawnej danego czynu, jak również sprawiło trudności w orzecznictwie sądów w zakresie interpretacji kodeksowego pojęcia „uprawia handel ludźmi”. W praktyce korzystanie z przepisów prawa międzynarodowego nastęrczało jednak wiele trudności.

Zgodnie z definicją zawartą w art. 115 § 22 Kodeksu karnego: „Handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

1. przemocy lub groźby bezprawnej;
2. uprowadzenia;

⁵ S. Buchowska, *Czynniki sprzyjające handlowi ludźmi*, [w:] *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006, s. 333-337.

⁶ Fundacja przeciwko handlowi kobietami „La Strada”, *Handel ludźmi. Informacje o zjawisku 2004*, s. 10.

⁷ L. Shellez, *Human...*, s. 1.

⁸ I. Malinowska, *Handel ludźmi. Metody działania sprawców*, Poznań 2015, s. 12.

3. podstępu;

4. wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania;

5. nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności;

6. udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w:

- prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania;
- pracy lub usługach o charakterze przymusowym;
- żebractwie;
- niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka
- lub celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1-6”⁹.

W świetle powyższej definicji, handel ludźmi to proceder zakładający:

- wielość działań przestępczych (przestępstwo wieloczynnościowe): werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby;

- różnorodność metod, jakimi mogą posłużyć się przestępcy, aby nakłonić ofiarę do posłuszeństwa: przemoc, groźby, uprowadzenie, podstęp, wprowadzenie w błąd lub wyzyskanie błędu, nadużycie stosunku zależności, wykorzystanie krytycznego położenia lub stanu bezradności, udzielenie albo przyjęcie korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy;

- charakter przestępczy działań nawet, jeśli ofiara wyraziła zgodę na swój udział w charakterze przedmiotu transakcji;

- różnorodność form wykorzystania drugiego człowieka: w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżającego godność człowieka lub w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów, jak również w innych celach nie wymienionych w definicji (katalog otwarty). Ostatni akapit przytoczonej regulacji prawnej odnosi się natomiast wyłącznie do sytuacji, gdy pokrzywdzonym jest dziecko. Przyjmując konieczność

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).

zapewnienia szczególnej ochrony małoletnim ofiarom, ustawodawca ograniczył kwalifikację prawną czynu sprawcy wyłącznie do celu jego działania. W ten sposób w przypadku małoletnich pokrzywdzonych metody i środki wymienione w definicji nie muszą mieć miejsca, aby dany czyn został zakwalifikowany, jako handel ludźmi.

Poprzedni przepis w polskim kodeksie karnym art. 253 § 1 k.k. penalizujący handel ludźmi został przeniesiony do rozdziału dotyczącego przestępstw przeciwko wolności i jako nowy przepis art. 189a k.k. otrzymał brzmienie: §1. „Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. §2. Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

W świetle art. 189a § 1 k.k. handel ludźmi jest zagrożony karą nie niższą niż 3 lata, co oznacza, że jest zbrodnią, a górną granicą ustawowego zagrożenia jest pozbawienie wolności do 15 lat.

1. Z uwagi na wysoki stopień społecznej szkodliwości ustawodawca wprowadził również karalność formy stadialnej, tj. przygotowania do popełnienia przestępstwa handlu ludźmi (art. 189a § 2 k.k.). Istotnym jest również fakt, iż w związku z nowelizacją kodeksu karnego¹⁰, przepis penalizujący handel ludźmi został przeniesiony z rozdziału dotyczącego przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu do rozdziału dotyczącego przestępstw przeciwko wolności. Jednocześnie przeniesiono zapis mówiący o organizowaniu adopcji wbrew przepisom ustawy. Uprzednio obowiązujący art. 253 § 2 k.k. został umiejscowiony w rozdziale dotyczącym przestępstw przeciwko rodzinie i opiece jako art. 211a k.k. W ten sposób ustawodawca wyraźnie wskazał, że sprzedaż człowieka niepołączona z pogwałceniem jego wolności i wykorzystaniem, np. komercyjna adopcja czy też transfer sportowca z jednego klubu do drugiego (potocznie zwany *sprzedażą zawodnika*) nie stanowi przestępstwa handlu ludźmi, o którym mowa w art. 189a k.k. Identyczna kara jak za handel ludźmi jest przewidziana za oddanie innej osoby w stan niewolnictwa, utrzymywanie jej w tym stanie albo uprawianie handlu niewolnikami (art. 8 Przepisów wprowadzających kodeks karny). Zgodnie z definicją zawartą w art. 115 § 23 k.k.: „Niewolnictwo jest stanem zależności, w którym człowiek jest traktowany jak przedmiot własności”.

Handel ludźmi może przybierać różne formy i skalę, począwszy od małych przedsięwzięć obejmujących niewielką liczbę sprawców, skończywszy na wielkich międzynarodowych organizacjach przestępczych. Najczęściej wymienianymi formami handlu ludźmi są m.in.:

¹⁰ Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2010, nr 98, poz. 626).

wykorzystywanie do prostytucji, praca przymusowa, handel dziećmi, handel organami, nielegalną adopcję, zmuszanie ludzi do popełniania przestępstw czy żebractwo.

Handel ludźmi jest zjawiskiem nadzwyczaj złożonym, na co ma wpływ kilka czynników. Po pierwsze, jest jednym z przestępstw najsilniej wpływających na ofiarę, na jej sytuację społeczną i psychiczną. Pozbawienie człowieka wolności, otoczenie go ścisłą kontrolą, odebranie mu możliwości decydowania o własnym losie, a także stosowanie wobec niego przemoc – zarówno psychicznej, jak i fizycznej – wywołuje wiele negatywnych skutków w psychice. Dopuszczając się „handlu osobą ludzką”, dokonuje się gwałtu na przynależnych jej prawach podstawowych, takich jak wolność od tortur, godność, prawo do samostanowienia czy też zakaz trzymania człowieka w niewolnictwie lub poddaństwie. Co więcej, w przypadku handlu ludźmi wykorzystywanie nie jest czynem jednorazowym – trwa przez określony czas, co również nie pozostaje bez znaczenia dla ofiary¹¹.

Uświadomienie tego stanu rzeczy najtrudniej przebija się do świadomości powszechnej. Handel „żywym towarem” jest kumulacją tak wielu naruszeń podstawowych praw istoty ludzkiej, wewnętrznie związanych z jej godnością, że nie może pozostać bez negatywnej oceny i reakcji państwa. To natomiast przenosi debatę na grunt obowiązków państwa wobec jednostki. Państwo, które dopuszcza, aby w ramach jego jurysdykcji dochodziło do „obrotu ludźmi” musi być napiętnowane. Idąc krok dalej – państwo, które nie podejmuje działań chroniących faktyczne lub choćby potencjalne ofiary, musi ponieść za to odpowiedzialność¹². Po drugie, handel ludźmi jest jednym z najpoważniejszych czynów popełnianych w zakresie przestępczości zorganizowanej. Międzynarodowe grupy przestępcze decydują się na handel ludźmi głównie ze względu na jego wysoką dochodowość (jest on uznawany za jedno z trzech najbardziej dochodowych przestępstw – obok handlu bronią i narkotykami), niewielkie ryzyko wykrycia sprawców (mimo istnienia we wszystkich krajowych i międzynarodowych porządkach prawnych regulacji penalizujących te działania, mechanizmy egzekwujące prawo nie są wystarczająco skuteczne), a także duże zainteresowanie usługami seksualnymi.

W ramach bezpieczeństwa wewnętrznego handel ludźmi stanowi poważne zagrożenie dla społeczeństwa. Ma to niekorzystny wpływ na gospodarkę obejmujący zakłócenia na rynku wewnętrznym. Handel ludźmi jest w dużym stopniu połączony ze zjawiskiem migracji ludności oraz zagrożeniami i patologiami XXI wieku¹³. Znaczna większość przestępstw handlu kobietami wykorzystywanymi seksualnie łączy się z podejmowaniem przez ludność migracji zarobkowej.

¹¹ M. Koss-Goryszewska, *Wizerunek handlu ludźmi i kobiety-ofiary w prasie polskiej na przykładzie „Gazety Wyborczej”*, [w:] *Dyskusja o integracji. Wybór tekstów Polskiego Forum Integracyjnego*, red. J. Frelak, Warszawa 2010, s. 71-72.

¹² Z. Lasocik, *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 16.

¹³ I. Malinowska, *Handel ludźmi...*, Poznań 2015, s. 13.

Szybkość i łatwość podróżowania oraz możliwość kontaktu poprzez sieć internetową powoduje, iż zjawisko handlu ludźmi stało się problemem przekraczającym granice, albowiem zajmują się nim międzynarodowe zorganizowane grupy przestępcze¹⁴.

Kolejnym istotnym elementem w analizowaniu przestępstwa „handlu żywym towarem” są metody jakimi posługują się sprawcy tych czynów oraz czynniki, które sprzyjają występowaniu tegoż procederu. W postępowaniu sprawców owego handlu wyróżniamy trzy zasadnicze etapy. Pierwszym z nich jest etap rekrutacji – pozyskania ofiar, który sprawcy realizują za pomocą różnych metod. Przede wszystkim zadaniem sprawcy jest wybór ofiary. Przy wyborze tym sprawca wiedząc, w jakim celu poszukuje osoby, kieruje się wielokrotnie mnóstwem kryteriów, do których należą np.: płeć, wiek, sytuacja rodzinna i materialna, ambicje, plany na przyszłość czy też bezkrytyczne podejście do „oferty”. Drugim etapem działania sprawców po rekrutacji lub porwaniu ofiary jest nakłanianie jej (często poprzez „złamanie jej woli”) do poddania się ich zamiarom. Sprawcy w tym celu posługują się różnymi metodami, do których należą zwłaszcza przemoc fizyczna oraz psychiczna. Trzecim etapem działania sprawców jest realizacja zamiarów i utrzymywanie ofiar w posłuszeństwie za pomocą następujących metod:

1. przemoc psychiczna i fizyczna;
2. groźby w postaci: skrzywdzenia rodziny, zabójstwa, skrzywdzenia dziecka;
3. sprzedaż do innej agencji lub kraju;
4. szantaż związany z np. użyciem kompromitujących zdjęć ofiar zrobionych w trakcie czynności seksualnych, które mogą zostać przesłane rodzinom i znajomym;
5. fałszywe informacje dotyczące sytuacji prawnej ofiary, możliwość jej zmiany, warunków życia, konsekwencji prawnych;
6. mechanizm długu, tj. stworzenie u ofiary przekonania o istnieniu długu wobec sprawcy z tytułu poniesionych przez niego kosztów (przyjazdu, łapówek, utrzymania, noclegu, wyżywienia, itp.);
7. zastosowanie mechanizmów kar, które ofiary muszą wykonać czy odpracować, a po ich odpracowaniu mają być wolne (dług najczęściej nie zmniejsza się, a rośnie z tytułu nakładanych przez sprawców na ofiary dodatkowych kar, np. za nieposłuszeństwo, spóźnienia, nieuprzejmość wobec klienta, nieporządek w pokoju, etc.)¹⁵.

Polska jest zobowiązana do regularnego przedstawiania sprawozdań z postępów we wdrażaniu międzynarodowych polityk i strategii w zakresie przeciwdziałania i zwalczania handlu ludźmi. Aktualny *Krajowy Plan Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi*, przyjęty przez Radę Ministrów na lata 2016-2018 jest już siódmym z kolei tego rodzaju, kluczowym w zakresie handlu

¹⁴ Tamże, s. 13.

¹⁵ J.W. Wójcik, *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej – zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne*, Warszawa 2011, s. 245-246.

ludźmi, dokumentem w państwie polskim. Głównym celem Planu jest zapewnienie warunków koniecznych do skutecznego przeciwdziałania handlowi ludźmi w Polsce i wspierania ofiar tego przestępstwa.

Niezmiennie istotnym zadaniem warunkującym sprawne funkcjonowanie systemu przeciwdziałania handlowi ludźmi pozostaje ustawiczne zwiększanie świadomości społeczeństwa na temat aktualnych zagrożeń wynikających z wykorzystywania osób do handlu ludźmi. Stąd podejmowane będą działania, mające na celu podnoszenie wiedzy na temat zagrożeń handlem ludźmi wśród kolejnych grup społecznych i zawodowych. W przywoływanym Planie, ważną rolę odgrywają także działania nakierowane na podnoszenie kwalifikacji i kompetencji wszystkich uczestników systemu, którzy są właściwi i odpowiedzialni zarówno za ściganie przestępstwa handlu ludźmi, jak i identyfikację oraz wspieranie jego ofiar.

Innym z przestępstw dopełniających zjawisko postępowania z człowiekiem jak z przedmiotem jest handel dziećmi. Ten typ zorganizowanej działalności przestępczej jest jednym z najbardziej dochodowych przestępczych procederów w tej dziedzinie. Co więcej, jest jednocześnie bardzo słabo zdiagnozowanym przez organy ścigania przestępstwem. Sprawcy rzadko odpowiadają za popełnione przez nich czyny. W kraju pochodzenia działają handlarze dziećmi, którzy wylapują potencjalne ofiary, przewożą je legalnie lub nielegalnie przez kraje tranzytowe. Zaś w kraju docelowym czeka już rzeczywisty „nabywca”¹⁶. Co ciekawe, w polskim porządku prawnym nie występuje pojęcie „handel dziećmi”, dlatego też wszelkie przepisy dotyczące handlu ludźmi należy interpretować również w odniesieniu do zjawiska handlu dziećmi. Odnosząc się jednak do definicji handlu ludźmi zawartej w Kodeksie karnym (art. 115 § 22 k.k.) ustawodawca wprowadza rozróżnienie kwalifikacji prawnej czynu sprawcy od faktu czy pokrzywdzony jest osobą dorosłą czy też małoletnią. W razie, gdy przedmiotem transakcji jest małoletni istotne znaczenie ma wyłącznie cel działania sprawcy tj. fakt wykorzystania ofiary¹⁷.

Ostatnim z przestępstw, które są związane z „handlem żywym towarem” jest handel narządami ludzkimi (tzw. *organ trafficking*).

W polskiej rzeczywistości przestępstwo nielegalnego handlu ludzkimi organami stanowi osobiwe tabu. Niejako powszechnie stwierdza się, że ma ono miejsce i zaraz dodaje, że jest wyjątkowo trudne dla organów ścigania do wykrycia. W opinii Europolu i Interpolu, które współpracują z polskimi policjantami, Polska przoduje w niechlubnej statystyce państw europejskich, w których dokonuje się tego procederu. Z materiałów operacyjnych możemy się

¹⁶ Tamże, s. 251-252.

¹⁷ A. Suda, *Kryminalistyczne, kryminologiczne i prawne aspekty handlu ludźmi*. Analiza zjawiska handlu ludźmi. Materiał informacyjny dla prokuratorów, asesorów prokuratury oraz sędziów orzekających w sprawach karnych opracowany na potrzeby szkolenia, Zespół ds. Handlu Ludźmi MSW, Warszawa 2010, s. 40.

dowiedzieć w jakich granicach oscylują ceny za narządy na czarnym rynku: ok. 50 tys. dolarów za nerkę, 120 tys. dolarów za serce. Jeżeli chodzi o tkanki i szpik kostny to kwoty te są niższe. Jeśli uznamy, że w całej Polsce w 2008 roku dokonano 30 nielegalnych pobrań organów, oznacza to, że przestępcy zarobili na tym ok. 2 mln dolarów. W Polsce pod hasłem „sprzedam nerkę”, np. w Internecie, można znaleźć setki ogłoszeń i nawet groźba 5 tys. zł za ich umieszczenie nikogo nie odstrasza. Została utworzona też pierwsza strona internetowa, na której fikcyjna fundacja zamieściła formularze dla osób chcących sprzedać nerki. Informacje, które są tam wymagane to: grupa krwi, kraj pochodzenia i waluta, w jakiej chce się odebrać zapłatę¹⁸.

Ostatnim z elementów analizy handlu ludźmi jest krótka charakterystyka instytucji zajmujących się zwalczaniem tego zjawiska. Dużą rolę w znaczeniu wśród instytucji państwowych uczestniczących w działaniach związanych z problemami handlu ludźmi odgrywają ministerstwa spraw wewnętrznych i administracji oraz sprawiedliwości, a także instytucje pomocy społecznej. Należy jednak zaznaczyć, iż pierwszy wspomniany resort jest szczególnie zaangażowany, gdyż oprócz bezpośredniego udziału ministerstwa dochodzi jeszcze partycypacja dwóch podległych mu formacji mundurowych – Policji i Straży Granicznej¹⁹.

Zadania Policji z zakresu zapobiegania i ścigania handlu ludźmi określa prawo i przyjęte przez tą formację zobowiązania międzynarodowe. Oprócz wykrywania przestępstw tego typu i ścigania ich sprawców, do zadań Policji należy zapoczątkowanie i prowadzenie działań mających na celu zapobieganie handlowi ludźmi oraz współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi. Zadaniem Policji jest również współpraca z policjami innych państw oraz organizacjami międzynarodowymi na podstawie umów i porozumień międzynarodowych, dotyczących zapobiegania handlowi ludźmi i ścigania jego sprawców.

W Komendzie Głównej Policji komórką organizacyjną odpowiedzialną za planowanie, koordynowanie i wspieranie realizacji zadań w zakresie zwalczania przestępczości związanej z handlem ludźmi, pornografią i pedofilią jest Wydział Kryminalny Biura Kryminalnego. Ponadto w służbie kryminalnej Policji mogą być tworzone komórki do walki z handlem ludźmi. W systemie Wydziałów Kryminalnych Komend Wojewódzkich Policji i Komendy Stołecznej Policji zostały wyodrębnione Zespoły do walki z Handlem Ludźmi. Do zadań zespołów wojewódzkich należy m.in. prowadzenie rozpoznania w ramach zjawisk i zdarzeń dotyczących zagadnienia handlu ludźmi i narządami ludzkimi, pedofilii i pornografii dziecięcej, prowadzenie postępowań przygotowawczych i spraw operacyjnych w przedmiotowym zakresie, prowadzenie rozpoznania

¹⁸ S. Bębas, *Oblicza patologii społecznych*, Radom 2011, s. 403-404.

¹⁹ M. Wiśniewski, *System instytucjonalnego podejścia do problemu handlu ludźmi*, [w:] *Dyskusja o integracji. Wybór tekstów Polskiego Forum Integracyjnego*, red. J. Frelak, Warszawa 2010, s. 108.

w środowisku internetowym, dokonywanie systematycznych kontroli agencji towarzyskich, organizowanie szkoleń dla funkcjonariuszy innych pionów komend wojewódzkich oraz jednostek podległych. Koordynację nad wskazanymi zadaniami sprawuje Centralny Zespół do walki z Handlem Ludźmi, powołany w strukturze Wydziału Kryminalnego w Biurze Kryminalnym Komendy Głównej Policji²⁰.

Handel ludźmi jest przestępstwem, którym zajmują się zorganizowane grupy przestępcze o charakterze międzynarodowym. W związku, z czym istnieje konieczność globalnego spojrzenia na to zjawisko, tym bardziej, że jego skala jest nieznana. Oficjalne statystyki (np. sprawy zakończone prawomocnymi wyrokami sądów) stanowią jedynie niewielki procent stanu faktycznego. Ponadto, jak wiadomo, nie wszystkie przypadki handlu kobietami znajdują swój finał w sądzie. Bywa również tak, że organ prowadzi śledztwa, które nie kończą się aktem oskarżenia. Niektórym ofiarom udaje się wyrwać z tego procederu, lecz nigdy potem nie ujawniają tego faktu. Niedostateczna wiedza o „handlu żywym towarem” i kierujących nim mechanizmów stanowi poważną barierę w zapobieganiu temu zjawisku i zwalczaniu go. Dla odpowiedniego i zarazem skutecznego zwalczania procederu handlu ludźmi niezbędna jest współpraca wszystkich kompetentnych instytucji państwowych, organizacji społecznych i pozarządowych. Priorytetem winna być permanentna edukacja społeczeństwa traktowana, jako zadanie stałe wymienionych podmiotów. Wskazanie dokładnej skali tego zjawiska nie jest możliwe ze względu na dominującą tu „ciemną” liczbę przestępstw i znaczny odsetek spraw, które nigdy nie zostały zgłoszone organom ścigania. Należy także pamiętać, że tym procederem trudnią się najczęściej międzynarodowe grupy przestępcze, co wymaga zaangażowania władz kilku lub więcej krajów do współpracy, która dopiero – przy rzetelnej i szybkiej wymianie informacji oraz dobrej koordynacji działań – przynosi pożądane efekty.

Jedną z funkcji międzynarodowego prawa karnego jest ochrona praw człowieka. Handel ludźmi to przestępstwo, które stanowi poważne i ciężkie pogwałcenie praw człowieka, naruszające m.in. ludzką godność, prawo do życia, prawo do poszanowania życia prywatnego, prawo do decydowania o sobie samym (prawo do samostanowienia), prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do wyboru i zmiany miejsca zamieszkania (wolność przemieszczania się), czy prawo do poszanowania integralności fizycznej i psychicznej. Ponadto handel ludźmi narusza zakaz niewolnictwa, praktyk zbliżonych do niewolnictwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej, a także wiąże się z okrutnym, poniżającym i nieludzkim traktowaniem. Wszystkie wymienione prawa, wolności i zakazy są podstawowymi zasadami najważniejszych uniwersalnych

²⁰ Oprac. Komenda Główna Policji, *Zapobieganie i zwalczanie handlu ludźmi przez Policję*, [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006, s. 240.

i regionalnych dokumentów z zakresu międzynarodowej ochrony praw człowieka. Zwalczanie przestępczości handlu ludźmi poprzez stwarzanie strategii i taktyki w wymiarze krajowym jak i międzynarodowym, prowadzić powinno do jednego celu – zapewnienia wszystkim obywatelom wysokiego poziomu bezpieczeństwa, wolności i sprawiedliwości²¹.

Bibliografia:

Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2010, nr 98, poz. 626).

Bębas S., *Oblicza patologii społecznych*, Radom 2011.

Buchowska S., *Czynniki sprzyjające handlowi ludźmi*, [w:] *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, red., Z. Lasocik, Warszawa 2006.

Fundacja przeciwko handlowi kobietami „La Strada”, *Handel ludźmi. Informacje o zjawisku* 2004.

Koss-Goryszewska M., *Wizerunek handlu ludźmi i kobiety-ofiary w prasie polskiej na przykładzie*, „Gazety Wyborczej”, [w:] *Dyskusja o integracji. Wybór tekstów Polskiego Forum Integracyjnego*, red. J. Frelak, Warszawa 2010.

Lasocik Z., *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006.

Malinowska I., *Handel ludźmi. Metody działania sprawców*, Poznań 2015.

Malinowska I., Szczepański W., *Współdziałanie policji z wybranymi podmiotami w zwalczaniu handlu ludźmi*, „Obronność. Zeszyty naukowe” 2013, nr 1, s. 168.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Materiały do raportu 2009*, Warszawa 2009.

Oprac. Komenda Główna Policji, *Zapobieganie i zwalczanie handlu ludźmi przez Policję*, [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006.

Shellez L., *Human Trafficking*, New York 2010.

Suda A., *Kryminalistyczne, kryminologiczne i prawne aspekty handlu ludźmi. Analiza zjawiska handlu ludźmi. Materiał informacyjny dla prokuratorów, asesorów prokuratury oraz sędziów orzekających w sprawach karnych opracowany na potrzeby szkolenia*, Zespół ds. Handlu Ludźmi MSW, Warszawa 2010.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

Wiśniewski M., *System instytucjonalnego podejścia do problemu handlu ludźmi*, [w:] *Dyskusja o integracji. Wybór tekstów Polskiego Forum Integracyjnego*, red. J. Frelak, Warszawa 2010.

Wójcik J.W., *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej – zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne*, Warszawa 2011.

Streszczenie: W artykule przedstawiono podstawowe zagadnienia dotyczące handlu ludźmi. Poruszona została istota zjawiska handlu ludźmi jako zjawiska społecznego, wielowymiarowego i międzynarodowego. Przybliżono formy występowania zjawiska handlu ludźmi. Omówione zostały przyczyny występowania zjawiska i jego skala, metody działania sprawców, a przede wszystkim prawne aspekty przeciwdziałania w świetle polskiego kodeksu karnego oraz trudności w zwalczaniu tego procederu.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, przeciwdziałanie, zwalczanie.

Human trafficking in Poland – description and methods of combating the phenomenon

Summary: presented in the article are underlying issues regarding human trafficking. The nature of the phenomenon of human trafficking is shown as a social, multidimensional, as well as an international crisis. Different instances of occurrence regarding human trafficking are elaborated in detail. The article discusses different views underplaying the scale of the problem, methods of control used by perpetrators, and above all the legal aspects of counteractive measures in Polish Penal Code and the difficulties in combating this global affair.

Keywords: human trafficking, counteractive, combating.

²¹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Materiały do raportu 2009*, Warszawa 2009, s. 37.

*Natalia Plona*¹

Sytuacja doktorantów na rynku pracy

Doktoranci w środowisku akademickim tworzą szczególną grupę, posiadając prawa i obowiązki zarówno studentów (stypendia, pomoc materialna, program studiów doktoranckich), jak i pracowników naukowo-dydaktycznych (praktyka zawodowa w formie prowadzenia zajęć dydaktycznych, prowadzenie badań, pisanie artykułów, aplikowanie o granty).

Jednostki prowadzące studia doktoranckie w obecnym stanie oferują doktorantom różne formy wsparcia finansowego, m.in. stypendium doktoranckie, zwiększenie stypendium doktoranckiego z dotacji projakościowej, stypendia w ramach pomocy materialnej (stypendium socjalne, zapomoga, stypendium specjalne dla osób niepełnosprawnych), itp. Jednakże państwo, uczelnie, instytuty naukowo-badawcze nie zapewniają zatrudnienia doktorantom. Często po ukończeniu studiów doktoranckich i obronie stopnia doktora, doktoranci muszą szukać pracy poza jednostkami naukowymi. Ponadto nie wszyscy doktoranci mają zapewnione stypendia, co skutkuje tym, że już podczas studiów trzeciego stopnia muszą szukać źródła utrzymania poza uczelniami/institutami naukowymi.

W niniejszym opracowaniu, na podstawie przeprowadzonych wspólnie z Krajową Reprezentacją Doktorantów badań ankietowych, autorka podejmuje próbę ukazania aktualnego stanu zatrudnienia doktorantów.

Definicja doktoranta

Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. prawo o szkolnictwie wyższym² (dalej Ustawa lub PoSW) podaje definicję legalną doktoranta, określając go jako uczestnika studiów doktoranckich, a więc studiów trzeciego stopnia. Natomiast studia trzeciego stopnia w Ustawie zdefiniowano, jako studia prowadzone przez jednostkę organizacyjną uczelni, instytut naukowy Polskiej Akademii Nauk, instytut badawczy lub międzynarodowy instytut naukowy działający na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej, które posiadają odpowiednie uprawnienia. Na owe studia mogą zostać przyjęci kandydaci posiadający kwalifikacje drugiego stopnia. Studia doktoranckie kończą się uzyskaniem kwalifikacji trzeciego stopnia.

¹ mgr inż, Natalia Plina, doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: natalia.chodkowska@uwm.edu.pl

² Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz.U. z 2016 r. poz. 1842).

W polskim systemie prawnym doktorantem może zostać osoba, która posiada kwalifikację drugiego stopnia lub jest beneficjentem programu „Diamentowy grant”, o którym więcej mowa w art. 187a PoSW. Z kolei beneficjentami programu „Diamentowy grant” mogą być uzdolnieni absolwenci studiów pierwszego stopnia oraz studenci, którzy ukończyli trzeci rok, w przypadku jednolitych studiów magisterskich. Odbiorcami programu są osoby nieposiadające tytułu zawodowego magistra. Minister właściwy do spraw nauki określił maksymalną liczbę osób, które mogą korzystać ze środków finansowych przekazanych na badania naukowe, na poziomie 100 osób.

Przytoczone kwestie pozwalają stwierdzić, że definicja doktoranta jest bardzo ogólna.

Źródła utrzymania doktoranta

Uczestnikom studiów III stopnia (doktorantom) państwo gwarantuje różne formy wsparcia finansowego. Podstawowymi aktami prawnymi określającymi prawa oraz stanowiącymi o obowiązkach doktorantów jest Ustawa prawo o szkolnictwie wyższym³ oraz Rozporządzenie w sprawie studiów doktoranckich i stypendiów doktoranckich z dnia 13 kwietnia 2016 r.⁴ (dalej Rozporządzenie). Art. 199 w/w ustawy przewiduje, że doktorant może ubiegać się o wsparcie z funduszu pomocy materialnej (do którego należą: stypendium socjalne, zapomogi, stypendium dla najlepszych doktorantów, stypendium specjalne dla osób niepełnosprawnych, stypendium ministra za wybitne osiągnięcia). Ustawa wymienia także inne formy wsparcia finansowego, takie jak stypendia przyznawane przez jednostki samorządu terytorialnego, stypendia naukowe finansowane przez osoby fizyczne i osoby prawne, stypendia ministra za wybitne osiągnięcia czy stypendia Prezesa Polskiej Akademii Nauk (dalej PAN).

Stypendium doktoranckie, przez wielu uważane za podstawowe, jest kolejną formą wsparcia dla doktorantów oraz związane z nim zwiększenie stypendium doktoranckiego z dotacji projakościowej (stypendium projakościowe), o których również wspomina Ustawa. Ustawowo zagwarantowano, że stypendium doktoranckie nie może być niższe niż 60% minimalnego wynagrodzenia zasadniczego asystenta i jest wypłacane przez 12 miesięcy⁵. Stypendium to jest przeznaczone tylko dla uczestników stacjonarnych studiów doktoranckich, a zatem nie może skorzystać z tej formy wsparcia uczestnik studiów niestacjonarnych. Przyznawanie tego świadczenia odbywa się w warunkach uznania administracyjnego, a organem uprawnionym do jego przyznania jest rektor uczelni lub też dyrektor jednostki naukowej, po zapoznaniu się z opinią

³ Tamże.

⁴ Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie studiów doktoranckich i stypendiów doktoranckich, (Dz.U. 2016, poz. 558).

⁵ H. Izdebski, J. Zieliński, *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 218-219.

doktoranckiej komisji stypendialnej. Opinia taka nie ma charakteru wiążącego organ podejmujący decyzję, ma jedynie aktu wspomagającego przy podejmowaniu rozstrzygnięć.

Stypendium doktoranckie jest przyznawane niezależnie od otrzymywanych przez doktoranta: świadczeń ze środków funduszu pomocy materialnej dla studentów i doktorantów, środków w ramach pomocy materialnej przyznawanej przez jednostki samorządu terytorialnego, stypendiów naukowych przyznawanych przez osoby fizyczne lub osoby prawne niebędące państwowymi lub samorządowymi osobami prawnymi, stypendium za wybitne osiągnięcia przyznanym na podstawie przepisów ustawy i innych aktów normatywnych. W przypadku przedłużenia okresu odbywania studiów doktoranckich rektor uczelni albo dyrektor jednostki naukowej może przyznać doktorantowi stypendium doktoranckie w tym okresie. Prawodawca nie określił przesłanek uzasadniających przyznanie stypendium w takim stanie faktycznym, zatem powinny zostać one unormowane w akcie wewnętrznym uczelni lub jednostki naukowej. Rozstrzygnięcie takie podejmowane będzie w warunkach uznania administracyjnego i nie jest to równoznaczne z tym, że taki organ jest zobowiązany umotywić swoje rozstrzygnięcie.

Ustawa PoSW, jako pomoc finansową doktorantów, wskazuje zwiększenie stypendium doktoranckiego z dotacji projakościowej. Omawiane „zwiększenie” przysługuje jedynie osobom robiącym doktorat na uczelniach. Doktoranci prowadzeni przez jednostki naukowe zostali wyłączeni z możliwości otrzymywania tego stypendium. W związku z tym należy rozważyć, czy owe pominięcie jest świadomym wyborem ustawodawcy, czy też wynikiem niedbałości w procesie legislacyjnym.

Zwiększenie stypendium doktoranckiego przysługuje nie więcej niż 30% najlepszych doktorantów na poszczególnych latach studiów doktoranckich. Oznacza to zarazem, że rektor dysponuje możliwością ustalenia mniejszej liczby doktorantów, którym będzie przysługiwało przedmiotowe stypendium. Liczba takich stypendiów będzie zależna od liczby doktorantów studiujących na tego typu studiach oraz od ilości środków finansowych, którymi będzie dysponowała uczelnia⁶. Mocą omawianego przepisu wprowadzono szczególne rozwiązanie, które jest skierowane do tych doktorantów, którzy nie otrzymali stypendium doktoranckiego, a znajdują się w grupie liczącej nie więcej niż 30% najlepszych doktorantów. Wymienionym doktorantom mogą zostać przyznane środki finansowe w wysokości kwoty zwiększenia stypendium występującym w danej uczelni. Kwota zwiększenia stypendium staje się wówczas stypendium doktoranckim. Wysokość omawianego stypendium określa Rozporządzenie w sprawie studiów

⁶ S. Nitecki, *Komentarz do art. 200 i 200a ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym*, [w:] *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. P. Chmielnicki, P. Stec, Lex/el., 2017, s. 648-654.

doktoranckich i stypendiów doktoranckich, wskazując minimalną kwotę tego stypendium - 800 zł⁷.

Z powyższych rozważań wynika, że tylko najlepsi doktoranci, osiągający bardzo dobre wyniki z egzaminów, wykazujący postęp naukowo-badawczy, zaangażowani w dydaktykę, mogą liczyć na wsparcie finansowe ze strony państwa czy uczelni/institutów naukowych w postaci stypendiów. Pozostali muszą być wspierani przez rodziców, albo liczyć na własne możliwości i szukać zatrudnienia. Obecnie nieliczne uczelnie oferują pracę doktorantom, zatrudniając ich w ramach etatów naukowych, naukowo-dydaktycznych lub technicznych. Zdarzają się doktoranci, którzy pracują w ramach projektów badawczych na różnych stanowiskach, jednakże często są to umowy cywilnoprawne, a nie umowy o pracę i stanowią krótkotrwałą formę wsparcia (na czas trwania projektu).

„Studia doktoranckie w Polsce – stan faktyczny” – metody badawcze i wyniki badania

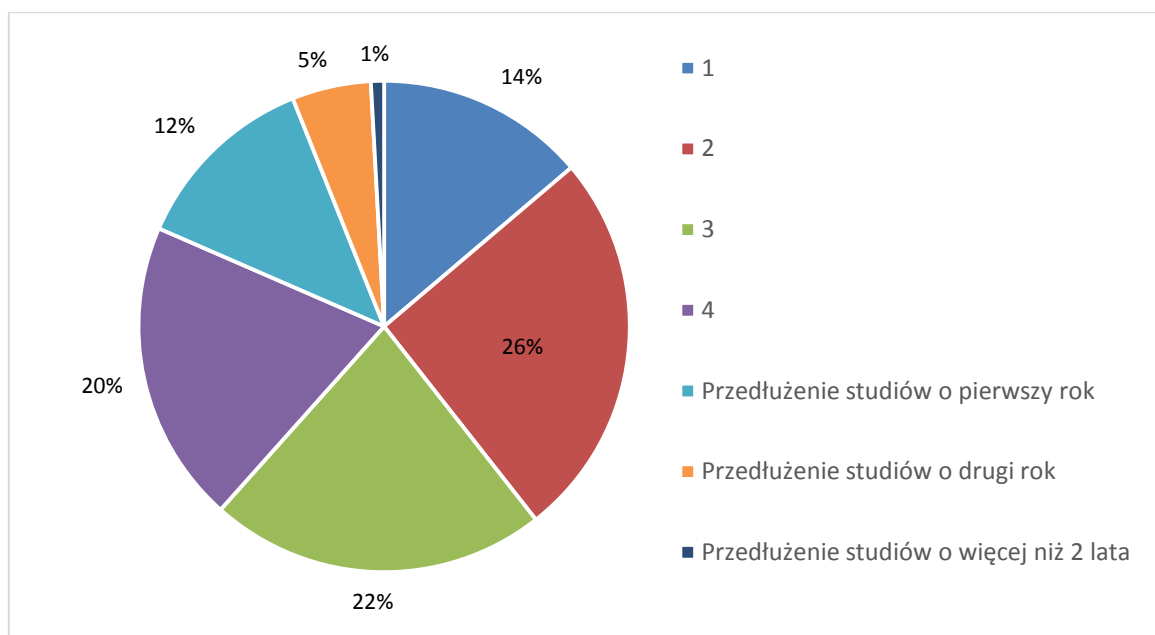
Ankieta, narzędzie przedstawionego opracowania, została stworzona przy współudziale Krajowej Reprezentacji Doktorantów (dalej KRJ). Ankieta liczyła 50 pytań zamkniętych, półotwartych oraz otwartych. Formularz ankietowy podzielono na kilka bloków tematycznych. Pytania dotyczyły przewodu doktorskiego, praktyki zawodowej, dostępnego zaplecza badawczego, prowadzenia badań, wsparcia administracyjnego, statusu doktoranta, motywacji podjęcia studiów doktoranckich. Część pytań z bloku „status doktoranta” dotyczyła sytuacji zatrudnienia, które w niniejszym opracowaniu zostały przeanalizowane i przedstawione.

Badania ankietowe przeprowadzono w okresie 15 października 2016 r. do 30 listopada 2016 r. Ankieta została przesłana środkami masowego przekazu (e-mail) do doktorantów ze wszystkich polskich uczelni i institutów naukowych. Ankietę wypełniło 1500 doktorantów, z czego 884 kobiet i 616 mężczyzn. W badaniu wzięli udział respondenci w wieku 23 do 64 lat. Przedział wiekowy charakteryzował się dużą rozpiętością, jednakże osób powyżej 33 roku życia było znacząco mniej. Starszy wiek respondentów może wynikać z faktu późniejszego rozpoczęcia studiów doktoranckich lub przedłużającej się nauki i nieukończenia studiów doktoranckich w przewidzianym ustawowo okresie czterech lat. Najwięcej osób biorących udział w badaniu było w wieku 25-29 lat.

Najwięcej respondentów rozpoczęło studia doktoranckie kolejno w 2015 r. (ok. 370 osób), 2014 r. (ok. 320 osób) oraz 2013 r. (280 osób).

⁷ Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie studiów doktoranckich i stypendiów doktoranckich, (Dz.U. 2016, poz..558).

Wykres 1. Rok studiów doktoranckich respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Na wykresie 1 przedstawiono udział procentowy ankietowanych na różnych latach studiów doktoranckich. Najwięcej respondentów było na drugim roku studiów (26%), na kolejnych miejscach był trzeci rok (22%) i czwarty (20%). Najmniej osób ankietowanych było na przedłużeniu studiów doktoranckich, dłuższych niż dwa lata.

Zdecydowana większość badanych była uczestnikiem stacjonarnych studiów doktoranckich - 1447 osób (96%), zaś niestacjonarnych tylko 53 osoby (4%).

W uczelniach/jednostkach naukowych zatrudnionych jest tylko 22% osób spośród doktorantów wypełniających ankietę⁸.

Tabela 1. Stanowisko zatrudnienia. Forma umowy, na której ankietowani są zatrudnieni

Odpowiedź	Ile osób	Udział %
Nie, nie jestem zatrudniona/y	1166	77,7%
Tak, jako pracownik administracyjny	4	0,3%
Tak, jako pracownik dydaktyczny	9	0,6%
Tak, jako pracownik dydaktyczny, Tak, jako pracownik naukowo-dydaktyczny	1	0,1%
Tak, jako pracownik naukowo-dydaktyczny	24	1,6%
Tak, jako pracownik naukowy	6	0,4%
Tak, jako pracownik techniczny	11	0,7%
Tak, w formie umowy o pracę	83	5,5%

⁸ W pytaniu nie uwzględniano osób zatrudnionych przy projektach badawczych.

WIELOWYMIAROWOŚĆ POLITYKI SPOŁECZNEJ I BEZPIECZEŃSTWA W POLSCE

Tak, w formie umowy o pracę, Tak, jako pracownik administracyjny	4	0,3%
Tak, w formie umowy o pracę, Tak, jako pracownik dydaktyczny	6	0,4%
Tak, w formie umowy o pracę, Tak, jako pracownik naukowo-dydaktyczny	49	3,3%
Tak, w formie umowy o pracę, Tak, jako pracownik naukowy	8	0,5%
Tak, w formie umowy o pracę, Tak, jako pracownik techniczny	17	1,1%
Tak, w formie umowy o pracę, Tak, w formie umowy zlecenie lub umowy o dzieło	1	0,1%
Tak, w formie umowy o pracę, Tak, w formie umowy zlecenie lub umowy o dzieło, Tak, jako pracownik naukowo-dydaktyczny	2	0,1%
Tak, w formie umowy o pracę, Tak, w formie umowy zlecenie lub umowy o dzieło, Tak, jako pracownik techniczny	2	0,1%
Tak, w formie umowy zlecenie lub umowy o dzieło	90	6,0%
Tak, w formie umowy zlecenie lub umowy o dzieło, Tak, jako pracownik dydaktyczny	3	0,2%
Tak, w formie umowy zlecenie lub umowy o dzieło, Tak, jako pracownik dydaktyczny, Tak, jako pracownik techniczny	1	0,1%
Tak, w formie umowy zlecenie lub umowy o dzieło, Tak, jako pracownik naukowo-dydaktyczny	2	0,1%
Tak, w formie umowy zlecenie lub umowy o dzieło, Tak, jako pracownik naukowy	1	0,1%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela pierwsza prezentuje dane: na jakim stanowisku zatrudnieni są doktoranci oraz na jaką umowę (czy jest to umowa o pracę czy umowa cywilnoprawna). Wyniki wskazały, że spośród 1500 osób biorących udział w badaniu, tylko 334 jest zatrudniona w jednostkach, gdzie realizują swoje studia doktoranckie. Najwięcej, bo 24 osoby, zatrudnione są na stanowisku naukowo-dydaktycznym, 11 osób na technicznym, 9 na dydaktycznym, natomiast pozostałe na stanowiskach administracyjnych i naukowych. Spośród zatrudnionych tylko 83 osoby są ma umowę o pracę⁹. Należy zauważyć, że aż 90 osób pracuje na umowach cywilnoprawnych, umowach zlecenia czy o dzieło.

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że obecnie nieliczna liczba doktorantów uzyskuje zatrudnienie będąc na studiach doktoranckich. Należy zastanowić się nad przyczyną takiego stanu rzeczy i odpowiedzieć na pytania: czy uczelnie niechętnie przyjmują do pracy młodych, rozwijających się ludzi?; czy powodem jest zła sytuacja polskich uczelni wyższych, problem z małą liczbą studentów, i co za tym idzie godzin dydaktycznych?

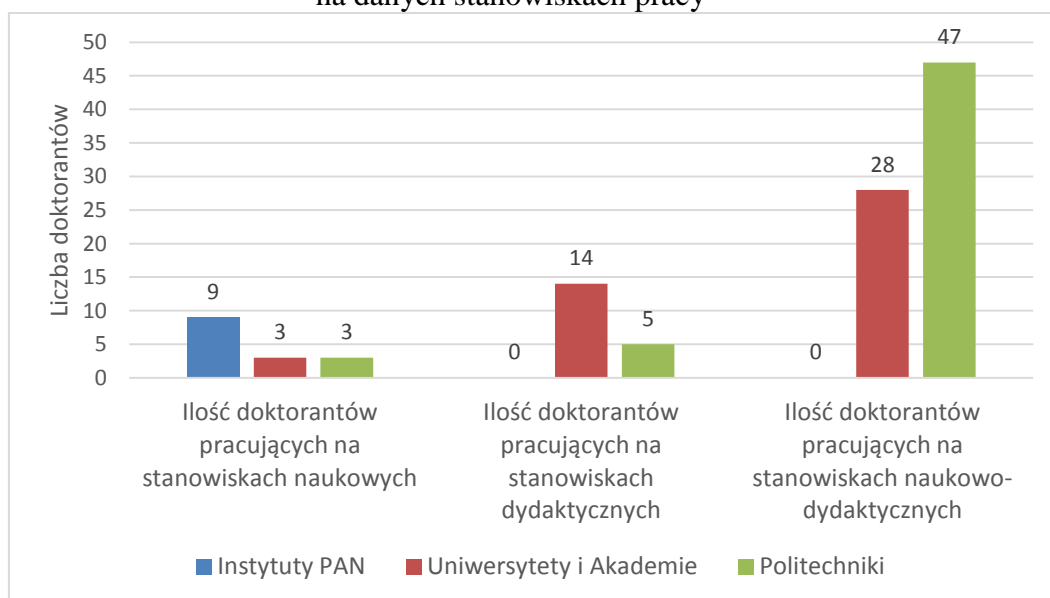
Niewątpliwie liczba studentów szkół wyższych od 2006 r. stale spada. Na dzień 30 listopada 2016 r. w polskich uczelniach studiowało 1 348,8 tys. osób. W roku akademickim 2015/2016

⁹ Wliczając w to umowę o pracę: na okres próbny, na czas określony i czas nieokreślony

kształciło się 1 405,1 tys. osób, a w 2014/2015 1 469,4 tys. studentów¹⁰. Być może jest to przyczyną zmniejszenia zatrudnienia doktorantów na stanowiskach dydaktycznych i naukowo-dydaktycznych.

Na stanowiskach administracyjnych najczęściej doktorantów zatrudnionych jest na uniwersytetach i w akademiach, choć żaden ankietowany doktorant PAN, nie znalazł na takim stanowisku zatrudnienia. Podobnie jest na stanowiskach technicznych, gdzie również najczęściej doktorantów uniwersytetów i akademii znajduje zatrudnienie, a dopiero na kolejnym miejscu są politechniki i doktoranci PAN.

Wykres 2. Porównanie doktorantów z Instytutów PAN, uniwersytetów, akademii oraz politechnik pod względem ilości pracujących doktorantów na danych stanowiskach pracy

Źródło: opracowanie własne.

Z 15 doktorantów, którzy wykazali zatrudnienie na stanowisku naukowym, 9 reprezentowało instytuty PAN, trzech uniwersytety i akademie, i kolejnych trzech politechniki. Na stanowisku dydaktycznym zatrudnienie wykazało najczęściej doktorantów uniwersytetów i akademii, a na stanowisku naukowo-dydaktycznym politechnik. To ukazuje zróżnicowanie stanowiska zatrudnienia w zależności od typu uczelni/ jednostki naukowej.

Nieco lepiej wygląda sytuacja zatrudnienia doktorantów przy projektach badawczych, gdzie zatrudnienie znalazło 412 osób ankietowanych, czyli 27%. Jednakże patrząc z praktycznego punktu widzenia, najczęściej jest to praca na umowach cywilnoprawnych, na okres trwania projektu. W tym przypadku tylko 36 osób wskazało, że jest to umowa o pracę, natomiast aż 310 pracuje

¹⁰ Dane wstępne dotyczące szkolnictwa wyższego w roku akademickim 2016/2017 – stan w dniu 30.11.2016 r. Dane GUS; <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/szkolnictwo-wyzsze-w-roku-akademickim-20162017-dane-wstepne,8,4.html>, (dostęp: 3.08.2017).

w formie umowy zlecenia lub umowy o dzieło. Z uzyskanych wyników ankiety, sądzić należy, że doktoranci przy projektach najczęściej pracują na stanowiskach: naukowych, technicznych oraz naukowo-dydaktycznych.

Niepokojący jest fakt, że 68,1%, czyli 1022 ankietowane osoby wskazało odpowiedź, że wiedzy i umiejętności uzyskanych w trakcie studiów doktoranckich oraz zdobytego doświadczenia naukowego, nie wykorzystują w celach zarobkowych. Tylko 257 pytanym zdobytą wiedzę wykorzystuje poza uczelnią/jednostką naukową, a 181 osób poprzez uczelnię/jednostką naukową, tylko 36 osób wykorzystuje wiedzę i doświadczenie poza oraz poprzez uczelnię/jednostkę naukową. Jednakże blisko połowa ankietowanych (47,2%) ma zamiar wykorzystać ową wiedzę i umiejętności we własnej działalności gospodarczej – biznesie.

Osoby, które nie mogą liczyć na wsparcie w postaci stypendiów czy zatrudnienia na uczelni/jednostce naukowej muszą szukać innych źródeł utrzymania. Aż 45% doktorantów, którzy wzięli udział w badaniu pracuje poza uczelnią/jednostką naukową, z czego tylko u 17% praca związana jest z tematyką rozprawy doktorskiej. Niewątpliwie może mieć to wpływ na efektywność pracy naukowej, dydaktycznej i może być powodem przedłużających się badań.

Biorąc pod uwagę Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (dalej UWM), gdzie na 100 ankietowanych doktorantów¹¹, tylko 13 jest zatrudnionych na Uniwersytecie, z czego 62% nie zadeklarowało stanowiska pracy, 23% pracuje na stanowisku administracyjnym lub technicznym a tylko 15% naukowym, naukowo-dydaktycznym lub dydaktycznym. Spośród zatrudnionych doktorantów UWM, 39% pracuje na umowę o pracę, 38% na umowę zlecenie lub umowę o dzieło a 23% nie podało podstawy zatrudnienia. Poza UWM pracuje 32% ankietowanych doktorantów, a 55% nie ma żadnego zatrudnienia. Można wnioskować, że są to osoby, które otrzymywały stypendia lub korzystających z pomocy najbliższej rodziny.

Podsumowanie

Uczestnicy studiów doktoranckich są specyficzną grupą społeczności akademickiej. Doktoranci podczas studiów wykonują zarówno pracę naukową, dydaktyczną oraz realizują program studiów doktoranckich. Jednakże nie wszyscy mogą liczyć, że ich praca zostanie nagrodzona stypendiami oferowanymi przez państwo, uczelnie/jednostki naukowe czy inne osoby fizyczne i prawne. Niektórzy podejmują pracę zarobkową, zdobywając źródło utrzymania. W obecnym stanie, nieliczne uczelnie/jednostki naukowe oferują miejsca pracy dla doktorantów.

Z przeprowadzonych przy współpracy z KRD badań ankietowych wynika, że tylko 33% respondentów jest zatrudnionych na stanowiskach naukowych, dydaktycznych i naukowo-

¹¹ Stu doktorantów stanowi ok. 1/6 doktorantów całej Uczelni.

dydaktycznych (z czego 69% stanowią pracujący na stanowisku naukowo-dydaktycznym; 17% - dydaktycznych; 14% - naukowych). 11% ankietowanych pracuje na stanowiskach technicznych i administracyjnych (z czego 78% na stanowisku technicznym, a 22% administracyjnym). Natomiast, aż 56% odpowiadających doktorantów pracuje poza uczelnią.

Patrząc na podstawę zatrudnienia, doktoranci częściej zatrudniani są na umowy cywilnoprawne (umowy zlecenia, umowy o dzieło), znacznie mniej osób znajduje zatrudnienie na umowę o pracę.

Przeprowadzone badania pokazują jak niewielki odsetek doktorantów znajduje zatrudnienie w uczelniach/jednostkach naukowych, w trakcie studiów doktoranckich. Należy zastanowić się jakie są przyczyny takiego stanu rzeczy? Wielu z nich realizuje rozprawy doktorskie licząc na to, że znajdzie się dla nich zatrudnienie w jednostkach macierzystych lub w jednostkach tożsamy. Obecna sytuacja na rynku pracy w szkolnictwie wyższym nie napawa jednak optymizmem. Być może planowane zmiany, które mają wejść wraz z nową „Ustawą 2.0”¹² zmienią współcześnie istniejący problem małej ilości stypendiów dla doktorantów i niskiego poziomu zatrudniania doktorantów w polskich jednostkach naukowych.

Bibliografia:

Główny Urząd Statystyczny – „Dane wstępne dotyczące szkolnictwa wyższego w roku akademickim 2016/2017 - stan w dniu 30.11.2016 r.” <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/szkolnictwo-wyzsze-w-roku-akademickim-20162017-dane-wstepne,8,4.html>.

Izdebski H., Zieliński J., *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, Warszawa 2015.

Nitecki S., *Komentarz do art. 200 i 200a ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym*, [w:] *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. P. Chmielnicki, P. Stec, Lex/el., 2017.

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie studiów doktoranckich i stypendiów doktoranckich, (Dz.U. 2016, poz. 558).

Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym*, (Dz.U. z 2016 r. poz. 1842).

Streszczenie: W polskich uczelniach i instytutach naukowych doktoranci mogą liczyć na środki finansowe w ramach stypendiów: z funduszu pomocy materialnej, doktoranckich, zwiększenia stypendium doktoranckiego z dotacji projakościowej i stypendiów ze strony państwa oraz innych osób fizycznych i prawnych. Jednak w rzeczywistości stypendia te otrzymują tylko nieliczni doktoranci, bowiem brak jest środków na stypendia dla wszystkich. Pozostali doktoranci najczęściej starają się o zatrudnienie, aby pokryć koszty utrzymania i nauki. Niewiele jednostek prowadzących studia doktoranckie oferuje pracę doktorantom i często doktoranci pracują w miejscach, gdzie nie wykorzystują swojej wiedzy i umiejętności rozwijanych na studiach III stopnia. Wspólnie z Krajową Reprezentacją Doktorantów przeprowadzono badania na temat stanu studiów doktoranckich. Ankietowanych zapytano między innymi o zatrudnienie na uczelniach/instytutach naukowych i poza nimi, o podstawę takiego zatrudnienia i stanowisko. Na podstawie wyników przeprowadzonego badania w niniejszym opracowaniu przedstawiono obecną sytuację zatrudnienia doktorantów. Wyniki pokazały, jak niewielu doktorantów jest zatrudnionych na stanowiskach naukowych, naukowo-dydaktycznych i dydaktycznych. Tylko 22% ankietowanych doktorantów jest zatrudnionych w uczelniach/jednostkach naukowych, z czego zdecydowana większość na podstawie umów cywilnoprawnych. Natomiast, 45% respondentów podjęła zatrudnienie poza uczelnią/jednostką naukową, spośród których aż 31%

¹² Obecnie opracowywana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, nowa Ustawa Prawo o Szkolnictwie Wyższym, nazwana Ustawą 2.0. Prezentacja założeń Ustawy ma nastąpić we wrześniu 2017 r. w Krakowie podczas Narodowego Kongresu Nauki. Planowany termin wejścia w życie Ustawy to 1 października 2018 r.

ankietowanych odpowiedziało, że podjęta praca nie wiąże się z ich rozprawą doktorską. Wyniki nie są optymistyczne i należy podjąć próbę znalezienia przyczyny takiej sytuacji doktorantów na rynku pracy w szkolnictwie wyższym.

Słowa kluczowe: doktorant, finansowanie, stypendium, zatrudnienie doktorantów, praca

Situation of PhD Students on Labor Market

Summary: PhD students at Polish universities and research institutes can count on financial resources through grants: financial aid, doctoral scholarships, increased doctoral scholarship from pro-quality grants and scholarships from state and other natural and legal person. However, in reality scholarships received by only few PhD students because there is no found for scholarship for all. Many PhD students often seek employment to cover maintenance and study costs. Not many universities and research institutes offer work for PhD students, so they work in place where they not use their knowledge and skills developed in third degree studies. Together with the National Representative of PhD students was conducted a research on status of doctoral studies. The respondents were asked, inter alia, for employment at universities and research institutes, and beyond, on basic of such employment and position. Based on result of this study, the present situation of PhD students is presented in this article. Results show that's only few PhD students are employed in scientific, didactic and scientific-didactic place. Only 22% of students are work at universities and research institutes, where most of them under civil law contracts. While 45% of respondents have taken up work outside universities or research institutes and 31% of answered that their works does not involve their doctoral dissertation. The results are not optimistic and should be make an attempt to find out a reason for that situation of postgraduates in labor market in higher education.

Keywords: PhD student, funding, scholarship, employment for PhD students, work

*Magdalena Jaworek*¹

„Z blokowiska na boiska” – rola sportu wśród młodzieży a poprawa poczucia bezpieczeństwa lokalnej społeczności

Wstęp

W pracy z młodzieżą, a w szczególności z chłopcami oraz młodymi mężczyznami niedostosowanymi społecznie, ważne jest uwzględnienie wszystkich czynników, które sprzyjają w poprawnej ich resocjalizacji. Oczywistym jest, że dobór uczestników w programie profilaktycznym nie jest spontaniczny i nieprzewidywalny. Wręcz przeciwnie, w zajęciach, które mają na celu poprawę społecznego funkcjonowania młodych ludzi, którzy najczęściej sprawiają liczne problemy jest uwarunkowane wieloma przesłankami. Jednak najistotniejszym jest „chęć zmiany” samych podopiecznych oraz sprzyjające środowisko i władze lokalne, bez tych dwóch czynników program profilaktyczny z wykorzystaniem elementów sportowych „Z blokowiska na boiska” nie miałby prawa bytu.

Stworzony projekt miał na celu zadania opiekuńczo-wychowawcze oraz profilaktyczno-edukacyjne, jak również ogólną poprawę życia lokalnej społeczności i zapobieganie wykluczeniu i marginalizacji osób narażonych na to zjawisko. Ważnym aspektem okazał się czynnik poczucia akceptacji i szacunku nie tylko niedostosowanych młodych mężczyzn ale również osób współtworzących ten projekt oraz poprawa poczucia bezpieczeństwa lokalnej społeczności, poprzez zmiany zachowania uczestników programu.

Program był realizowany w latach 2013-2015 w dwóch edycjach rocznie, ogólnie przeprowadzono pięć edycji programu profilaktycznego „Z blokowiska na boiska”. W pierwszej wersji został skierowany do 20 uczestników w wieku od 12-14 lat, w drugiej po dużym zainteresowaniu samych chłopców poszerzono nabór do dwóch kategorii wiekowych: grupa młodsza do 12 roku życia, a starsza od 13 do 18 roku życia. Co roku liczba uczestników w grupach się zwiększała, ostatecznie w 2015 roku w obu ekipach było zapisanych łącznie 50 uczestników z pobliskich bloków sąsiadujących z boiskiem, na którym były realizowane zajęcia z zakresu zajęć sportowych ze szczególnym naciskiem na piłkę nożną.

¹ mgr Magdalena Jaworek, doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: jaworekmagdalena@gmail.com

Wyjaśnienia terminologiczne

Jednym z niezbędnych elementów umożliwiającym właściwy rozwój jednostki jest zapewnienie podstawowych potrzeb niższego rzędu wg piramidy Masłowa, bez których człowiek nie byłby w stanie przeżyć. Zalicza się do nich potrzeby fizjologiczne tj. jedzenie i picie ale również schronienie, ogrzewanie i odpoczynek. Te trzy ostatnie można uogólnić jako potrzebę bezpieczeństwa, która w późniejszych latach przekształcają się w zapewnienie bytu w postaci stałej pracy, stabilizacji emocjonalnej, społecznej i finansowej. Masłow wyróżnił jeszcze potrzebę afiliacji, czyli interakcji w społeczeństwie oraz potrzebę uznania i szacunku a za najwyższego rzędu potrzebą uznał samorealizację poprzez zdobywanie wiedzy i estetyki². Mimo upływu lat i zmian gospodarczych, ekonomicznych i społecznych piramida Masłowa ma uzasadnienie i zastosowanie do dnia dzisiejszego.

Bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych potrzeb nie tylko u osób dorosłych, ale również dzieci i młodzieży. Termin „bezpieczeństwa” jest bardzo popularnym, choć nie do końca zrozumiałym terminem.

W literaturze przedmiotu, wymienia się najczęściej dwa oblicza bezpieczeństwa: subiektywne i obiektywne. W subiektywnej perspektywie jest to indywidualny stan psychiczny lub fizyczny umożliwiający jednostce rozwój zapewniając stan braku zagrożenia. W obiektywnej zaś perspektywie są to warunki zewnętrzne mierzone za pomocą ściśle określonych wymiernych wskaźników³. To właśnie wśród młodych ludzi, którzy przeżywają okres dojrzewania tzw. „buntu dorastania” zapewnienie bezpieczeństwa oraz poczucia szacunku i akceptacji może sprzyjać prawidłowemu rozwojowi fizycznemu, ale i społecznemu oraz psychicznej.

Pierwotną grupą społeczną, która ma zapewnić potrzebę bezpieczeństwa jest rodzina. Na początku sama matka później dalsi jej członkowie. Rodzina, która prawidłowo funkcjonuje jest dla wszystkich najważniejszą wartością, której nie można zastąpić niczym. To w rodzinie na ogół się rodzimy i z rodziną jesteśmy aż do zakończenia życia. Jest to niezbędna komórka społeczna, w której wychowuje się dziecko. To właśnie w niej kształtuje się podstawowe wartości moralne, wzory zachowań, tradycje i elementarną wiedzę społeczną oraz stosunek do drugiego człowieka. W większości przypadków rodzina oraz życie w niej kojarzy się z atmosferą miłości, ciepła i bezpieczeństwa. Tak jest teoretycznie, w praktyce różnie bywa. Jeżeli na poziomie grupy pierwotnej zapewnienie bezpieczeństwa będzie zachwiana może dojść do zaburzeń rozwojowych, które w późniejszym życiu jednostki mogą uwidacznia podczas kontaktów z innymi ludźmi, będzie

² M. Zarzycka, P. Zarzycki, *Teoria i piramida potrzeb ludzkich według Masłowa*, http://www.zarzyccy.pl/p_piramida-potreb-maslowa.html (dostęp: 1.07.2017).

³ R. Klamut, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2012, nr 286, s. 41-42.

zachwiana wiara we własne umiejętności i możliwości, tożsamość biologiczna może być niewłaściwa, zaburzone zaufanie i więzi emocjonalne, przez co może dojść do zastępczego zaspokajania potrzeby bezpieczeństwa w inny sposób często szukając zrozumienia i akceptacji w grupach rówieśniczych. Często młodzież w grupach rodzinnych, „tzw. problemowych, czyli dostarczających wadliwych z punktu widzenia dobra społecznego modeli osobowych i wzorów zachowania, przekazujących swoim członkom system wartości oraz zasady sprzeczne z oczekiwaniami społecznymi, a także ujawniające zaburzone relacje między dziećmi i rodzicami”⁴.

Osoby lub grupy znajdujące się na tzw. „zakręcie życiowym” wspierani byli dobrą radą innych, bądź szukali pomocy wśród ludzi, których darzyli zaufaniem. We współczesnym świecie często nie zauważa się drobnych problemów, a na te groźniejsze i większe tragedie życiowe społeczeństwo lub co gorsza jednostki w różny sposób interpretują takie zdarzenia.

W przeszłości dawanie komuś rad, wskazówek w rozwiązywaniu problemu czy pouczanie w konkretnych sprawach, miało wymiar spontaniczny i indywidualny. Nieformalny charakter tej działalności przekształcił się w czyny bardziej profesjonalne oparte na specjalistycznym przygotowaniu wykwalifikowanego zespołu. Obecnie wraz z rozwojem praktyki społecznej oraz dokonujących się przeobrażeń cywilizacyjnych, zasięganie porad od osób starszych i bardziej doświadczonych uległo zaniechaniu, ponieważ dzisiejsza cywilizacja nastawiona jest na coraz częstsze komunikowanie się przez Internet, przez który również szukają pomocy i wsparcia. Niestety nie zawsze pomoc ta nie jest skuteczna. Niepowodzenia w przystosowaniu do nowych, szybko zmieniających się warunków życia, jak i problemy egzystencjonalne pojawiają się podczas różnych działań człowieka, mogą dezorganizować jego funkcjonowanie. Gdy jednostka bądź rodzina zbliża się do stanu bezradności – nieodzowna jest pomoc innych w uzyskaniu zmiany tego położenia.

W przypadku zaistnienia jakichkolwiek problemów, które oddziaływały na społeczne funkcjonowanie jednostki w szkole, domu itp. i doszło do społecznie nieakceptowanych zachowań, taki młody człowiek mógł uczestniczyć w zajęciach „Z blokowiska na boiska”. Często pedagodzy, nauczyciele i rodzice przychodzili i prosili o indywidualne podejście i „poprawienie” zachowania młodzieńca. Jak wiadomo z literatury przedmiotu pedagogiki resocjalizacyjnej oddziaływanie ponownego socjalizowania jednostki nie działa natychmiastowo. W programie tym nie były otwarcie przedstawione cele i zadania projektu. To przez zajęcia sportowe miały być w tajemnicy „przemycane” zasady, według których młodzi mężczyźni mieli zacząć funkcjonować i się do nich dostosować. Jednak były to zasady wspólnie wypracowane i ustalone z uczestnikami, a nie jak to

⁴ J. Siemionow, *Poczucie bezpieczeństwa chłopców niedostosowanych społecznie przebywających w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym*, [w:] *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*, red. R. Opara, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz, Warszawa 2017, s. 240.

zwykle bywa „narzucone” przez osobę dorosłą. W przypadku tego programu trener czy animator pełnił funkcję współpowiernika i współtowarzysza a nie nauczyciela i „dyktatora”.

Rola sportu w rozwoju i wychowaniu młodego człowieka

Czas wzrostu płodowego, niemowlęcia, okres wczesnego dzieciństwa czy późniejszy etap dorastania odgrywają w życiu każdego człowieka bardzo ważną rolę. Prawidłowe funkcjonowanie jednostki ludzkiej w każdej dziedzinie opiera się na zharmonizowanym rozwoju i wzroście młodej istoty w sferze fizycznej, psychicznej i społecznej.

Najintensywniejszy wzrost człowieka przypada na pierwszy etap, czyli rozwój w macicy matki. Tam dziecko porównawczo najszybciej zwiększa swoje objętości z milimetrowych wielkości do kilkudziesięciu centymetrów oraz wagę do kilku kilogramów. Jest to jednak tylko progres w sferze fizycznej. Jak twierdzą liczni psychologowie i biolodzy sfera psychiczna i społeczna również rozwijają się, jednak nie jest to tak nasilone jak w etapie dzieciństwa i dojrzewania⁵.

Autorka niniejszego artykułu zwraca szczególną uwagę na grupę wiekową z przedziału 14-19 roku życia. Jest to okres dorastania – mało precyzyjny i przypada w różnym czasie dla dziewcząt i chłopców. Poniżej na podstawie literatury przedmiotu zgromadzono informacje dotyczące zmian, jakie zachodzą w ciele, umyśle i kontaktach społecznych nastolatków. Ponadto opisano wpływ sportu, odgrywający istotną rolę w tych przeistoczeniach, przez co poniekąd oddziałuje również na życie lokalnej społeczności i jej poczuciu bezpieczeństwa.

Sport a rozwój sfery fizycznej

W pierwszej płaszczyźnie fizycznego rozwoju wyróżnić można tzw. dwa zegary: biologiczny i fizyczny. Pierwszy dotyczy „suchych fatów” związanych z datą urodzenia, wzrostem czy wagą. Jest to m.in. standaryzowanie progresu dziecka od chwili narodzin aż po średni wiek zgonu, zwracając uwagę na czynniki zewnętrzne i wewnętrzne. Natomiast zegar biologiczny to indywidualizowanie każdego z przypadków. Innymi słowy to odmienny przebieg rozwojowy każdego z nas. Najlepszym przykładem jest etap w najmłodszych latach dziecka. Często zadajemy pytania: kiedy usłyszymy pierwsze wypowiedziane słowo bądź kiedy niemowlę zrobi ten pierwszy krok? Wszystko jest zależne od indywidualnego wieku fizycznego, czyli od gotowości poszczególnych układów i szybkości ich rozwoju⁶. Wiek fizyczny i biologiczny jest porównywany do zegara, ponieważ oba mogą mieć różny czas (wiek), na jaki przypadają. Jeden może być przyspieszony a drugi opóźniony.

⁵ H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2004, s. 70-76.

⁶ M. Kielar-Turska, M. Białecka-Pikul, *Wczesne dzieciństwo* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, tom 2, Warszawa 2007, s. 47-52.

Bez względu na wiek, w jakim znajduje się nastolatek można powiedzieć, iż przechodzi on etap kończący dzieciństwo a jednocześnie zaczynający się czas wkraczania w dorosłość. Czas pomiędzy tymi dwoma etapami jest bardzo burzliwy i nieprzewidywalny.

Sfera fizyczna dzieli się na dwa aspekty: motoryki i fizjologii. Ta druga to nic innego jak zaobserwowane zmiany w budowie i funkcjonowaniu ciała zaistniałych pod wpływem procesów nerwowych i hormonalnych w organizmie⁷. Motoryka to układ ruchu, innymi słowy to połączenie mięśni ze szkieletem człowieka. Właściwe funkcjonowanie motoryki umożliwia człowiekowi kontrola układu nerwowego poszczególnych funkcji mięśni, ścięgien, wiązań czy stawów. Wykonany ruch jest pokierowany przez układ nerwowy, jednak każdy człowiek jest inny i dlatego posiadamy odchylenia np. pod względem fizjologicznym pewnych narządów. Różnice mogą występować np. w budowie mięśni – mogą być szybko bądź wolno kurczliwe, siła skurczu jest związana z długością i elastycznością mięśnia oraz z procesami biomechanicznymi, które dostarczają im tlen, by mogły skutecznie poruszać naszym ciałem⁸. Przyrost masy mięśniowej jest zróżnicowany nie tylko indywidualnie ale również podzielony ze względu na płeć. Możliwości i umiejętności fizyczne takie jak siła, wytrzymałość czy szybkość wśród chłopców są widoczniejsze niż wśród dziewcząt. Przeprowadzone w latach 90. XX wieku w Kanadzie badania, potwierdziły, iż wykonanie tego samego ćwiczenia przez chłopców i dziewczynki w wieku 9 i 16 lat pozwoliły zaobserwować wzrost wytrzymałości wśród płci męskiej o 160 %, a wśród płci żeńskiej możliwości podniosły się zaledwie o 37 %⁹. Przy wyczynowym czy nawet amatorskim uprawianiu sportu możliwe jest kilkukrotne zwiększenie przeciętnych możliwości młodych ludzi. Jeżeli trener odpowiednio dobrać obciążenie fizyczne do możliwości dziecka to z pewnością jego wyniki oraz osiągnięcia poprawią się.

Nie tylko parametry sprawnościowe, wzrost, muskulatura czy masa ciała zmieniają się, ewolucja zachodzi również w budowie niektórych narządów wewnętrznych np. serca i płuc. Narządy te, zwiększają swoją objętość, powodując spowolnienie ich funkcjonowania, co jest równoznaczne ze zwiększeniem wydolności organicznej człowieka. Następuje również rozwój narządów wewnętrznych płciowych i zewnętrznych zmian przypadający u nastolatek na 10-14 rok życia a u nastolatków 12-18. Jest to pierwszy etap przeistoczenia się dziewczyny w kobiety a chłopców w mężczyzn. Płeć żeńska boryka się ze zmianami macicy, jajników oraz pochwy i pojawia się owulacja, natomiast u panów zmiany dotyczą jąder i penisa. W późniejszym czasie

⁷ R. Stefańska- Klar, *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, dz. cyt., s. 163.

⁸ K. Nazar, H. Kaciuba-Uściłko, *Fizjologiczne podstawy treningu*, [w:] *Doping*, red. W. Rewerski, K. Nazar, Warszawa 1995, s. 57-72.

⁹ H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2004, s. 330.

dojrzewania płciowego pojawia się mutacja, zarost na twarzy u chłopców u dziewcząt zaś rosną piersi a u obu płci pojawia się owłosienie łonowe¹⁰.

Na tym etapie wszystkie układy wewnętrzne prawidłowo funkcjonujące powinny być już uregulowane, jedynym jaki „wariuje” w nastolatku jest układ hormonalny, który nie tylko oddziałuje na zmiany fizyczne zauważalne gołym okiem, ale również na sferę psychiczną i społeczną. To dzięki niemu dziecko przechodzi tzw. „okres buntu”.

Sport a rozwój sfery poznawczej

Adolescencja to czas zmian nie tylko fizycznych, ale i poznawczych. Według teorii Piageta jest to okres, w którym dziecko płynnie przechodzi z operacji konkretnych na wyższe stadium operacji formalnych. Młoda osoba zaczyna wykraczać swoim pojmowaniem poza granice świata obecnego i namacalnego oraz swojego egocentryzmu, zaczyna myśleć o przyszłości, o konsekwencjach podejmowanych decyzji. Kształci się pewnego rodzaju samoświadomość i następny poziom logicznego myślenia abstrakcyjnego. Dziecięce marzenia zaczynają odchodzić w niepamięć a zaczynają się liczyć realne do osiągnięcia cele¹¹. W okresie tzw. „buntu” młodzi ludzie nie tylko postępują według długotrwałych przemyśleń i właściwych decyzji, wręcz przeciwnie Oprócz tych pozytywnych zachowań wśród młodzieży często zaobserwować można również tendencje destrukcyjne, kieruje nimi tzw. myślenie konwergencyjne wpływające na przyszłe życie młodego człowieka¹². Myślenie tego typu charakteryzuje się jedynym możliwym rozwiązaniem w danej chwili, są to często decyzje podejmowane bez głębszego zastanowienia i rozważenia konsekwencji. Niektórzy buntują się przeciwko swoim rodzicom chcąc „spróbować” wszystkiego popadając tym samym w kłopoty w szkole a niejednokrotnie w konflikty z prawem. Aby temu zaradzić, rodzice starają się zorganizować swoim dzieciom czas wolny wysyłając je na dodatkowe zajęcia m.in. z języków obcych, lekcje gry na instrumentach muzycznych czy treningi sportowe. Nie wszystkich jednak stać na zorganizowanie takich zajęć, i tutaj pojawia się alternatywa wysłania dziecka na program, który ma na celu profilaktykę złych zachowań wśród młodzieży.

Podczas rozwoju fizycznego kształtują się nie tylko parametry motoryczne ale również z pogranicza sfery emocjonalnej, intelektualnej jak i postawy moralne. Młodzi zawodnicy trenują według powszechnie panującej zasady „fair play”, co oznacza nie oszukuj, graj czysto.

¹⁰ Tamże, s. 327-336.

¹¹ I. Obuchowska, *Adolescencja*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, tom 2, Warszawa 2007, s. 172-175.

¹² T. Huciński, *System podejmowania właściwych decyzji w aspekcie ryzyka sportowego oraz indywidualnej i grupowej odpowiedzialności sportowej*, [w:] *Współczesny człowiek w świetle dylematów i wyzwań: perspektywa psychologiczna*, red. M. Płopa, M. Błazek, Kraków 2008, s. 317.

Taka postawa uczy od najmłodszych lat podejmowania właściwych decyzji, które często trzeba podjąć w ułamku sekundy bądź w chwili presji i nacisku ze strony innych uczestników. Pomaga to w rozwiązywaniu problemów, na jakie każdy z nas jest narażony, tym samym na własnych doświadczeniach próbuje wyszukać najskuteczniejszy system ich rozwiązywania. Drogą dedukcji bądź prób i błędów dochodzą do najlepszej i najsprawniejszej metody, z czego wynika, że również logika nastolatków rozwija się ze wzmożoną intensywnością¹³.

Dużą rolę w sferze poznawczej odgrywają procesy informacyjne, są to kanały gromadzenia danych ze świata zewnętrznego. Młodzież posiada o dużo większe zdolności percepcji niż dzieci czy nawet dorośli, określa się wiek dorastania jako czas o najwyższej wrażliwości zmysłów w ciągu całego życia człowieka. Wyostrzone i maksymalnie pobudzone zmysły doprowadzają do zwiększonej uwagi i ilości spostrzeżeń, co sprzyja dokładnym i wielostronnym obserwacjom. Dzięki uwadze rozwija się pamięć logiczna i dowolna¹⁴.

Jak wiadomo nie można oddzielić poszczególnych sfer życia, wzajemnie się uzupełniają i oddziałują na siebie. Duży wpływ na sferę poznawczą wywiera środowisko w jakim się znajdujemy i grupa osób z najbliższego otoczenia. W kolejnym podrozdziale opisany jest ostatni etap rozwoju młodego człowieka – sfera społeczna.

Sport a rozwój sfery społecznej

Nie wszyscy pamiętają, ale gdy ma się te „- naście” lat to każdy z nas poszukuje i samodzielnie stara się wykreować pojęcie swojego „ja” i szuka tożsamości oraz własnych wartości. Stopniowy wzrost samooceny umożliwia nastolatkowi otworzyć się na rówieśników i na rzeczy wcześniej nieznanne. Pojawiają się nowe znajomości, grupy koleżeńskie a nawet przyjaźnie, które przetrwają wiele lat.

W okresie dorastania zwraca się większą uwagę już nie na zewnętrzne cechy lecz wnikliwie analizuje się wewnętrzne cechy – atrybuty charakteru. Dlatego niektórzy są lubiani w danej grupie a inni pogardzani. Wszystko jest uzależnione od czynników, jakie są aprobowane w wspólnocie społecznej. Młodzi ludzie często poszukują swojego przeznaczenia próbując po kolei wszystkiego, co się da¹⁵.

Drużyna sportowa jest pewnego rodzaju małą rodziną społeczną, z którą wspólnie wyjeżdża się na obozy, zawody i turnieje. Podczas takich wycieczek zawiązują się ścisłe relacje pomiędzy trenerami i zawodnikami oraz pomiędzy samymi sportowcami. Porusza się tematy, na które nie

¹³ H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2004, s. 344-357.

¹⁴ Zob. I. Obuchowska, *Adolescencja*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, tom 2, Warszawa 2007, s. 172-175.

¹⁵ H. Bee, dz. cyt., s. 362-369.

rozmawia się z rodzicami czy koleżankami i kolegami z klasy. Częste przebywanie z poszczególnymi osobami kreuje pewien charakter kontaktów. W psychologii nazywane są to związki z innymi i ze względu na rodzaj i kierunek tych relacji wyróżnia się związki z rodzicami oraz związki z rówieśnikami¹⁶. Kontakty z dorosłymi często kończą się odmiennymi zdaniami, które doprowadzają do tzw. konfliktów. W takich sytuacjach młody człowiek poszukuje wsparcia w tzw. grupach rówieśniczych, gdzie znajduje pocieszenie oraz zrozumienie. Jednakże tzw. złe towarzystwo i pozorne wsparcie może sprowadzić młodą i niedoświadczoną osobę na „złą drogę”, (np. wpadając w różnego rodzaju sekty, mafie czy gangi).

Nastolatek usilnie stara się usamodzielnic, odciąć w końcu zależność, która łączy go z rodzicami. Stara się o względy i uznanie swoich rówieśników, dlatego bardzo ważne jest ciągle wsparcie i wyrozumiałość ze strony rodziców i osób dorosłych przebywających z młodzieżą. Kontakty społeczne nastolatków z trenerami często zastępują kontakty rodzicielskie. Specyficzna funkcja, jaką pełni instruktor sportowy w życiu młodzieży może spowodować pozytywne reakcje i zdrowe zainteresowania dzieci sportem a nawet wyczynowym uprawianiem danej dyscypliny. Niejednokrotnie kontakty trenera powodują ponowne zaufanie osobie dorosłej i otwarcie się na kontakty ze „światem starszych”, jednak jest to bardzo trudna praca, ponieważ zdobycie zaufania wśród młodzieży niedostosowanej z „trudnym bagażem doświadczeń” jest procesem długotrwałym i wyczerpującym. Ważne jest indywidualne podejście, konsekwencja i prawdomówność trenera, dzięki czemu może udowodnić swoje szczerze intencje i zdobyć małymi krokami zaufanie we współpracy z uczestnikami projektu.

Podsumowanie

We współczesnym świecie jest bardzo dużo zjawisk wywołujących w człowieku niepewności, wątpliwości, lęk, przerażenie i panikę, wszystkie te emocje powodują zanik poczucia bezpieczeństwa. Badacze, zwracają dużą uwagę na czynniki ryzyka, które trzeba eliminować oraz czynniki chroniące, które należy wzmacniać. Do negatywnych czynników zalicza się stosowanie środków psychoaktywnych, w szczególności picia alkoholu, palenia papierosów, lub zażywania narkotyków oraz zachowania agresywne i przestępcze, jak również wczesna inicjacja seksualna. Do drugiej, pożądanej grupy czynników, zalicza się silną więź emocjonalną z rodziną i znajomymi, przestrzeganie i poszanowanie norm i reguł na danym terenie, w danej grupie i w danym czasie oraz przynależność do grupy i posiadanie autorytetów. Wszystkie inicjatywy w formie prowadzenia programów profilaktycznych i projektów, mających na celu zapobieganie społecznym

¹⁶ Tamże, s. 371-381.

zachowaniom młodych ludzi oddziałuje nie tylko na samych uczestników, ale również na lokalną społeczność poprzez poprawę poczucia bezpieczeństwa i jakości życia.

Zajęcia tego typu powinny być realizowane z większym nasileniem i powinny być skierowane do większego grona zainteresowanych. Są one bardzo potrzebne, ponieważ dzięki właściwemu zorganizowaniu czasu wolnego, młodzież nie popełnia tzw. „błędów młodości” (kradzieży, wymuszeń czy spożywania wszelkiego rodzaju używek). Nie marnuje chociażby swojego czasu na mało kreatywne i agresywne gry komputerowe itp. Kreowany i promowany jest prozdrowotny styl życia oraz właściwe postawy społeczne.

Bibliografia:

- Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2004.
- Berge A., *Uczeń trudny. Szkoła i wady dziecka*, Warszawa 1960.
- Borecka-Biernat D., *Zachowanie agresywne i nieśmiałość młodzieży w sytuacji ekspozycji społecznej*, Wrocław 1998.
- Huciński T., *System podejmowania właściwych decyzji w aspekcie ryzyka sportowego oraz indywidualnej i grupowej odpowiedzialności sportowej*, [w:] *Współczesny człowiek w świetle dylematów i wyzwań: perspektywa psychologiczna*, red. M. Płopa, M. Błażek, Kraków 2008, s. 288-327.
- Kielar-Turska M., Białecka-Pikul M., *Wczesne dzieciństwo* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, tom 2, Warszawa 2007, s. 47-52.
- Klamut R., *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2012, nr 286, s. 41-51.
- Kosińska E., *Mądrze i skutecznie. Zasady konstruowania szkolnego programu profilaktycznego*, Kraków 2002.
- Nazar K., Kaciuba-Uściłko H., *Fizjologiczne podstawy treningu*, [w:] *Doping*, red. W. Rewerski, K. Nazar, Warszawa 1995, s. 57-72.
- Obuchowska I., *Adolescencja*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, tom 2, Warszawa 2007, s. 163-202.
- Pospiszyl K., *Konflikty młodzieży z otoczeniem. Psychologiczna analiza procesu wykołajenia się nieletnich*, Warszawa 1970.
- Retter H., *Komunikacja codzienna w pedagogice*, Gdańsk 2005.
- Siemionow J., *Poczucie bezpieczeństwa chłopców niedostosowanych społecznie przebywających w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym*, [w:] *Współczesne modele i strategie resocjalizacji*, red. R. Opara, R. Breska, J. Jezierska, M. Piechowicz, Warszawa 2017, s. 238-250
- Stefańska- Klar R., *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, tom 2, Warszawa 2007, s. 130-163.
- Strzałkowska A., *Rodzinne uwarunkowania moralności młodych sportowców*, Gdańsk 2014.
- Szymańska J., *Programy profilaktyczne, podstawy profesjonalnej profilaktyki*, Warszawa 2000.
- ZarzyckaM., ZarzyckiP., *Teoria i piramida potrzeb ludzkich według Masłowa*, dostęp: http://www.zarzyccy.pl/p_piramida-potrzeb-maslowa.html

Streszczenie: Niniejszy artykuł został poświęcony omówieniu roli sportu w przeprowadzonym projekcie profilaktycznym pt. „Z blokowiska na boiska”, który ma na celu zapobieganie i zminimalizowanie niedostosowania młodzieży poprzez prowadzenie zajęć z piłki nożnej. Podczas projektu realizowana jest profilaktyka uniwersalna. Działania te wspomagają prawidłowy proces rozwoju fizycznego psychicznego oraz rozwijają umiejętności życiowe, prospołeczne i prozdrowotne uczestników jak również, a może i przede wszystkim zapewnia wyższy poziom bezpieczeństwa lokalnej społeczności.

Słowa kluczowe: Program profilaktyczny, sport, bezpieczeństwo, młodzież, społeczeństwo

„From blocks of flats to the pitch” – the role of sport among the youth and improvement of the sense of security of the local community

Summary: This article was devoted to discussing the role of sport in the prevention project carried out „From blocks of flats to the pitch” which aims to prevent and minimize the maladjustment of young people by doing football games. During the project a universal prevention is realized. These activities support the proper process of mental development and develop the social, pro-social and health skills of the participants as well as, and above all, provide a higher level of security for the local community.

Keywords: Preventive project, sport, safety, youth, community

*Wojciech Fabiszewski*¹

Tradycja oraz sport jako czynniki wpływające na wychowanie dzieci i młodzieży

Wychowanie to bardzo ważny i skomplikowany proces w życiu każdego człowieka, który wpływa na jego postawy oraz system wartości. Wychowanie ma na celu kształtowanie człowieka pod względem fizycznym, moralnym oraz umysłowym, a także przygotowanie go do życia w społeczeństwie. Wpływ na ten proces ma bardzo wiele czynników. Do istotnych należy system wartości i tradycji przekazywany przez najbliższe otoczenie – rodzinę, grupę rówieśniczą. Podobnie możemy potraktować drużynę sportową czy członków klubu, którzy na pewnym etapie życia mogą wpływać na socjalizację i to w jakim ona kierunku przebiega. Równie ważnym czynnikiem kształtującym charakter i postawy dzieci oraz młodzieży jest sport, który uczy pokory czy rywalizacji zgodnej z zasadami co przekłada się na dalsze życie.

Definicja wychowania

Jedną z podstawowych kategorii pedagogicznych jest wychowanie, które możemy definiować na wiele sposobów. Według jednego z najwybitniejszych polskich pedagogów – Wincentego Okonia wychowanie to świadomie organizowana działalność oparta na stosunku wychowawczym między wychowankiem, a wychowawcą. Celem tej działalności jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka. Definicja ta oddaje aspekty wymiany oddziaływania między wychowawcą, a wychowankiem co podkreśla, że wychowanie nie jest procesem jednostronnym². Wychowawca skupiony na wewnętrznej wartości człowieka stara się odnaleźć i zaszczyć w swoim podopiecznym określone wartości, które mogą być czerpane z tradycji i otaczającej kultury. Zazwyczaj „programowanie” to opiera się na ideałach obecnie panujących w danej cywilizacji. Z kolei Zygmunt Mysłakowski uważa, że wychowanie to naturalny proces uwarunkowany niezależnymi od nikogo mechanizmami, ale ściśle związany ze społeczną naturą oraz wrastaniem w nowe sfery kultury co podkreśla brak zależności tego procesu od człowieka. Oznacza to, że człowiek wychowuje się naturalnie poprzez egzystencję w danej kulturze.

¹ mgr Wojciech Fabiszewski, doktorant Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: wojtek.fabiszewski@onet.eu

² W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 445.

Nabywa z niej i bierze te wartości i postawy, które są dla danej kultury naturalne i standardowe³. Jest to o tyle ważne, że nie bezpośrednio, ale poprzez warunki stworzone do rozwoju kształtujemy osobowość, tożsamość dziecka. Jest to związane z humanistyczną koncepcją pedagogiczną, która zakłada, że człowiek „aktualizuje” swoje zachowanie samoczynnie, dążąc do rozwoju i jednocześnie do zgodności z samym sobą⁴. Wojciech Pomykało uważa, że wychowanie to ogół bodźców zarówno pedagogicznych jak i przekazywanych przez doświadczenia ogólnospołeczne, grupowe, indywidualne, profesjonalne i nieprofesjonalne, które przynoszą względnie trwałe skutki w rozwoju jednostki. Jednocześnie twierdzi on, że wychowanie nie jest trwale skuteczne, a dodatkowo nie zawsze mamy wpływ na to jak człowiek zostaje wychowany. Jest to związane z wpływem kultury, tradycji oraz społeczności, która otacza daną jednostkę⁵.

Wychowanie to ogół działań, które zmierzają do zamiany osobowości człowieka. Wpływ na zachodzące przemiany ma nauczyciel, instytucje kulturowe, media, otoczenie, środowisko naturalne jak również motywacja wewnętrzna. W dużej mierze wychowanie może być kontrolowane, jednak nie na wszystko możemy mieć wpływ. Wychowanie to dbanie o dobrą wartość zarówno psychiczną jak i duchową, fizyczną, umysłową, emocjonalną. Tworząc odpowiednie środowisko możemy dostarczyć odpowiednich bodźców i stymulatorów, które wpływają na reakcje, myślenie, twórczość i przyswajane przez wychowanka wartości, umiejętności czyli wszystko to co odzwierciedlone zostanie w jego postawach, zachowaniu i sposobie bycia.

Wpływ tradycji na wychowanie i proces socjalizacji

„Tradycja jest jak lustro, w którym odbijają się wieki. Tradycja jest jak drzewo, które swoimi korzeniami sięga głęboko w grunt”⁶. Tymi słowami Tadeusz Seweryn określił czym dla niego jest tradycja. Z punktu widzenia autora pracy bardzo ważne jest określenie jaki wpływ na wychowanie dzieci i młodzieży mają zwyczaje przekazywane z pokolenia na pokolenie, również te żeglarskie.

W czasach cywilizacji postindustrialnej możemy odnieść wrażenie, że nie ma miejsca na tradycję, która pozwoliła zachować narodowi polskiemu swoją tożsamość w trudnych czasach zaborów, a także odegrała nieocenioną rolę w procesie państwowotwórczym oraz kulturotwórczym po odzyskaniu niepodległości. Obecnie w dobie wielkiej ruchliwości społecznej, zmian ludnościowych czy kulturowych mamy do czynienia z powolnym zanikiem tradycji. Współcześnie często wypierane są stare i dobre obyczaje, dlatego ważne jest ich kultywowanie w zgodzie z nowoczesnością. Wyjątkowo istotne w tym procesie są małe grupy społeczne, do których

³ Z. Mysłakowski, *Pedagogika, jej metody i miejsce w systemie nauk*, Warszawa 1933, s. 15-16.

⁴ Tamże.

⁵ W. Pomykało, *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1996, s. 918.

⁶ T. Seweryn, *Tradycje i zwyczaje krakowskie*, Kraków 1961, s. 1.

możemy zaliczyć rodziny, grupy koleżeńskie, drużyny harcerskie czy kluby sportowe. To właśnie one stanowią przekaznik kulturowy⁷.

Kultywowanie tradycji kształtuje tożsamość oraz historię życia danej jednostki. Związane jest to z procesem socjalizacji, który dzieci i młodzież przechodzą właśnie w małych grupach społecznych, do których należą. Symbolami tradycji mogą być stare fotografie, kroniki czy też przedmioty. Równie ważne są jednak obyczaje, obrzędy, zwyczaje czy przesady funkcjonujące w określonych grupach społecznych. Wszystko to odgrywa dużą rolę podczas procesu wychowawczego tworząc więzi oraz kształtując postawy życiowe. Rozpatrując rolę tradycji w życiu człowieka na podkreślenie zasługuje fakt, że obchodzone święta, w przypadku na przykład klubów żeglarskich - otwarcie, zakończenie sezonu, regaty czy święta państwowe, są według profesora Leona Dyczewskiego wyrazem przemienności i cykliczności życia społecznego. Jednocześnie spełniają istotną funkcję, dzięki której życiu jednostek i społeczności nadawany jest sens⁸. Obchodząc święta koncentrujemy się na wyznawanych wartościach, związanych z nimi wydarzeniach czy osobach. Również podczas świąt tworzą się i umacniają wspólnoty wyznające tożsame wartości. Rola tradycji jest bardzo istotna, ponieważ jest ona łącznikiem między tym co było i jest przeżywane obecnie, a tym jaka postawa zostanie wykształcona w przyszłości.

Przekazywanie tradycji oraz obrzędowość ma ważne funkcje społeczne, do których należą⁹:

- regulowanie postępowania ludzi, utrwalanie panujących warunków społecznych;
- tradycja oraz obrzędy są wzorami zachowań związanych z wartościami wyznawanymi przez grupę, zachowań mających istotne znaczenie dla przebiegu życia grupy, związanych z sytuacjami ważnymi dla całej grupy;
- integracja grup społecznych, wyznaczanie ich spójności, współtworzenie zasady odrębności, która stanowi niezbędny warunek utrzymania wewnętrznej spójności grupy;
- zaspokajanie indywidualnych potrzeb takich jak potrzeba uznania, więzi z grupą, bezpieczeństwa i solidarności, a także aktywności, życzliwości, przeżyć estetycznych czy współdziałania oraz przynależności.

Przekazywanie tradycji oraz znaczenia symboli ma istotne znaczenie, jeśli chodzi o kształtowanie postaw obywatelskich oraz wychowanie patriotyczne.

Przedstawiciele władzy jak również nauczyciele są odpowiedzialni za wychowanie społeczeństwa do odpowiedzialności za państwo. Podstawy takiego wychowania przekazywane są w szkole, a w interesie rządzących leży ukierunkowanie tego procesu zgodnie z interesem narodu

⁷ M. Kowalska, *Rola tradycji w wielopokoleniowych rodzinach wiejskich w Małopolsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2008, zeszyt nr 2 (8), s. 2.

⁸ L. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Lublin 2003, s. 21.

⁹ K. Łuszczczyńska, *Obrzędowość jako forma wychowania w środowisku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne”, z. 3, s. 125.

dla dobra całej ludzkości¹⁰. Odpowiedzialność ta jednak nie powinna spoczywać jedynie na wymienionych grupach społecznych. Kształtowanie odpowiednich postaw powinno być zadaniem dla wszystkich zaczynając od rodziców. Postawy obywatelskie i patriotyczne mogą być również kształtowane we wszelkiego rodzaju organizacjach zrzeszających dzieci, młodzież oraz dorosłych. Przykładem takich organizacji są kluby żeglarskie. Również w nieformalnych grupach społecznych takich jak żeglarze, działkowcy, wędkarze czy miłośnicy militariów może być prowadzony proces wychowania obywatelskiego i patriotycznego.

Wychowanie patriotyczne bywa w obecnych czasach pojmowane przez pryzmat szeroko rozumianego patriotyzmu. Pojęcie patriotyzmu możemy jednak rozpatrywać w wielu różnych aspektach. Najczęściej patriotyzm łączy się z postawą emocjonalnej więzi z własnym narodem, historią czy przynależnością do wspólnoty, która tworzy naród. Jest to wówczas więź z osobami, które należą do ojczyzny, które razem z nami dorastały, do rodziny, najbliższego środowiska, z przyrodą, z lokalnymi zabytkami, literaturą, sztuką czy też innymi wytworami kultury danego narodu¹¹. Takie rozumienie patriotyzmu należy definiować nie tylko w sposób emocjonalny. Oczywiście miłość do ojczyzny wiąże się z życiem emocjonalnym człowieka, ale nie może się jedynie do niej ograniczać.

Właściwie rozumiany patriotyzm należy definiować jako postawę dlatego wiąże się on również, a może przede wszystkim z kategoriami komponentów poznawczych, emocjonalnych, motywacyjnych czy działaniowych¹². Postawa patriotyczna przejawia się w wymiarze przestrzennym, wspólnotowym i kulturowym. Patriotyzm powinien być pozbawiony nadmiernej miłości, samozadowolenia i egoistycznego pojmowania własnego kraju. Postawa ta składa się z zespołu cnót takich jak miłość do najbliższych, sprawiedliwość społeczna, skłaniająca do przenoszenia wspólnego dobra ojczyzny nad swoje własne cześć dla społeczności, w której się wyrastało o od której przyjęło się obyczaje. Jest to objawem dojrzałej postawy patriotycznej, która nie jest jedynie deklaracją, ale również czynną i twórczą troską o rozwój i dobro narodu. Jak słusznie zauważa Maria Braun-Gałkowska patriotyzm cechuje się umiejętnością dostrzeżenia w ojczyźnie zarówno cech dobrych jak i złych ponieważ można kochać mimo wad. Jednocześnie nie może być egoizmem zbiorowym i odrzucać wszystkiego co inne. Dojrzały patriota musi być otwarty i nie interesować się jedynie swoim najbliższym otoczeniem – wsią, podwórkiem czy

¹⁰ C. Mojsiewicz, *Kształtowanie świadomości politycznej w socjalizmie*, [w:] *Polityka a świadomość społeczna*, red. T. Filipiak, J. Silski, Warszawa 1981, s. 183-184.

¹¹ M. Nowak, *Wychowanie do wartościowania w kontekście pluralizmu*. Warszawa 2001, s. 19.

¹² A. Zellma, *Wychowanie patriotyczne współczesnej młodzieży szkolnej w szkolnym nauczaniu religii*, „Studia Warmińskie” 2003, nr XL, 185-187.

krajem, ale interesować się sprawami świata, bliskich i dalekich sąsiadów¹³. To właśnie taką postawę coraz częściej zamiast patriotyczną nazywamy postawą obywatelską.

Człowiek dzięki obywatelskiej postawie, w której został wychowany, zna rzeczywistość i umie pełnić swoją rolę społeczną. Zasadniczym celem takiego wychowania jest to, aby człowiek był obywatelem zdolnym do działania skierowanego na kształtowanie wspólnoty, a także to, aby znał swoje prawa jak i obowiązki wobec państwa, narodu, innych ludzi oraz potrafił samodzielnie wybrać kierunek, który chce obrać w swoim życiu¹⁴.

Bardzo ważne w procesie wychowania do patriotyzmu oraz obywatelskiego dzieci i młodzieży jest eksponowanie wartości takich jak dyscyplina, umiłowanie ładu i porządku, pracowitość, sumienność, a także poczucie własnej godności, zaufania do innych, dostrzeganie sensu własnego działania oraz wolności i poczucie sprawiedliwości¹⁵. Te same lub podobne wartości wpajane są dzieciom i młodzieży podczas wychowania szkolnego, ale również podczas kursów, kolonii oraz obozów. Bardzo dobrym przykładem działalności propagującej wychowanie obywatelskie jest ruch skautowy oraz organizacje harcerskie i paramilitarne.

Znacząca pomocą w procesie wychowania obywatelskiego są symbole. To one będąc znakiem umownym pełnią funkcje zastępczą wobec szerokiego pojęcia. Często reprezentują one coś co może być określane jako sens życia. Przykładami takich symboli może być krzyż jako symbol religijny, obrączka symbolizująca miłość bez wyrzeczeń czy flaga narodowa, która jest symbolem więzi z narodem¹⁶. Człowiek uczy się zapamiętując obrazy, które kojarzy z symbolami, niosącymi treść ważną dla niego. Obok znaczenia dosłownego symbol posiada wiele znaczeń ukrytych dlatego ważna jest tutaj rola wychowawców, aby pozwolili odkryć najważniejsze znaczenia¹⁷.

Przykładem takiego symbolu jest bandera, która dla żeglarzy może być ważnym symbolem niosącym za sobą wartości obywatelskie, a także ze względu na swoją doniosłość otaczanym należnym szacunkiem.

¹³ M. Braun-Gałkowska, *Patriotyzm – cnota zapomniana*, [w:] *Szkola miejscem kształcenia postawy patriotycznej*, Częstochowa 1996, s. 80-81.

¹⁴ M. A. Stradowski, *Znaczenie symboli w wychowaniu obywatelskim*, „Seminare. Poszukiwanie naukowe”, t. 33, s. 155.

¹⁵ W. Drzeżdżon, *Patriotyzm jako wartość w systemie edukacyjnym i wychowawczym*, „Język – Szkoła – Religia”, nr 8/1, s. 71.

¹⁶ A. Jasińska-Kania, M. Maroda, *Integracja europejska a tożsamość narodowa Polaków*, [w:] *Polacy wśród Europejczyków*, red. A. Jasińska-Kania, M. Maroda, Warszawa 2002, s. 282.

¹⁷ M.A. Stradowski, *Znaczenie...*, s. 161.

Sport jako czynnik wpływający na wychowanie i kształtowanie postaw społecznych

Sport to jedna z aktywności człowieka dająca znaczną satysfakcję, ale jednocześnie kształtująca charakter. Według definicji Jerzego Nowocienia „Sport jest procesem obejmującym organizowanie aktywności fizycznej człowieka, zarówno spontanicznej, jak też zinstytucjonalizowanej, indywidualnej i zespołowej, której celem jest zaspokojenie fizjologicznej potrzeby ruchu, zabawy, a także sprawdzania się, poznania możliwości własnego organizmu, porównanie osiągnięć własnych z innymi przy zachowaniu określonych norm i przepisów stanowionych na potrzeby współzawodnictwa w sportowych zmaganiach, dążenia do sukcesu sportowego, finansowego, patriotycznego. Służy doskonaleniu własnych cech fizycznych i umysłowych, zachowania zdrowia oraz rozwoju cech osobowości takich jak wytrwałość, silna wola, zdecydowanie, poczucie solidarności i koleżeństwo”¹⁸. Sport obok tego, że wzmaga potencjał rozwojowy człowieka określa również zasady wzajemnego szacunku poprzez zasady *fair play*, a także pomaga rozładować nadmiar emocji i stresu¹⁹. Sport, w tym również żeglarstwo, zawiera w sobie element rywalizacji, dążenia do zwycięstwa, mistrzostwa. Ważne jest, aby w procesie wychowania przez sport nauczyć postawy życzliwości wobec koleżanek i kolegów. Jest to szczególnie ważne w sportach wodnych, w których bezpieczeństwo stawiane jest na pierwszym miejscu, wyżej niż osiągnięcie najlepszego wyniku. Rywalizacja sportowa nie może skupiać się wokół egoizmu, gnębienia współzawodnika, walki za wszelką cenę, naruszania godności drugiego człowieka czy kogokolwiek w środowisku sportowym, ponieważ taka postawa przenoszona jest również na grunt koleżeński w życiu codziennym²⁰.

Znaczenie sportu w życiu społecznym jest jednym z elementów, które za istotne uznała Unia Europejska. Biała Księga na temat Sportu podkreśla, że sport odgrywa rolę w kształceniu formalnym oraz pozaformalnym, przez co wzmocnia kapitał ludzki w Europie. Wartości, których sport jest nośnikiem, przyczyniają się do rozwoju wiedzy, motywacji, umiejętności i gotowości do osobistego wysiłku. Czas spędzony na aktywności sportowej w szkole i na uniwersytecie przynosi korzyści dla zdrowia i kształcenia, które muszą być uwydatnione.

Komisja Europejska doceniając rolę sportu zachęca również do rozwijania różnorodnych inicjatyw politycznych mających propagować sport. Według Komisji Europejskiej sport może wpływać na aktywną postawę obywatelską. Przynależność do zespołu, zasady, takie jak *fair play*, stosowanie reguł gry, szacunek do innych, solidarność i dyscyplina oraz organizowanie amatorskich klubów sportowych nienastawionych na zysk i opartych na wolontariacie wzmocniają aktywne

¹⁸ J. Nowocień, *Społeczno-edukacyjne oblicza olimpiizmu. Ruch olimpijski i niepełnosprawni sportowcy*, tom I, Warszawa 2006, s. 920-921.

¹⁹ L. Pawelec., *Wychowanie przez sport w edukacji wczesnoszkolnej elementem logistycznie zaplanowanego procesu wychowawczego*, „Logistyka” 2014, nr 6, s. 14558.

²⁰ K. Zuchora, *Nauczyciel i wartości z filozofii kultury fizycznej i pedagogiki sportu*, Warszawa 2009, s. 121.

postawy obywatelskie. Działanie na zasadzie wolontariatu w organizacjach sportowych dostarcza wielu okazji do kształcenia pozaformalnego, które powinno być uznane i podkreślone. Sport oferuje również atrakcyjne możliwości dla zaangażowania osobistego i na rzecz społeczeństwa i może pomóc w zerwaniu ze światem przestępczym²¹.

Bycie członkiem grupy sportowej, jednej drużyny czy w przypadku żeglarstwa załogi nakłada na jednostkę określone obowiązki i jednocześnie prawa. Udział w grupie społecznej sprawia, że zawodnik jest wprowadzony w określony układ stosunków międzyludzkich przez co pełni określone role w drużynie. Sytuacja taka uczy działania w grupie, kierowania zespołem, wspierania i mobilizowania członków drużyny do wspólnego wysiłku w celu osiągnięcia celu. Poczucie odpowiedzialności również za kolegów często powoduje wzmożone zainteresowanie nawet starszych współzawodników problemami kolegów i niesieniem pomocy w ich rozwiązaniu, nawet jeśli nie są związane ze sportem (problemy w szkole, niepowodzenia osobiste)²².

Sport może być też bardzo dobrym narzędziem wykorzystywanym w resocjalizacji, ponieważ aktywność, rekreacja kształtuje sprawność i wytrzymałość, korzystnie wpływające na wydajność pracy mózgu, a także na codzienne funkcjonowanie. Sport jest również sposobem na naturalne rozładowanie napięć emocjonalnych i ochroną przed stresem²³. Wychowanie, nadawanie postaw prospołecznych i kształtowanie charakteru poprzez sport powinno być świadomym procesem od początkowych etapów. Treningi, rywalizacja pozwala wykształcić w młodym człowieku samodzielność, odwagę, odpowiedzialność czy inne pozytywne cechy.

Sport jako narzędzie wychowawcze należy stosować jednak rozważnie, ponieważ równie dobrze może wywołać on także egoizm, zazdrość czy zarozumiałość dlatego trener, wychowawca, kapitan powinien swoją postawą dawać wzór godny naśladowania dzięki czemu możliwe jest zapobieganie takim sytuacjom²⁴.

Istotne jest, aby sport rozpatrywać nie tylko pod względem wyników sportowych, ale również jako część życia, wywierająca wpływ na rozwój młodego człowieka. Przekazywanie zasad, wartości i tradycji zawartych również we współzawodnictwie sportowym pozwalają wybrać zawodnikowi sposób życia, który pozwoli odnaleźć cel życia, dokonać odpowiednich wyborów co ujawni się w hierarchii wartości wyznawanych przez młodego człowieka w dorosłym życiu²⁵.

²¹ Komisja Europejska, *Biała Księga na Temat Sportu*, Bruksela 2007, s. 10-13.

²² J. Saska-Dymnicka, *Sport młodzieżowy kuźnią charakteru i postaw prospołecznych*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 689, s. 120.

²³ E. Zimna-Walendzik, F. Szatko, *Udział sportu w modyfikacji stylu życia młodzieży resocjalizowanej*, „Problemy higieny i epidemiologii” 2012, nr 93, s. 68.

²⁴ Z. Szalaniec, J. Bergier, *Sport w szkole*, Warszawa 2010, s. 69.

²⁵ J. Saska-Dymnicka, dz. cyt., s. 124.

Podsumowanie

Zarówno tradycja, patriotyzm jak i sport mogą być wspinałymi narzędziami wychowawczymi. Kształtowanie postaw obywatelskich poprzez budowanie szacunku do symboli narodowych, religijnych czy zwyczajów oraz obrzędów, a także współdziałania na zasadach wzajemnego poszanowania sprawia, że należy z całą stanowczością dążyć do rozwoju programów nauczania opartych na przekazywaniu tradycji, ale nie rozumianej jako źródło konserwatyizmu, a podwaliny pod szerokie spojrzenie na odmienność i różnorodność. Sport również może być wspinałymi kuźnią charakteru, a zasady zdrowej rywalizacji przeniesione z boisk do życia codziennego doskonale wpisują się w zasady postawy obywatelskiej.

Bibliografia:

- Braun-Gałkowska M., *Patriotyzm – cnota zapomniana*, Częstochowa 1996.
- Drzeżdżon W., *Patriotyzm jako wartość w systemie edukacyjnym i wychowawczym*, „Język – Szkoła – Religia”, nr 8/1, s. 69-81.
- Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Lublin 2003.
- Komisja Europejska, *Biała Księga na Temat Sportu*, Bruksela 2007.
- Kowalska M., *Rola tradycji w wielopokoleniowych rodzinach wiejskich w Małopolsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2008, zeszyt 2(8), s. 1-12.
- Łuszczyńska Ł., *Obrzędowość jako forma wychowania w środowisku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne”, z. 3, s. 120-127.
- Mysłakowski Z., *Pedagogika, jej metody i miejsce w systemie nauk*, Warszawa 1933.
- Nowak M., *Wychowanie do wartościowania w kontekście pluralizmu*. Warszawa 2001.
- Nowocień J., *Społeczno-edukacyjne oblicza olimpiizmu. Ruch olimpijski i niepełnosprawni sportowcy*, Warszawa 2006.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001.
- Pawelec L., *Wychowanie przez sport w edukacji wczesnoszkolnej elementem logistycznie zaplanowanego procesu wychowawczego*, „Logistyka” 2014, nr 6, s. 14545-14561.
- Polacy wśród Europejczyków*, red. A. Jasińska-Kania, M. Maroda, Warszawa 2002.
- Polityka a świadomość społeczna*, red. T. Filipiak, J. Silski, Warszawa 1981.
- Pomykało W., *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1996.
- Saska-Dymnicka J., *Sport młodzieżowy kuźnią charakteru i postaw prospołecznych*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 689, s. 117-129.
- Seweryn T., *Tradycje i zwyczaje krakowskie*, Kraków 1961.
- Stradowski M. A., *Znaczenie symboli w wychowaniu obywatelskim*, „Seminare. Poszukiwanie naukowe”, t. 33, s. 147-156.
- Szaleniec Z., Bergier J., *Sport w szkole*, Warszawa 2010.
- Zellma A., *Wychowanie patriotyczne współczesnej młodzieży szkolnej w szkolnym nauczaniu religii*, „Studia Warmińskie” 2003, nr XL, 179-197.
- Zimna-Walendzik E., Szatko F., *Udział sportu w modyfikacji stylu życia młodzieży resocjalizowanej*, „Problemy higieny i epidemiologii” 2012, nr 93, s. 62-76.
- Zuchora K., *Nauczyciel i wartości z filozofii kultury fizycznej i pedagogiki sportu*, Warszawa 2009.

Streszczenie: Wychowanie to proces w życiu człowieka, który pozwala sprawnie funkcjonować w społeczeństwie, a także wpływa na postawy i system wartości. Kształtowanie człowieka pod względem fizycznym i moralnym odbywa się przez całe życie. Ważnym elementem, który może wpływać na ten proces jest tradycja oraz sport. Poszanowanie do kultury, która jest fundamentem cywilizacji oraz nauka zasad fair-play w sporcie sprawia, że możemy w ten sposób wpływać na rozwój społeczeństwa.

Słowa kluczowe: tradycja, sport, pedagogika, wychowanie, postawy społeczne

Tradition and sport as factors affecting the education of children and youth

Summary: Education is a process in a person's life that enables them to function effectively in society, and also affects attitudes and values. Forming man physically and morally takes place throughout his life. An important element that can influence this process is tradition and sport. Respect for the culture that is the foundation of civilization and learning the principles of fair play in sport makes it possible for us to influence the development of society in this way.

Keywords: tradition, sport, pedagogy, education, social attitudes

Katarzyna Nosek¹, Karolina Biernacka²

Terapia behawioralno-emocjonalna jako forma wsparcia i pomocy dla osób pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym

Wstęp

Funkcjonowanie DDA (Dorosłe Dzieci Alkoholików) nie jest nowością XXI wieku, ale wciąż jest to temat mało znany, zwłaszcza w świadomości społecznej. Ciągle brakuje informacji na temat skuteczności terapii podejmowanych u osób wychowanych w rodzinach alkoholowych w celu złagodzenia lub całkowitego wyeliminowania ich problemów.

Celem artykułu jest przedstawienie założeń teoretycznych, dotyczących możliwości terapii osób z syndromem DDA, a także ukazanie w sposób szczegółowy procesu terapii behawioralno-emocjonalnej i zmian, jakie terapia ta przynosi w życiu badanych. Terapia behawioralno-emocjonalna nastawiona jest na rozwiązywanie aktualnych, konkretnie określonych trudności i problemów, skoncentrowana jest więc na „tu i teraz”, ale sięga także do przeszłości w celu zrozumienia aktualnie występujących zachowań. Jest terapią krótkoterminową, co oznacza, że obejmuje od kilku do dwudziestu kilku spotkań i trwa nie dłużej niż jeden rok. Spotkania z reguły odbywają się raz w tygodniu, a terapia opiera się o współpracę pomiędzy terapeutą i klientem, którzy wspólnie z grupą wypracowują cele działania i przebieg terapii.

Formy, cele i przebieg terapii dla DDA

Terapia stosowana dla DDA jest terapią krótkoterminową. Może ona przybierać dwa rodzaje, a mianowicie może to być terapia indywidualna lub terapia grupowa (zamknięta), prowadzona przez terapeutę. Osoby, dla których jest wskazana terapia DDA to osoby, które starają się wymazać dzieciństwo ze swojego życiorysu. Przejawiają charakterystyczną dla DDA cechę, którą jest wymazywanie z pamięci przeszłości, zaprzeczanie istniejącemu problemowi. Na pozór ludzie tacy w dorosłym życiu bardzo dobrze funkcjonują, ale istnieją sytuacje i zdarzenia, które natychmiast wybijają je z rytmu i prowadzą do utraty kontroli nad swoim życiem³. Terapia DDA ukierunkowana jest na zmianę. Cele, jakie wyznaczane są w trakcie terapii DDA powinny ściśle korespondować ze

¹ mgr Katarzyna Nosek, doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: katarzyna.nosek@onet.eu

² mgr Karolina Biernacka, e-mail: karolina.biernacka@o2.pl

³ J. Wawerska-Kus, *Zapomnieć? Przebaczyć? Pożegnać się? Czyli o celach terapii DDA*, <http://tiny.pl/gjw1b>, (dostęp: 27.06.2016).

zmianami, jakie chciałby osiągnąć pacjent. Zmiany te mają prowadzić do zmiany myślenia pacjenta o samym sobie, do zmiany myślenia o danym problemie i swoich zachowaniach. Cele terapii DDA ogólnie rzecz biorąc koncentrują się wokół dorosłego życia jej uczestników. Zadaniem ich jest przepracowanie przykrych doświadczeń z dzieciństwa, przykrych uczuć, które im towarzyszyły w taki sposób, aby mówienie o nich w końcu przestało sprawiać ból i przywoływać złe wspomnienia. Poza tym DDA przejawiają skłonność do budowania negatywnego obrazu samego siebie, a więc terapia ma ukazać im realistyczny obraz ich samych. Mają oni ujrzeć siebie takimi, jakimi naprawdę są⁴.

Terapia grupowa odbywa się w małych grupach, składających się z około 12 osób. Terapeuta na początku pracy z grupą określa zasady, które obowiązują wszystkich w trakcie odbywających się spotkań. Uczestnicy terapii w trakcie spotkań omawiają swoje problemy i szukają najskuteczniejszych sposobów ich rozwiązania. W miarę upływu czasu w grupie zwiększa się stopień zaufania, a więc uczestnicy poruszają coraz to trudniejsze dla nich tematy. Jedną z największych trudności, pojawiających się w terapii grupowej jest zaufanie innym jej uczestnikom, ponieważ wzorem wyniesionym z dzieciństwa jest zasada, że nie wolno ufać nikomu⁵.

Jednym z rodzajów terapii grupowej dla DDA są sesje terapeutyczno-rozwojowe, w których praca przebiega w trzech fazach⁶:

- Faza I: w tej fazie uczestnicy terapii poznają sposób funkcjonowania rodziny z problemem alkoholowym, postawy obronne, które przyjmują dzieci w tej rodzinie i jak przenoszą doświadczenia wieku dziecięcego w swoje dorosłe życie. Uczestnicy terapii w trakcie trwania tej części starają się przypomnieć sobie, jak wyglądał sposób funkcjonowania ich rodzin i zastanawiają się, czy problemy z którymi aktualnie się borykają nie mają związku z ich dzieciństwem. Zadaniem tej fazy jest wyzwolenie w uczestnikach terapii chęci podzielenia się zrodzonymi uczuciami i wspomnieniami z resztą grupy.
- Faza II: to faza pracy psychoterapeutycznej. Tematy konstruowane są w tej fazie zgodnie z problemami, które pojawiają się wśród uczestników terapii, oczywiście są one nierozdzielnie związane z okresem dzieciństwa spędzonym w rodzinie alkoholowej. Jest to faza przywołania wspomnień, z którymi nadszedł czas rozliczenia się w dorosłym życiu.
- Faza III porządkowanie dorosłego życia. W fazie tej zadaniem uczestników po przepracowaniu okresu dzieciństwa jest skupienie się na swoim dorosłym życiu. Każdy z uczestników terapii analizuje swoje funkcjonowanie z uwzględnieniem pozytywnych i negatywnych stron, a następnie

⁴ M. Kucińska, *Terapia Dorosłych Dzieci Alkoholików(DDA)*, <http://tiny.pl/gjw1z>, (dostęp: 27.06.2016).

⁵ M. Kucińska, *Mapa pomocy dla DDA*, <http://tiny.pl/gjw13>, (dostęp: 27.06.2016).

⁶ Tamże.

samodzielnie konstruuje plan działania, który pomoże mu rozwinąć to, co dobre i zmienić to, co złe. Jest to okres generalnego uporządkowania własnego życia.

Bardzo popularnym modelem terapii stosowanym dla osób z syndromem DDA jest terapia behawioralno-emocjonalna. Cechy tego rodzaju procesu terapeutycznego to przede wszystkim⁷:

1. Określenie celu, problemu w osiągnięciu go i ukierunkowanie na jego rozwiązanie.
2. Dobór metod na podstawie dynamicznie tworzonej konceptualizacji problemu pacjentów.
3. Skupienie na terażniejszości w początkowej fazie terapii.
4. Nadanie struktury procesowi terapii i każdej sesji terapeutycznej.
5. Stworzenie przymierza terapeutycznego – relacji pomiędzy pacjentami i pomiędzy pacjentami, a terapeutą, stanowiącej bezpieczne środowisko do testowania i wprowadzania zmian w sposobie myślenia, zachowaniach, emocjach.
6. Współpraca pacjentów z terapeutą, aktywność obu stron.
7. Psychoedukacja.
8. Stosowanie technik mających na celu modyfikację wzorów myślenia, emocji i zachowań, dobranych ze względu na cel i mechanizm zmiany.
9. Ograniczenie terapii w czasie.

Celem terapii jest przede wszystkim zidentyfikowanie problemu i doprowadzenie do jego rozwiązania. Istnienie tego problemu jest z kolei czynnikiem motywującym pacjenta do podjęcia terapii. Określenie celu terapii jest wspólną decyzją pacjentów i terapeuty, ale decyzja ostateczna należy w tym wypadku do pacjentów. Psychoterapeuta będzie szukał takich koncepcji i metod pracy, które umożliwią mu zrozumienie, w jaki sposób doszło u pacjenta do wykształcenia nawyków w sferze myślenia i zachowań, które utrudniają mu funkcjonowanie⁸. W przypadku terapii DDA terapeuta kwalifikuje uczestników grupy na podstawie wcześniej prowadzonych z nimi wywiadów w czasie których określają oni także problemy, z którymi chcieli by się uporać, a więc pośrednio określają oni cele terapii, w której chcą uczestniczyć. Początkowo terapia skupia się na terażniejszym funkcjonowaniu pacjentów, ponieważ istnieje założenie teoretyczne, że w terażniejszym funkcjonowaniu człowieka znajduje odzwierciedlenie jego przeszłość, sposób wychowania, doświadczenia i sposób ich organizacji, które ukazują się w historii, jaką człowiek opowiada o sobie. W terapii istotna jest poprawa aktualnego i przyszłego funkcjonowania. Mechanizmem zmiany funkcjonowania jest modyfikacja sposobu myślenia, bieżących zachowań, co z kolei umożliwi wpływanie na negatywnie doświadczane stany emocjonalne.

⁷ A. Popiel, E. Pragłowska, *Psychoterapia poznawczo-behawioralna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008, s. 84.

⁸ Tamże.

W przypadku terapii DDA kończy się ona w momencie, w którym pacjenci przepracują etap swojego dzieciństwa i przestaną powracać do wspomnień z tego czasu, a skupią się na swoim terażniejszym funkcjonowaniu, posiadają umiejętność kontrolowania swoich emocji, radzenia sobie z problemami i uznają, że terapia nie jest im już potrzebna, ponieważ zrealizowali wszystkie, wyznaczone wcześniej z terapeutą cele.

Terapia behawioralno-emocjonalna nastawiona jest na rozwiązywanie aktualnych, konkretnie określonych trudności i problemów, skoncentrowana jest więc na tu i teraz, ale sięga także do przeszłości w celu zrozumienia aktualnie występujących zachowań.

Metodyka i cel badań

Badania prezentowane na łamach artykułu przeprowadzono w okresie od marca do czerwca 2017 roku na terenie Olsztyna. Do zebrania materiału empirycznego wykorzystano metodę badawczą, którą jest studium indywidualnego przypadku, skupiające się na analizie jednostkowych losów ludzkich. Wykorzystano w badaniu technikę wywiadu. Był to wywiad pogłębiony, którego celem było poznanie przebiegu procesu terapii DDA i zmian, jakie przynosi ona w funkcjonowaniu tych osób. Dobór kandydatów do badania miał charakter celowy i odbył się w placówce prowadzącej terapię dla DDA.

Przebieg terapii i jej efekty – wyniki badań i wnioski

Wywiad 1

Natalia o terapii, na którą w chwili obecnej uczęszcza dowiedziała się od znajomego księdza i trafiła tam tak naprawdę przypadkowo. Pierwsze jej spostrzeżenia to *kosmiczni ludzie*, oderwani od rzeczywistości i zupełnie do niej nie podobni.

Na początku na terapii było 15 osób, aktualnie jest 12. Dla mnie na początku to był tłum te 15 osób, ale było bardzo fajnie. Na początku byliśmy taką zwartą grupą, było wesoło, a potem się zaczęło pieprzyć, kiedy nowe osoby zaczęły dochodzić. Moim zdaniem za dużo czasu poświęciliśmy kwestiom bieżącym. Pół roku spędziliśmy na gadaniu o bieżących sprawach. Ja jestem już zmęczona takim >stand upem<, tą terapią. To mnie tak zgina, to sprawia, że mam dość objawów nerwowych, które się u mnie pojawiają. Widzę, że jestem smutna po terapii, zastanawiam się nad tym, co się tam zdarzyło...⁹.

Natalia przyznaje, że ciężko jej jest pogodzić terapię z wychowaniem trójki dzieci i męczy ją fakt rozciągnięcia procesu terapeutycznego w czasie. Okazuje się on być o pół roku dłuższy niż początkowo zakładano.

⁹ Olsztyn, dn. 21.03.2017 r.

Wywiad 2

O terapii DDA Kasia dowiedziała się z Internetu. Znalazła kilka miejsc i szukała opinii na ich temat. Najlepszym wyborem wydało się jej miejsce, do którego aktualnie uczęszcza na terapię. Kiedy zaczęła terapię była bardzo zaskoczona z jaką łatwością ludzie mówią o swoich problemach. Czuła się bardzo dobrze widząc, że są ludzie z podobnymi problemami jak ona, choć uważała, że sama tej terapii nie potrzebuje. Uciekała przed przyjściem „na grupę”, ale zobaczyła ludzi, którym przydarzyły się podobne sytuacje życiowe. Praca „na terapii” dla Kasi to wypracowanie siebie. Pierwszą próbę terapeutyczną traktowała bardzo zadaniowo, a aktualną terapię traktuje w zupełnie odmienny sposób.

Wiem, że to ja muszę pracować nad sobą i to ja muszę wymagać od siebie. To nie jest tak, że byłam na terapii i mam odbębnione. Muszę to wszystko przemyśleć, rozłożyć, muszę sama podjąć kroki. Ta terapia to takie światelko w tunelu. Pokazuje mi, w którą stronę iść, ale to ja muszę wybrać korytarz którym pójdę. To co ja robię bardzo otwiera mi oczy, że powielam schemat, zachowuje się jak rodzice. Terapia pokazuje mi co robię, a czego nie powinnam. Daje mi wędkę. Przez wypowiedzi innych osób uświadamiam sobie, czego nie powinnam robić. Jestem świadoma co robię źle. Uczę się dzięki terapii bycia dla siebie, a nie dla innych.

Wywiad 3

O terapii behawioralno-emocjonalnej Kasia dowiedziała się od terapeutki, która prowadzi terapię, ponieważ wcześniej do tej samej osoby uczęszczała na terapię indywidualną.

Bardzo się cieszę, że grupa terapeutyczna, której jestem częścią tak długo trwa, ponieważ każdy z nas idzie innym tempem nauczania, każdy z nas ma inny sposób doświadczania i otwierania się przed innym człowiekiem. Każdy z nas miał też i nadal ma możliwość zaadaptować się w tej grupie. Smuci mnie, że różni ludzie zrezygnowali z terapii, ale tak to bywa. Mnie się ten czas bardzo podoba, bo to jest proces. To, co dzieje się „na grupie” to jedno, a to co dzieje się pomiędzy jednym spotkaniem, a drugim to drugie. Wydaje mi się, że jestem świadoma i różne rzeczy, które dzieją się w moim życiu mam wrażenie, że stanowią kontynuację tego, co wydarza się na grupie. Obserwuje siebie i mój proces terapii. Miałam różne momenty, czasem chciałam zrezygnować, ale motywowały mnie inne osoby.

W kryzysowych chwilach wsparciem dla Kasi była jej przyjaciółka. Zdaniem kobiety terapia polega na poszukiwaniu siebie, a jej głównym celem jest zdobycie jak największej wiedzy o sobie za przyczyną ludzi, z którymi się spotykamy.

Wywiad 4

O terapii behawioralno-emocjonalnej Teresa dowiedziała się od psychologa, z którego usług korzystała.

Na początku w grupie było 15 osób i przez trzy miesiące dochodziły kolejne, inne odpadały. Po przerwie wakacyjnej ukształtowała się stała liczba osób, które uczęszczają na terapię i chcą dokończyć proces terapeutyczny. Myślę, że jest to grupa, która pozostanie już w niezmiennym składzie. Terapia, zdaniem Teresy, polega na odnalezieniu w sobie przyczyn swoich lęków, odnalezieniu zakopanych w sobie emocji. Cały proces terapii przynosi pozytywne efekty. Nie umiał przez bardzo długi czas się otworzyć, ale po opowiedzeniu historii swojego życia uzyskałam pozytywny efekt. Czuje się rozumiana, nie unikam ludzi, zaczęłam mówić o emocjach, które wcześniej skrywałam. Odnalazłam w sobie, dzięki procesowi terapii, wewnętrzny spokój.

Proces terapii jest bardzo ważnym okresem w życiu kobiety. Praca terapeuty w opinii Teresy polega na wychwyceniu podstaw problemów ludzi, z którymi pracuje. Są to przede wszystkim skrywane problemy z dzieciństwa związane z poczuciem wstydu i odczuwaniem wielu negatywnych emocji, które trudno uzewnętrznić. Terapeuta pomaga te problemy odnaleźć, a zarazem uwolnić się od nich.

Wywiad 5

Pierwszą formą terapii, w jakiej uczestniczył Krzysztof była terapia grupowa dla osób współzależnych i DDA. Trwała ona rok. Po przerwie mężczyzna uczęszczał także na terapię indywidualną, która była terapią behawioralno-poznawczą. Jednak po jej zakończeniu w jego życiu pojawiło się wiele negatywnych emocji, nieprzepracowanych spraw z przeszłości. To skłoniło go do podjęcia kolejnej terapii i zdecydował się na terapię DDA. Udał się początkowo do olsztyńskiego Centrum Zdrowia Psychicznego Akson, ale po wstępnej rozmowie z psychologiem i psychiatrą okazało się, że placówka nie może zaproponować mężczyźnie właściwej formy terapii, którą zdaniem fachowców powinna być terapia DDA, ponieważ nie funkcjonuje w placówce tego rodzaju grupa terapeutyczna. Mężczyzna został skierowany do placówki przy ulicy Puszkina, gdzie prowadzona jest behawioralno-emocjonalna terapia dla DDA. Funkcjonowała tam już od trzech miesięcy grupa terapeutyczna, do której wstąpił ze swoimi problemami.

Terapia behawioralno-emocjonalna polega moim zdaniem na rozmowie o problemach z teraźniejszości, ale także z przeszłości. Próbujemy się mierzyć z różnorodnymi zdarzeniami i sytuacjami, ale także emocjami, które pojawiają się w naszym życiu. Wiele zdarzeń wywołuje w naszym życiu negatywne emocje, lęk. Na terapii próbujemy wszystko to, co negatywne w naszym życiu oswoić. Przestajemy się bać. Ja sam pojawiłem się na niej z ogromnym poczuciem winy i poczuciem żalu. To właśnie złe emocje chciałem przepracować na grupie.

Grupa terapeutyczna, w której uczestniczyli badani tworzyła się w okresie trzech miesięcy – od lutego do marca 2016 roku. Uczestniczy terapii informację o tworzeniu się grupy uzyskali z różnorodnych źródeł, którymi były: Internet, osoba terapeuty, osoba psychologa, czy też osoba

kapłana, z którymi badani mieli kontakt. Terapeuta kwalifikował uczestników grupy na podstawie wcześniej prowadzonych z nimi wywiadów, w czasie których określali oni problemy, z którymi chcieli by się uporać, a więc pośrednio określili oni cele terapii, w której chcieli uczestniczyć. Początkowo grupa liczyła 15 osób, a ostatecznie w jej ramach pozostało ich 12. Początkowo każdy z uczestników miał problem z akceptacją pozostałych uczestników terapii i odnalezieniem się w nowej grupie. W miarę upływu czasu uczestnicy terapii zaczęli się jednak wzajemnie poznawać i poznawać historię swojego życia, co ujawniło, że posiadają wiele cech wspólnych, a także borykają się z podobnego rodzaju problemami. Grupa stała się grupą zwartą, a jej uczestnicy wykazywali dużą determinację i chęć uporania się ze swoimi problemami. Początkowo terapia skupiała się na terażniejszym funkcjonowaniu pacjentów, ponieważ istnieje założenie teoretyczne, że w terażniejszym funkcjonowaniu człowieka znajduje odzwierciedlenie jego przeszłość, sposób wychowania, doświadczenia i sposób ich organizacji, które ukazują się w historii, jaką człowiek opowiada o sobie.

Wywiad 1

Natalia na terapii przepracowuje problemy emocjonalne, przede wszystkim radzenie sobie z emocjami, a raczej nieumiejętnością okazywania emocji pozytywnych; popadanie w nieuzasadnione poczucie winy. Przerabia problemy z dzieciństwa, czy też precyzyjniej rzecz ujmując odnajduje źródła tych aktualnych problemów we wcześniejszych okresach życia.

Kobieta zaznacza, że nie ma żalu do swoich rodziców. Uznaje, że ofiarowali jej oni to, co mogli ofiarować jej dobrego, a to, co robili źle, to robili jej zdaniem nieświadomie. Mama obarczała ją swoimi problemami, ale nie zdawała sobie sprawy z tego, jak ta sytuacja na nią wpływa. Natalia zdaje sobie sprawę, że za pewne stany odpowiadają rodzice, ale broni się przed obarczaniem ich winą, ponieważ jej młodsza siostra ma ogromny żal do rodziców po przejściu terapii i nie utrzymuje z nimi kontaktów. Kobieta nie chce mieć złych relacji z rodzicami. Rodzina stanowi dla niej ogromną wartość w życiu. Aktualnie stara radzić sobie z problemami poprzez uświadomienie ich sobie, przepracowanie samodzielne lub z grupą. Natalia podkreśla, że grupa terapeutyczna jest to zupełnie odmienna grupa osób niż ta, którą spotykamy na co dzień, czy też sami obieramy ją sobie w życiu. Na grupie każda historia jest inna, każdy ma inne problemy, a jednak wszyscy mają ogrom możliwości uczenia się od siebie nawzajem. Relacje w obecnej grupie terapeutycznej kobieta ocenia jako dobre.

Ogólnie jeśli chodzi o klimat, atmosferę ludzi, to jak rozmawiamy, jak sobie pomagamy nawzajem to oceniam to bardzo dobrze i bardzo wysoko. Przeszkadza mi forma terapii, że nie jest konkretna, jest rozciągnięta w czasie, ale odrywając to jestem bardzo zadowolona.

Dla Natalii bardzo ważne jest to, że osoby z terapii utrzymują ze sobą kontakt po spotkaniach, są dla siebie wsparciem. Daje jej to poczucie siły i świadomość, że nie jest pozostawiona sama sobie z problemami. Rzetelnie przyznaje, że nie jest w chwili obecnej gotowa poradzić sobie z problemami sama, ale zastanawiał się nad przerwaniem terapii ze względu na jej przeciąganie się w czasie. Szkoda jej jednak zostawić to, co już wypracowała. Ma świadomość jak niewiele zostało do końca i zdaje też sobie sprawę, że terapia jej pomogła. Zatrzymała się na chwilę w życiu, zaczęła przebywać sama ze sobą, znajdując czas dla siebie i własnych myśli, zaczęła analizować swoje stany emocjonalne i jest ich świadoma.

Aktualnie ma nowe plany na siebie, ale nie chce ich realizować kosztem rodziny. Mąż i dzieci pomogli jej się otworzyć. W ich obecności potrafi wyrażać swoje emocje i je okazywać. Problem pojawia się w stosunku do osób z poza jej najbliższego otoczenia. Efekt terapii w ocenie Natalii:

Terapia jeszcze nie zakończyła się, ale na dzień dzisiejszy jestem zadowolona z efektów.

Wywiad 2

Kasia dzięki terapii zrozumiała, że zmienia się dla siebie i uświadamia sobie, że robi to co robi tylko dla siebie, a nie dla kogoś innego. Chce pracować nad sobą, bo branie leków na dłuższą metę nie pomaga. Jedną z najlepszych form terapii dla Kasi jest dogoterapia, bo dzięki niej wypracowała swoje emocje. Nie mogła przy nim wybuchać płaczem, krzyczeć, bo pies się tego bał. Dzięki zwierzętom (pies, konie) Kasia nauczyła się bycia wśród ludzi, panowania nad sobą, nad emocjami.

Proces terapii u mnie cały czas trwa i jeszcze będzie długo trwał. Wiem, że dużo zrobiłam, ale im więcej zrobię, tym widzę, że jeszcze więcej mi zostało do roboty. To tak pozytywnie nakręca. Jeśli osiągam jakiś cel, to jestem szczęśliwa.

Kasia całe życie czuła się nikomu nie potrzebna, a dzięki terapeucie zrozumiała, że błędnie odbiera komunikaty innych. Jej największym problemem są emocje. Ma stwierdzone zaburzenia emocjonalne i bardzo długi czas kierowała się tym, tłumacząc sobie, że ma prawo płakać i źle się czuć. Dzięki terapii zrozumiała, że nie może się usprawiedliwiać tylko musi zacząć pracę nad sobą, że musi zacząć zachowywać się asertywnie. Dzisiaj jej głównym celem jest nabranie kobiecości. Przez to, że była molestowana długo nie akceptowała siebie i swojego ciała.

Brzydziłam się sobą, nie mogłam patrzeć w lustro. Widziałam grubą świnię, mimo tego że byłam chuda. Brzydziłam się swojego ciała, nie potrafiłam się dotknąć i miałam z tym duży problem. Dlatego poszłam na taniec z rozwojem >coachingowym<, bardzo kobiecy. Chcę pokochać swoje ciało, żeby czuć się w swoim ciele tak cudownie, jak mam cudowną duszę. Chce siebie pokochać. Zostałam skrzywdzona, ale nie mogę żyć z myślą, że siebie nie akceptuje. Jeśli pokocham siebie taką, jaką jestem, to na mojej drodze też znajdą się osoby, które mnie pokochają. To jest

praca, bardzo trudna, którą teraz wykonuje. Muszę nauczyć się żyć dla siebie i nauczyć się czuć się ze sobą dobrze.

Kasia wyznacza sobie wiele celów, ale im więcej robi, tym więcej chce i ma świadomość, że terapia jest skuteczna. Proces terapeutyczny pozwala jej rozwiązywać problemy, uczy podejmowania decyzji, myślenia i analizowania wydarzeń ze swojego życia. Najistotniejsze na zajęciach terapeutycznych dla Kasi są informacje zwrotne, które postawiły ją na nogi. Przestała żyć ze świadomością skrzywdzenia i wzięła swoje życie w swoje ręce, przestała oczekiwać od innych współczucia. Informacje zwrotne do niej samej, ale też do innych trafiają do niej najbardziej, bardzo dużo czerpie z nich dla siebie. Uczy się też mówienie do innych w sposób mniej oceniający.

Nie do nas należy ocenianie ludzi. My możemy ocenić tylko i wyłącznie siebie i widzę jakie proste jest, jak lubimy oceniać innych. Najłatwiej jest ocenić innych, powiedzieć, że jesteś taki i taki, a jak się czujemy gdy ktoś ocenia nas?

Uczestnicy grupy odnoszą się do Kasi w różny sposób. Ma ona świadomość, że wszyscy są w tej grupie po coś, ale uważa, że nikt poza terapeutą, kto ma problemy ze sobą, nie powinien jej mówić, co ma robić. Mimo wszystko bardzo dobrze odbiera tę grupę, bo identyfikuje się z wieloma osobami. Większość ludzi ma podobne problemy. Największym problemem DDA jest wchodzenie w toksyczne związki i trwanie w nich. Zależność tę widać też na grupie. Niektórzy próbują tuszować, wybielać swoją sytuację, ale nie o to chodzi. Wszyscy mają podobne problemy i muszą nauczyć się o nich mówić, akceptować je i przepracowywać.

Nie ważne, czy dostało się bardzo mocno po dupie, czy lżej. Każdy inaczej przeżywa i dla każdego inna rzecz może być barierą nie do pokonania. Mamy te same problemy tylko w innym wydaniu.

W grupie panują różne relacje, zarówno przyjacielskie, jak i wrogie. Staramy się siebie rozumieć i wspierać. Relacje są fajne, ale nie są bardzo bliskie. Wielkim wsparciem jest posiadanie osób, którym można się wyzalić lub pochwalić się sukcesem. Satysfakcję dają też opowiadanie o swoich problemach w grupie, dające świadomość, że możesz komuś pomóc swoją opowieścią. Obserwacje grupy pokazują, że wiele osób spotyka się ze sobą poza spotkaniami terapeutycznymi, co pokazuje że stanowią dla siebie wsparcie. Kasia w chwili obecnej stwierdza, że radzi już sobie ze swoimi problemami, ale grupa jest niezbędna.

Wiem, że nad sobą pracuję, ale pojawia się pytanie: Czy ja dobrze pracuję? Dlatego jeśli pojawia się u mnie jakiś problem albo wątpliwość to o tym mówię. Wiem, że mogę na kogoś liczyć i zapytać, czy idę w dobrym kierunku. Terapia jest mi niezbędna, bo gdyby nie ona, to nigdy bym się nie zmieniła i nie wyrwałabym się z bagna, w którym tkwiłam. Nie zrobiłabym sama, bez terapii,

kroku w przód. Czuję się bardzo silna, ale gdyby otworzyła się kolejna grupa, to chętnie bym w niej uczestniczyła.

Grupa kształtuje świadomość, że jej zachowanie podąża w dobrym kierunku. Terapia wnosi w życie Kasi ogromne zmiany. Nauczyła się mówić o swoich problemach, przestała je odpychać od siebie. Zmieniła nastawienie do samej siebie i otaczającego ją świata, zaczęła słuchać innych i analizować, co inni do niej mówią. Przyjmuje do siebie informacje zwrotne.

Dzięki terapii mogę się otwierać na nowe rzeczy. Bardzo dużo staram się z niej czerpać. Gdybym miała jeszcze raz wybrać formę terapii, to wybrałabym terapię grupową. Mam tutaj kontakt z ludźmi i czuję wsparcie. Tutaj są ludzie, którzy mnie słuchają i wiedzą, co czuje, bo przeżyli coś podobnego, bardziej to czują. Jest to forma terapii, która najbardziej do mnie przemawia.

Grupa jako całość ma zdaniem dziewczyny sens. Każdy coś do niej wnosi. Dzięki terapii Kasia bardzo się zmieniła. Myśli o sobie, potrafi powiedzieć „nie”, dostrzega wiele rzeczy wokół siebie, których nie widziała wcześniej. Zaczęła słuchać siebie i swojej intuicji.

Dzięki terapiom zrozumiałam, że nie wszyscy muszą mnie lubić. Ktoś komu ja mówię prawdę i jest szczerzy wobec mnie, jest mnie warty. Gdyby nie terapia tego by nie było.

Dzięki ludziom, których Kasia spotkała na swojej drodze, jest sobą. Dzisiaj jest pewna siebie i wie, że to ona dla siebie musi być na pierwszym miejscu. Wie, że jest wartościowym człowiekiem i osiąga stawiane sobie cele. Jest najlepszą studentką na roku i pracuje dodatkowo w trzech miejscach. Wszystko co robi, osiągnęła tylko i wyłącznie dzięki sobie, co jest jej źródłem dumy. Nie wyobraża sobie życia bez terapii. Z dystansem podchodzi też do swojej rodziny. Nie wstydzi się swoich rodziców, pomimo że są alkoholikami. Najpiękniejsze dla niej jest to, że terapia przynosi oczekiwany skutek i dzięki niej potrafi rozwiązywać swoje problemy, reagować na wiele sytuacji, rozmawiać z ludźmi.

Wywiad 3

Uważam, że spotykamy się w grupie z określoną liczbą ludzi w różnym wieku, z różnorodnymi problemami w jakimś celu. Ważną rolę w terapii odgrywają ludzie, którzy nas wkurwiają. Cały proces przebiega tak sinusoidalnie. Są wzloty i upadki to na pewno, ale to dobrze, bo najważniejsze w tym wszystkim, niezależnie czy jesteśmy na górze czy na dole, jest to, żeby być w procesie terapii i iść dalej, pozostawiając swoje problemy przepracowane z tyłu. Chciałabym zakończyć tą terapię dla siebie, nie skupiając się na innych osobach, nie wszyscy muszą mnie lubić.

Zdaniem Kasi w grupie człowiek dowiaduje się, że każdy ma jakiś problem, nie ma ludzi idealnych i w życiu nie chodzi o to, aby być perfekcyjnym, tylko o to, żeby żyć i układać sobie to życie. Zadanie terapeuty polega natomiast na obserwacji i interwencji w wymagających tego

zabiegu sytuacjach. Zdaniem Kasi terapeuta powinien także wskazać właściwy kierunek podejmowanych działań i w jakiś sposób te działania kształtować. Kasia na terapii przepracowuje problem alkoholizmu swojego męża i rolę siebie w tym całym procesie swojego życia.

Na terapii uczę się, co zrobić, żeby być kobietą dorosłą, odpowiedzialną, odważną, rozsądną. Uczę się w jaki sposób radzić sobie z lękami, które pojawiają się na mojej drodze, żeby żyć, a nie robić coś zamiast.

Kasia idąc na terapię nie zakładała celów, które chciała w czasie tego procesu osiągnąć. Wiedziała, że jeśli sama nie będzie gotowa i otwarta, żeby rozwiązać swoje problemy, to terapeuta też jej nie pomoże. Spotkania terapeutyczne wywołują u niej jednak widoczne zmiany, które wpływają na jej sposób funkcjonowania.

Uczę się mówić wiele rzeczy wprost, a nie owijać w bawełnę. Już z tego względu czuje się wygrana. Potrafię stwierdzić, że mój mąż jest alkoholikiem bez okazywania większych emocji. Potrafię mu też powiedzieć, że sprawił mi przykrość bądź mnie skrzywdził i robię to świadomie. Dzięki tym zabiegom udało mi się już usłyszeć od niego słowo „przepraszam”.

Ludzie, z którymi kobieta pracuje na grupie dają jej wiele informacji zwrotnych, które ona przyjmuje. Informacje te stają się dla niej źródłem inspiracji do codziennych działań.

Czasami się zastanawiam kim bym teraz była, gdyby nie różne przypadki i ludzie, pojawiający się w moim życiu, dzięki którym znalazłam się w wielu pozytywnych miejscach. Potrzebowałam takich osób w życiu, którzy powiedzieli mi wyraźnie, co powinnam zmienić, a ja tę wiedzę później wykorzystałam, a nawet przekazałam ją innym.

Najistotniejsze do tej pory w okresie terapii dla Kasi momenty to momenty trudne, pojawiające się podczas informacji zwrotnych kierowanych do niej od innych osób. Czula się bardzo źle, kiedy jej zachowanie i postawy były krytykowane. Dzięki tym sytuacjom kobieta nauczyła się, że tylko ona sama dokonuje wyborów w swoim życiu i tylko ona sama może to życie zmienić.

Kobieta dostrzega różnorodność grupy, a zarazem różnorodność problemów osób, które tę grupę stanowią. Relacje w grupie są jej zdaniem zdrowe, nie ma niczego na siłę. Każdy zabiera głos wtedy, kiedy chce i milczy wtedy, kiedy ma taką potrzebę.

Nie sposób, żeby wszystkie problemy wszystkich ludzi były takie same jak moje, natomiast grono z nich jest takie samo, choć są to trochę inne historie, trochę inni aktorzy i inne sytuacje, ale w zasadzie jest to jedno bagno. Zauważam, że na początku udawałam kogoś innego niż jestem. W miarę upływu czasu dostrzegłam swoje problemy.

Uczestnicy terapii pomagają sobie dzięki temu, że nazywają swoje problemy wprost i potrafią je sobie wskazać wzajemnie. Trudnym momentem jest opowiadanie swoich historii, ale jest to

bardzo ważny moment w całym procesie terapeutycznym. Kasia uważa, że w chwili obecnej grupa ma bardzo duży wpływ na jej funkcjonowanie, ale też stara się sama radzić sobie ze swoimi problemami, mając świadomość, że terapia w pewnym momencie dobiegnie końca.

Terapia wnosi zmiany w moim życiu. Myślę, że wiele z nich będę potrafiła dostrzec po zakończeniu terapii. Staram się być świadoma swojego działania. Gdybym miała wybierać jeszcze raz, wybrałabym właśnie tę formę terapii, ponieważ uważam, że jest dobra dla mnie forma. Jestem dzieckiem alkoholika i żyję na co dzień z wysoko funkcjonującym alkoholikiem.

Istotną zdaniem Kasi jest sama chęć podjęcia terapii. Jest to pierwszy krok na drodze do podjęcia zmian w swoim życiu. Jest zadowolona z pracy na grupie i wierzy w jej przyszłe efekty, które jej zdaniem będą dostrzegalne jeszcze długo po zakończeniu tego procesu.

Wywiad 4

Najważniejsze dla Teresy w procesie terapii było otrzymanie informacji zwrotnych po opowiedzeniu historii swojego życia. Był to dla niej bardzo ważny moment w całym procesie terapeutycznym. Teresa każdego uczestnika terapii postrzega jako indywidualistę odmiennego od pozostałych.

Podoba mi się to, że są bezpośredni, że każdy z nas jest w innym wieku. Ogólnie uważam, że jest >spoko<. Na początku odczuwałam pewną barierę przed najstarszym uczestnikiem terapii. Postrzegałam go jako kogoś srogiego. Po dłuższym czasie zmieniłam jednak zdanie na temat tych osób i darzę te osoby sympatią.

Teresa postrzega swoje problemy jako podobne do problemów, które mają inni uczestnicy terapii. To, co zauważyła to brak w jej rodzinie zdrad i postrzega ten fakt jako cechę odróżniającą jej rodzinę od innych rodzin. Relacje pomiędzy poszczególnymi członkami grupy terapeutycznej kobieta postrzega jako dobre. Bardzo dobrze też postrzega osobę terapeuty.

Myślę, że wspieramy się duchowo w grupie. Każdy z nas broni swojego terytorium. Jestem już w takiej sytuacji, że potrafię sama radzić sobie z własnymi problemami. Dostałam już od tej grupy to, co było dla mnie najważniejsze. Przejrzałam na oczy i wyraźnie zobaczyłam problemy w sobie, nad którymi muszę pracować. Terapia zmieniła moje podejście do obowiązków. Spowodowała, że dowartościowałam siebie i mam większy szacunek do swojej osoby. Dostrzegam w sobie wiele pozytywnych cech, których wcześniej nie widziałam.

Z relacji Teresy wynika, że gdyby stanęła przed wyborem terapii jeszcze raz, to wybrałaby tę samą formę. Największym problemem w jej życiu był okres dzieciństwa i alkoholizm ojca, poprzez co czuła się zawsze gorsza od swoich rówieśników. Zawsze była stygmatyzowana jako dziecko z rodziny alkoholowej. W chwili obecnej ma świadomość, że jest dobrym i wartościowym człowiekiem i wie, że nie musi nikomu niczego udowadniać.

Wywiad 5

Proces terapii Krzysztofa dzielił się na dwie części, z których pierwsza polegała na rozwiązywaniu bieżących problemów życiowych. Druga część terapii polega na opowiedzeniu grupie historii swojego życia.

Stajemy przy tablicy, malujemy drzewo genealogiczne i zaczynamy opowiadać o swojej rodzinie, o swoich najbliższych. Staramy się zbudować ich obraz i pokazać jacy byli, jakie uczucia i historie się z nimi wiązały, kim my byliśmy w tym wszystkim i jakie role pełniliśmy w rodzinie. W tych historiach jest dużo złych, trudnych rzeczy. Czasami zanim stanąłem przed tablicą pojawiało się we mnie wiele obaw i lęków, ale nadszedł moment zmiany. Pojawił się we mnie gniew, który jednak dał mi siłę do zmierzenia się z moją przeszłością. Pojawiła się też we mnie odwaga i siła do pokazania mojego życia takim, jakim ono było, bez względu na ocenę innych.

Krzysztofowi trudno było powrócić do okresu dzieciństwa i opowiedzieć o swojej rodzinie. Trudno było mu spotkać się ze samym sobą sprzed laty. Wszystko widział w czarnych barwach, a później okazało się, że jego dzieciństwo nie było takie złe, pojawiały się w nim też radosne chwile, wywołujące wiele pozytywnych emocji.

Terapia pomaga Krzysztofowi rozwiązywać problemy, z którymi się boryka. Rozmowy z innymi na temat swoich problemów i możliwość ich przeanalizowania stanowią dla niego źródło wsparcia. Grupa dodaje poza tym jego zdaniem pewności siebie i siły do zmierzenia się ze swoimi problemami. Najważniejsze dla Krzysztofa zajęcia podczas terapii to zajęcia, na których swoje historie opowiedziały Natalia i Kasia, uczestniczki terapii.

One i ich historie wywołały we mnie wiele emocji. Płakałem i czułem żal do rodziców, ale poczułem także w tym momencie miłość do mojej rodziny. Poruszyła mnie bardzo historia Kasi. Użalałem się wcześniej nad sobą, a kiedy uświadomiłem sobie jej problemy uznałem, że są ludzie którzy mieli w życiu zdecydowanie trudniej niż ja.

Krzysztof dostrzega coraz bardziej zacieśniające się więzi pomiędzy uczestnikami terapii. Uważa, że wszyscy są w jakiś sposób skrzywdzeni i poranieni i każdy próbuje się z tym wszystkim z dużą determinacją uporać. Czasem jest ciężko i denerwują siebie nawzajem, ale chcą uporać się z przeszłością i zacząć swoje życie od nowa. Relacje panujące pomiędzy członkami grupy zdaniem Krzysztofa są koleżeńskie i przyjazne, mimo że pojawiają się też sytuacje konfliktowe. Są też osoby pomiędzy którymi zawiązują się prawdziwe przyjaźnie, istniejące także poza grupą.

Ludzie >na grupie< wspierają siebie nawzajem informacjami zwrotnymi. To jest duże wsparcie i mądrość, którą możemy otrzymać od innych, którzy patrzą na nasze problemy z dystansem, bez większych emocji. Wsparciem jest także fakt, że ktoś wysłuchuje naszych historii i je rozumie, nie osądza nas i nie krytykuje, ale pokazuje, że są one ważne.

Krzysztof w chwili obecnej potrafi już radzić sobie ze swoimi problemami. Jest świadomy, że ma prawo pozwolić sobie na odczuwanie wielu różnorodnych emocji. Nie oczekuje od grupy pocieszenia, tak jak na początku swojej terapii, ale wsparcia.

Terapia sprawiła, że jestem bardziej pewny siebie, podniosła się moja samoocena. Otwieram się na ludzi, na nawiązywanie nowych znajomości. Miałem duże problemy ze snem, a w tej chwili przesypiam normalnie sześć czy siedem godzin, nie mam już z tym problemu.

Terapia grupowa jest specyficznym dla Krzysztofa rodzajem terapii, na której można przepracować wyparte emocje i poradzić sobie z tymi negatywnymi. Na grupie jest zdecydowanie więcej emocji niż na terapii indywidualnej, ponieważ jest wielu ludzi z różnorodną gamą charakterów.

Zakończenie

Proces terapeutyczny pozwala rozwiązywać problemy życiowe DDA, uczy podejmowania decyzji, myślenia i analizowania wydarzeń ze swojego życia. Najistotniejsze na zajęciach terapeutycznych są informacje zwrotne. Ludzie przestają żyć ze świadomością skrzywdzenia i „biorą” życie w swoje ręce, przestają oczekiwać od innych współczucia. Proces terapeutyczny dzieli się na dwie części, z których pierwsza polega na rozwiązywaniu bieżących problemów życiowych. Druga część terapii polega na opowiedzeniu grupie historii swojego życia.

Terapia wnosi w życiu badanych ogromne zmiany. Nauczyli się oni mówić o swoich problemach, przestali je od siebie odpychać. Zmienili nastawienie do siebie i otaczającego ich świata. Choć dla wielu z nich *proces terapii cały czas trwa i jeszcze będzie długo trwał to dostrzegają oni*, że terapia przynosi oczekiwany skutek i dzięki niej potrafią rozwiązywać swoje problemy, reagować na wiele sytuacji, rozmawiać z ludźmi. Spotkania terapeutyczne wywołują u nich widoczne zmiany, które wpływają na ich sposób funkcjonowania. Badani dowartościli sobie i wykazują większy szacunek do swojej osoby. *Dostrzegają w sobie wiele pozytywnych cech, których wcześniej nie widzieli. Znacząco podniosła się ich samoocena. Otwierają się na ludzi, na nawiązywanie nowych znajomości. Z ich relacji wynika, że gdyby stanęli przed wyborem terapii jeszcze raz, to wybraliby tę samą formę. W chwili obecnej większość z nich potrafi już radzić sobie ze swoimi problemami. Są świadomi, że mają prawo pozwolić sobie na odczuwanie wielu różnorodnych emocji. Nie oczekują od innych ludzi pocieszenia, ale wsparcia. Badani wierzą, że efekty terapii będą dostrzegalne jeszcze długo po zakończeniu tego procesu.*

Bibliografia:

Nikodemka S., *Funkcjonowanie psychospołeczne DDA przed i po terapii*, „Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia” 2002, nr 6, s. 18-25.

Kucińska M., Mapa pomocy dla DDA, <http://tiny.pl/gjw13>.

Kucińska M., *Terapia Dorosłych Dzieci Alkoholików(DDA)*, <http://tiny.pl/gjw1z>.

Popiel A., Pragłowska E., *Psychoterapia poznawczo – behawioralna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008.

Wawerska – Kus J., *Zapomnieć? Przebaczyć? Pożegnać się? Czyli o celach terapii DDA*, <http://tiny.pl/gjw1b>.

Streszczenie: Syndrom Dorosłych Dzieci Alkoholików (DDA) nie jest nowością XXI wieku, ale wciąż jest mało znany, zwłaszcza w świadomości społecznej. Co ciekawe temat DDA należy także do tych rzadziej poruszanych w literaturze. Ciągłe także brakuje informacji na temat skuteczności terapii podejmowanych u DDA w celu złagodzenia lub całkowitego wyeliminowania ich problemów. Celem pracy było ukazanie w sposób szczegółowy procesu terapii behawioralno – emocjonalnej grupy DDA i zmian, jakie terapia spowodowała w ich życiu.

Słowa kluczowe: Dorosłe Dzieci Alkoholików, uzależnienie, terapia, terapia behawioralno-emocjonalna, wsparcie

Behavioral and emotional therapy as a form of support and assistance for people coming from families with alcohol problems

Summary: The DDA is not a newcomer of the 21st century but is still little known, especially in the social consciousness. Interestingly, the DDA is also one of the less frequently mentioned in the literature. There is also a lack of information on the effectiveness of Alcoholics Adult Therapy in order to alleviate or completely eliminate their problems. The aim of the work was to show in detail the process of behavioral and emotional therapy of the Alcoholics Adult Children group and the changes that the therapy caused in their lives.

Keywords: Adult Alcoholics Children, addiction, therapy, behavioral-emotional therapy, support

*Katarzyna Nosek*¹

Terapia i obszary wsparcia socjalnego współczesnych rodzin

Współczesne życie społeczne, a co za tym idzie także życie rodzinne, jest bardziej płynne². Rodzina ulega zmianie, od spójnej, trwałej rodziny przechodzi do poruszania się pomiędzy różnymi formami współżycia ludzkiego – pojawiają się zarówno związki rodzinne, jak i nierodzinne. Ludzie wchodzą w bliskie układy z innymi ludźmi i wychodzą z nich, szukając kolejnych. Zmienia się rodzina, zmieniają się w niej także warunki życia i wychowywania dzieci. Trwałości rodziny nie zapewniają już normy religijne czy normy tradycyjne. Zmianie ulega charakter więzi społecznych, a w związku z tymi dokonującymi się zmianami pojawia się potrzeba wspierania rodziny.

Zakłócenia w funkcjonowaniu rodziny zawsze były i są wkomponowane w ogólne kształty i formy życia rodzinnego. Spośród szeregu symptomów współczesnych przeobrażeń rodziny w globalnej skali światowej, europejskiej czy polskiej, podkreśla się przede wszystkim pogłębiające się natężenie zjawisk patologicznych lub dewiacyjnych w życiu współczesnej rodziny³. Dysfunkcjonalność rodziny może obejmować niepowodzenia w realizacji zadań wychowawczych, niepowodzenia w walce z kryzysem małżeńskim, niepowodzenia związane z walką o niewykluczenie z danego środowiska czy też niepowodzenia związane z zaspokajaniem potrzeb dziecka i innymi sferami życia rodzinnego. W dobie przemian niezwykle istotnym z pedagogicznego punktu widzenia zagadnieniem staje się szeroko rozumiane wsparcie funkcjonowania rodziny. Pomoc rodzinie w czasach współczesnych staje się nie tyle odruchem serca, co obiektywną koniecznością.

Terapia rodzin w ujęciu literatury przedmiotu

Terapia rodzin wywodzi się z koncepcji psychodynamicznych. Jako pierwszy rodzinę do sesji psychoanalitycznej wprowadził Nathan Ackerman, uznany za twórcę pojęcia terapii rodzin⁴. W polskiej tradycji terapeutycznej terapia rodzin utożsamiana jest z terapią systemową, zakładającą, że zaburzenie lub powód wizyty u terapeuty jest skutkiem dysfunkcyjnego wpływu struktury rodziny i więzi wewnątrzrodzinnych na powstawanie zaburzenia. Należy objąć terapią

¹ mgr Katarzyna Nosek, doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: katarzyna.nosek@onet.eu

² T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012, s. 458.

³ Z. Tyszka, *Rodzina w świecie współczesnym*, [w:] *Rodzina polska u schyłku XXI wieku*, red. H. Cudak, Łowicz 1997, s. 23.

⁴ B. de Barbaro, I. Namysłowska, *Terapia rodzinna*, [w:] *Psychiatria T. 3, Metody leczenia. Zagadnienia etyczne, prawne, publiczne, społeczne*, red. S. Puzyński, J. Rybakowski, J. Wciórka, Wrocław 2012, s. 311-329.

cały system rodzinny, aby wyeliminować zaburzenie⁵. Psychoterapia systemowa inspirowana jest podejściem systemowym, wykorzystującym ogólną teorię systemów i psychologię systemową. Terapia ta dotyczy powiązań interpersonalnych. Teoria systemowa zakłada, że członkowie rodziny stanowią dla siebie wzajemny układ odniesienia, są źródłem wzorów zachowań, aktywności postaw, a także informacji na temat akceptowanych w rodzinie wartości. Każdy system rodzinny ma określoną strukturę i organizację, na którą składają się relacje pomiędzy poszczególnymi elementami. Pierwotne podsystemy wchodzące w skład rodziny to: subsystem małżeński, rodzicielski i rodzeństwa. Stopień zaangażowania poszczególnych członków rodziny w realizację tych podsystemów decyduje o jakości życia małżeńskiego i rodzinnego. Realizacja założeń wynikających z teorii systemowej rodziny stanowi istotne uwarunkowanie jakości funkcjonowania małżeństwa/ rodziny. Jakość ta oznacza realizację na odpowiednim poziomie ważnych wymiarów osobowości, głównie w ramach interakcji interpersonalnych. Chodzi tutaj o zgodność partnerów, ich wzajemną otwartość, intymność relacji, miłość, zaangażowanie i wsparcie rodzinne⁶. Zadanie terapeuty polega więc na kierowaniu się konstrukcjonizmem społecznym, na zrozumieniu systemu wartości i norm wewnątrzrodzinnych, bez odwoływania się do własnego systemu wartości terapeuty i na wspólnym znalezieniu rozwiązania, które pomogłoby rodzinie i jej członkom⁷.

Podmiotem oddziaływań terapii rodzin jest przede wszystkim rodzina jako całościowy system o wyodrębnionych granicach. Przedmiotem terapii rodziny jest natomiast zaburzenie psychiczne lub zaburzenie zachowania u członka rodziny, zaburzona relacja w rodzinie lub dyskomfort wynikający z niedopasowania wzajemnych oczekiwań członków rodziny względem siebie⁸.

Terapia systemowa rodziny zawsze jest prowadzona z całą rodziną, nawet jeśli pojedyncze sesje odbywają się tylko z pojedynczymi członkami rodziny. Jednak zdiagnozowanie problemu w terapii systemowej jest znacznie trudniejsze niż w terapii indywidualnej, dlatego też systemowy terapeuta rodziny powinien⁹:

- określić strukturę systemu rodzinnego – ustalić granice, wyodrębnić podsystemy, poznać sposoby komunikacji wewnątrz rodziny, mity transgeneracyjne dziedziczone z pokolenia na pokolenie;
- rozpracować pętle, czyli sekwencje wzajemnie następujących po sobie zdarzeń. Poznanie tych pętli umożliwi zrozumienie znaczenia objawu w rodzinie;
- określić, w jakim cyklu życia rodzina znajduje się w danym momencie;
- starać się zrozumieć powstanie i znaczenie objawu w rodzinie.

⁵ I. Namysłowska, *Terapia rodzin*, Warszawa 2000, s. 23.

⁶ M. Plopa, *Psychologia rodziny: teoria i badania*, Kraków 2004, s. 52.

⁷ T. Pietras, *Współczesne nurty w terapii rodzin*, [w:] *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, Warszawa 2015, s. 530.

⁸ I. Namysłowska, dz. cyt., s. 24.

⁹ Tamże.

Spotkania terapii rodzin odbywają się co dwa lub co cztery tygodnie. Czas pomiędzy spotkaniami jest potrzebny rodzinie do asymilacji potencjalnych zmian. Trudno określić czas trwania terapii systemowej, ponieważ zależy on będzie od potrzeb rodziny, ale zwykle wystarczy od dwunastu do piętnastu sesji. Systemowa terapia rodzin wskazana jest przede wszystkim w przypadku występowania konfliktu w rodzinie, przemocy, zaburzeń odżywiania i schizofrenii¹⁰.

Terapia rodzin stanowi ważny nurt w postępowaniu psychiatrycznym i korygowaniu zaburzeń, które mają swoją patogenezę w dysfunkcjonalnych relacjach rodzinnych.

Pozytywna psychologia rodziny, a terapia rodzin

Psychologia pozytywna jest stosunkowo młodym nurtem w badaniach i praktyce psychologicznej. Dziedzina ta zajmuje się wieloma różnorodnymi zagadnieniami i zjawiskami, a w ogólnym sensie badaniami naukowymi, „tego, co w życiu idzie dobrze”¹¹. Wiele spośród zagadnień poruszanych w tym nurcie dotyczy szeroko rozumianej psychologii rodziny i jest z nią związane. Psychologia pozytywna skupia większą uwagę na badaniu pozytywnych aspektów życia oraz zdrowiu człowieka, natomiast psychologia rodziny skupia swoją uwagę przede wszystkim na funkcjonowaniu najważniejszej grupy społecznej, którą stanowi rodzina.

Psychologia rodziny to pewne podejście do zrozumienia ludzkiego funkcjonowania i do rozwiązywania problemów, które opiera się w głównej mierze na epistemologii systemowej i uznaje, że interakcje zachodzące pomiędzy ludźmi odbywają się w różnych kontekstach. Dwa główne obszary zainteresowania psychologii rodziny to zrozumienie rodziny i interwencja w rodzinie¹². Zrozumienie funkcjonowania rodzin pozwala bowiem na opracowanie interwencji, które wpłynąć mogą na poprawę jakości życia rodzinnego.

Psychologia pozytywna dąży do zrozumienia i do interwencji, których celem jest zwiększenie satysfakcji z życia i szczęścia osób, które funkcjonują w zasadzie bezproblemowo, jak i tych, które borykają się z wieloma problemami. Na gruncie psychologii rodziny i jej terapii największe znaczenie mają trzy koncepcje, a mianowicie: koncepcja sił rodziny, koncepcja interwencji w rodzinie oraz koncepcja prężności rodziny¹³.

Koncepcja sił rodziny zakłada, że rodziny poszukujące pomocy mają problem, ale poza tym problemem mają także wiele możliwości, zdolności i sił. Mają swoje tradycje, rytuały, zwyczaje, a także zdolności posiadane przez każdego członka rodziny. Podobnie jak każda jednostka, rodzina

¹⁰ Tamże.

¹¹ C. Peterson, *Positive psychology*. Reclamica, „Children and Youth” 2009, nr 18, s. 3.

¹² W. M. Pinsof, *Toward a scientific paradigm for family psychology: The integrative process systems perspective*, „Journal of Family Psychology” 1992, nr 5, s. 432-447.

¹³ B. Lachowska, *Pozytywna psychologia rodziny – w teorii i praktyce*, [w:] *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, Warszawa 2015, s. 545.

także ma zdolność do tego, by wzrastać, zmieniać się, adoptować do zmian. Siły rodziny to: „zestaw relacji i procesów, które wspierają i ochraniają rodzinę oraz członków rodziny, szczególnie w czasach trudności i zmian”¹⁴.

Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci wielu badaczy podjęło liczne starania i wysiłki, aby ukazać wielowymiarowe komponenty dobrze funkcjonujących rodzin. Opracowano więc wiele sił rodziny. Pionierem w tego typu działaniach stał się Otto, ukazujący jedenaście składników tworzących siły rodziny, do których zalicza¹⁵:

- zdolność zaspokajania potrzeb fizycznych, emocjonalnych i duchowych członków rodziny,
- zdolność bycia wrażliwym na potrzeby członków rodziny,
- zdolność komunikowania się,
- zdolność do zapewnienia wsparcia, poczucia bezpieczeństwa i zachęty,
- zdolność do ustanowienia i utrzymywania relacji służących rozwojowi zarówno wewnątrz rodziny, jak i poza nią,
- umiejętność utrzymywania i kreowania konstruktywnych i odpowiedzialnych relacji społecznych w sąsiedztwie, w szkole, w mieście, czy też społeczności lokalnej,
- zdolność wzrastania wraz z dziećmi i dzięki nim,
- zdolność pomagania sobie samemu i zdolność akceptowania pomocy z zewnątrz, gdy jest taka potrzeba,
- zdolność elastycznego pełnienia ról rodzinnych,
- wzajemny szacunek dla indywidualności członków rodziny,
- zainteresowanie jednością rodziny, lojalnością i wewnątrzrodzinną współpracą.

Podjęcia skoncentrowane na siłach rodziny są powszechnie wykorzystywane w pracy z rodzinami nieklinicznymi, narażonymi na działanie stresu w warunkach, w jakich żyją. Jednym z celów psychologii pozytywnej jest właśnie pozytywna interwencja, rozumiana jako: „interwencja, terapia lub aktywność, której głównym celem jest zwiększenie pozytywnych uczuć, pozytywnych zachowań lub pozytywnych myśli, w przeciwieństwie do zmniejszania patologii lub powstrzymywania negatywnych myśli czy też nieadaptacyjnych wzorów zachowań”¹⁶. Terapia rodzin skupia się na pozytywnej interwencji, a więc na zainteresowaniu deficytami rodziny i jej dysfunkcją w kierunku zasobów rodziny. Najbardziej znaną formą terapii rodziny na gruncie psychologii rodziny jest Psychologia Pozytywna Skoncentrowana na Rodzinie – Family – Centered Positive Psychology (FCPP).

¹⁴ A. Wong, Y.J. Wong, C.S. Obeng, *A qualitative study of Asian American family strengths*, New York 2012, s. 287.

¹⁵ Tamże, s. 286-298.

¹⁶ N.L. Sin, S. Lyubomirsky, *Enhancing well-being and alleviating depressive symptoms with positive psychology interventions a practice – friendly meta – analysis*, „Journal of Clinical Psychology” 2009, nr 65, s. 469.

Psychologia Pozytywna Skoncentrowana na Rodzinie stosuje interwencje mające na celu promowanie budowania sił i zdolności, a nie tylko likwidowanie deficytów i rozwiązywanie problemów rodziny. Podejście to wykorzystywane jest do pracy z rodzinami z dziećmi, ponieważ rodzina traktowana jest tutaj jako stały element w życiu dziecka. W tego rodzaju interwencji chodzi przede wszystkim o wzmacnianie rodziny, poprawę funkcjonowania wszystkich jej członków, w tym także dzieci. Przyjmuje się bowiem założenie, że aby pomóc dziecku należy skoncentrować uwagę na osobach dorosłych obecnych w jego życiu. Psychologia Pozytywna Skoncentrowana na Rodzinie wykorzystuje posiadane przez rodzinę siły i zdolności w celu jej zmobilizowania. Każda rodzina posiada siły i możliwości, ale dostęp do nich i ich wykorzystanie może być z różnych przyczyn utrudnione. Pomaganie rodzinie w wykorzystaniu jej własnych sił stwarza środowisko, w którym wzrasta przekonanie rodziny o własnej skuteczności i umiejętności funkcjonowania¹⁷.

W podejściu tym oczekuje się, że rozwój sił i pozytywnych cech, a także umiejętności doprowadzi do generalizacji zasobów, które będą mogły być wykorzystane w przyszłości wobec różnych wyzwań. Podkreśla się także ważność rozwiązania konkretnego problemu, ale wskazuje się także, że jest ono niewystarczające, ponieważ niezbędne jest dostarczenie rodzinie wsparcia. Psychologia Pozytywna Skoncentrowana na Rodzinie stanowi koncepcję odpowiadającą na liczne wyzwania związane z pracą ze współczesną rodziną, podlegającą nieustannym zmianom i przekształceniom. Jest to model, który wspiera zdrowe funkcjonowanie rodziny z poszanowaniem jej wartości, zbudowany na wewnątrzsystemowej współpracy i partnerstwie¹⁸.

Wspomniana już wcześniej prężność rodziny to proces, w którym interakcje między czynnikami ryzyka i czynnikami ochraniającymi wiążą się ze specyficznym rezultatem, przy czym czynniki ochraniające moderują ryzyko, co prowadzi w efekcie do dobrych rezultatów¹⁹. Koncepcja prężności rodziny zawiera więc zasadniczą zmianę spojrzenia na rodzinę, a mianowicie od koncentracji na jej deficytach w kierunku stojących przed nią wyzwań. Koncepcja ta jednocześnie przekonuje o potencjale systemu rodzinnego do zdrowienia i pozytywnego rozwoju wywiedzionego z przeciwności. Każda rodzina bez względu na jej podatność i napotkane przeciwności, ma w sobie potencjał, aby uzyskać prężność w odpowiedzi na kryzys. Prężność zaś poza radzeniem sobie z trudnościami, umożliwia pozytywny wzrost i transformacje rodziny w kierunku jej wzmocnienia²⁰.

¹⁷ S.M. Sheridan, J.D. Burt, *Family – centered positive psychology*, New York 2009, s. 551-559.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ L.A. Pervin, *Psychologia osobowości*, Gdańsk 2002, s. 352.

²⁰ Tamże.

Pomoc i wsparcie rodziny w środowisku społecznym

Pomoc rodzinie realizowana jest głównie w ramach polityki państwa, która stanowi całokształt oddziaływań instytucji, organizacji społecznych i stowarzyszeń, podejmowanych na rzecz rodziny w środowisku społecznym. Może ona mieć charakter zarówno indywidualny, jak i zbiorowy, a osoby udzielające pomocy to najczęściej pracownicy instytucji specjalizujących się w niesieniu pomocy oraz krewni, znajomi i sąsiedzi. Instytucje socjalne niosące pomoc rodzinie określa się jako²¹: „ placówki bądź służby publiczne lub prywatne, które prowadzą działalność diagnostyczną, informacyjną, poradniczą, profilaktyczną i terapeutyczną”.

Działalność opiekuńcza organizacji społecznych nabiera szczególnego znaczenia w dobie kryzysu ekonomicznego, który dotyka wiele rodzin. Bezpieczeństwo socjalne staje się współcześnie wartością zagrożoną dla kręgów społecznych, a w rodzinach niewydolnych obserwowany jest proces obniżania się standardu życia poniżej minimum socjalnego. Pomoc udzielana jest w miarę posiadania określonych środków materialnych i znajomości potrzeb środowiska rodzinnego. Pomoc rodzinie i wychowującym się w niej dzieciom świadczą następujące instytucje²²:

1. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – organizacja społeczna pomagająca rodzinie i państwu w opiece nad dziećmi i młodzieżą. Szczególnym wsparciem organizacja ta otacza rodziny o najniższych dochodach, dotknięte chorobą, bezrobociem czy też patologią.
2. Towarzystwo Rozwoju Rodziny – organizacja, której głównym celem jest kształtowanie świadomości społecznej oraz podejmowanie działań zmierzających do zapewnienia pomyślnego rozwoju, trwałości i szczęścia rodziny w społeczeństwie.
3. Komitet Ochrony Praw Dziecka – organizacja społeczna ludzi dobrej woli, której działalność ma charakter służby społecznej chroniącej dziecko przed krzywdą i naruszeniem jego praw. Komitet broni praw indywidualnych i zbiorowych dziecka, podejmuje inicjatywy na rzecz doskonalenia systemu ochrony praw dziecka oraz systemu opieki i wychowania, dba o prawidłowe stosowanie wobec dziecka przepisów prawa.
4. Polski Komitet Pomocy Społecznej – organizacja oferująca pomoc finansową i rzeczową rodzinom na podstawie wniosków pracowników socjalnych lub kuratorów sądowych. Inną formą pomocy jest działalność opiekuńczo – usługowa w stosunku do osób starszych, samotnych i niepełnosprawnych.
5. Miejskie i Wiejskie Ośrodki Pomocy Społecznej – organizacje finansowane z budżetu gminy, którego warunki ustala Minister Pracy i Polityki Socjalnej. Dominującą formą pomocy w tego typu

²¹ E. Marynowicz-Hetka, *Dziecko w rodzinie problemowej. Pomoc w rozwoju*, Warszawa 1987, s. 31-37.

²² W. Danilewicz, J. Izdebska, B. Krzesińska – Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Białystok 1995, s. 94-97.

instytucjach jest pomoc finansowa w postaci zasiłków okresowych i celowych, przeznaczonych na różnorodne potrzeby rodziny.

6. Polski Czerwony Krzyż – organizacja powstała z myślą o osobach najbardziej potrzebujących opieki, zwłaszcza starszych, samotnych i chorych. Rodzinom organizacja ta udziela pomocy tylko i wyłącznie w wypadkach losowych.

Naczelną zasadą w zakresie istnienia pomocy socjalnej rodzinie powinno być uruchamianie podobnych form organizacji, jak te wskazane powyżej, w podstawowych środowiskach uczestnictwa społecznego ludzi. Z tego powodu ważnym terenem działania pomocy socjalnej powinny stać się osiedla mieszkaniowe, na których zlokalizowane powinny być placówki związane z:

- zaspokajaniem codziennych potrzeb gospodarstwa domowego,
- opieką na co dzień nad małymi dziećmi oraz opieką pozalekcyjną nad starszymi dziećmi,
- opieką nad osobami w podeszłym wieku o obniżonej sprawności fizycznej.

Osiedle mieszkaniowe traktować należy jako ważny teren realizacji polityki społecznej na rzecz rodziny.

W rodzinie i poprzez rodzinę powinna dokonywać się realizacja nadrzędnego zadania polityki społecznej, czyli osiągnięcia jednostkowej i grupowej pomyślności życiowej. Jeśli pomyślność każdej rodziny stanowi nieodłączny cel naszej strategii rozwoju społeczeństwa, to szereg spraw zachodzących w rodzinie, takich jak styl życia, struktura rodziny, działalność opiekuńczo-wychowawcza, nie może być traktowana wyłącznie jako prywatna sprawa poszczególnej rodziny. Tak więc zasadnicze przesłanki, na których należy wysuwać programy instytucjonalnego wspomagania współczesnej rodziny, są dwojakiego charakteru²³:

1) Wynikają z przyjęcia poglądu, iż rodzina stanowi i ma stanowić nieodłączny element ogólnospołecznego systemu socjalnego, opieki i wychowania oraz życia kulturalnego, które należy ustawicznie doskonalić poprzez oddziaływanie różnorodnych instytucji społecznych. Wpływa stąd potrzeba opracowania i przyjęcia socjalnego oraz pedagogicznego systemu wzmocnień w stosunku do rodziny.

2. Są wyrazem naczelných zasad naszej polityki społecznej i socjalnej, bowiem coraz większe powodzenie każdej rodziny lub grup rodzin w naszym społeczeństwie jest miarą ich awansu i zarazem wskaźnikiem skuteczności całokształtu inicjowanych wzmocnień. Zachodzi zatem potrzeba doskonalenia zasad i metod pomocy socjalnej względem rodziny.

Pomaganie drugiemu człowiekowi jest jedną z podstawowych wartości powszechnie uznawanych. Niejednokrotnie wymaga ono czegoś więcej niż tylko dobrych chęci. W życiu

²³ S. Kawula, *Dziecko w rodzinie ryzyka*, [w:] *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Toruń 2014, s. 320.

codziennym traktujemy pomaganie jako dawanie drugiej osobie tego, czego jej brakuje, wtedy gdy na to zasługuje. Jednak pomagający powinien mieć na celu przede wszystkim zwiększenie u osoby przyjmującej pomoc zdolności do pomagania samej sobie. Pomagający powinien podejmować działania, które mogą sprzyjać wzrostowi zdolności do radzenia sobie z trudnościami u osoby, której się pomaga, a nie zajmować się likwidacją tylko samej trudności i dawaniem gotowych recept do rozwiązywania problemów. Zgodnie z tą ideą powinna funkcjonować pomoc socjalna kierowana do rodzin i poszczególnych jej członków.

Zakończenie

Aktualna działalność i polityka socjalna naszego państwa jest i nadal powinna być nastawiona na rozwiązywanie wielu różnorodnych kwestii życia rodzinnego, takich jak: ochrona macierzyństwa, sytuacja dzieci z rodzin niepełnych, samodzielne mieszkanie dla każdej rodziny, funkcjonowanie rodzin młodych, rodzin rozbitych lub pokrzywdzonych przez los, rodzin wielodzietnych. Rodziny te bowiem wymagają społecznego wsparcia.

Prowadzenie przyszłościowej polityki społecznej na rzecz rodziny zależne jest nie tylko od odpowiedniego zharmonizowania programów doraźnych z dalekosiężnymi celami społecznymi, nie tylko od odpowiednio wnikliwych diagnoz i prognoz społecznych, ale także od aktywizacji sił społecznych w miejscach pracy i miejscach zamieszkania, a więc w społecznościach lokalnych²⁴.

Polityka rodzinna jest niezaprzeczalnie częścią polityki społecznej państwa, a jej głównym celem jest ochrona i zapewnienie warunków prawidłowego funkcjonowania rodzin. Dotyczy to przede wszystkim rodzin określanych mianem rodzin ryzyka indywidualnego i społecznego. W panoramie rodzin polskich poszerza się krąg tej kategorii rodzin. Transformacja, radykalne zmiany społeczno-ekonomiczne, nieustanny postęp wywołują różnorodne problemy rodzinne, wymagające wsparcia ze strony instytucji społecznych i terapeutycznych.

Terapia rodzin przy ich wsparciu społecznym przynosi wymierne efekty w postaci poprawienia jakości życia wielu rodzin, rozwiązania problemów, z którymi rodziny te się dotychczas borykały oraz poprawienia ich funkcjonowania w zakresie realizacji podstawowych funkcji.

Bibliografia:

- Barbaro B., Namysłowska I., *Terapia rodzinna*, [w:] *Psychiatria T. 3, Metody leczenia. Zagadnienia etyczne, prawne, publiczne, społeczne*, red. S. Pużyński, J. Rybakowski, J. Wciórka, Wrocław 2012, s. 311-321.
Danilewicz W., Izdebska J., Krzezińska-Żach B., *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Białystok 1995.
Kawula S., *Dziecko w rodzinie ryzyka*, [w:] *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Toruń 2014, s. 315-335.

²⁴ Tamże, s. 325.

- Lachowska B., *Pozytywna psychologia rodziny – w teorii i praktyce*, [w:] *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, Warszawa 2015, s. 537-566.
- Marynowicz-Hetka E., *Dziecko w rodzinie problemowej. Pomoc w rozwoju*, Warszawa 1987.
- Namysłowska I., *Terapia rodzin*, Warszawa 2000.
- Pervin L.A., *Psychologia osobowości*, Gdańsk 2002.
- Peterson C., *Positive psychology*. *Reclamecig*, "Children and Youth" 2009, nr 18, s. 3.
- Pietras T., *Współczesne nurty w terapii rodzin*, [w:] *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, Warszawa 2015, s. 527-537.
- Pinsof W.M., *Toward a scientific paradigm for family psychology: The integrative process systems perspective*, "Journal of Family Psychology" 1992, nr 5, s. 432-447.
- Plopa M., *Psychologia rodziny: teoria i badania*, Kraków 2004.
- Sheridan S.M., Burt J.D., *Family – centered positive psychology*, New York 2009.
- Sin N. L., Lyubomirsky S., *Enhancing well-being and alleviating depressive symptoms with positive psychology interventions a practice – friendly meta – analysis*, "Journal of Clinical Psychology" 2009, nr 65, s. 469.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie.*, Warszawa 2012.
- Tyszką Z., *Rodzina w świecie współczesnym*, [w:], *Rodzina polska u schyłku XXI wieku*, red. H. Cudak, Łowicz 1997, s. 20-35.
- Wong A., Wong Y.J., Obeng C.S., *A qualitative study of Asian American family strengths*, New York 2012.

Streszczenie: Współczesne rodziny na skutek zmian społecznych ulegają przeobrażeniom. Zmianie ulega nie tylko struktura rodziny, ale także warunki i poziom życia, styl wychowania i opieki nad dziećmi, sposoby spędzania czasu wolnego czy też wypełniania podstawowych funkcji. Wszelkie te zmiany nie zawsze wywołują pozytywne skutki w środowisku rodzinnym, często je dezorganizując. W związku z czym pojawia się potrzeba rozbudowywania sieci wsparcia socjalnego i programów terapeutycznych ukierunkowanych na rodzinę.

Słowa kluczowe: rodzina, terapia, wsparcie socjalne

Therapy and areas of social support for modern families

Summary: Modern families as a result of social change are transformed. Not only does the family structure change, but also the conditions and standard of living, the style of education and care for children, ways of spending free time or the fulfillment of basic functions. All these changes do not always produce positive effects in the family environment, often disorganizing them. As a result, there is a need for the development of social support networks and family-oriented therapeutic programs.

Keywords: family, therapy, social support.

*Diana Mościcka*¹

Uzależnienie od Internetu, jako zagrożenie relacji społecznych

Wstęp

Na Starym Kontynencie średnio 93% młodych internautów korzysta z sieci przynajmniej raz w tygodniu, zaś 60% loguje się codziennie lub prawie każdego dnia². W Polsce te wskaźniki są jeszcze wyższe: 98% loguje się przynajmniej raz na tydzień, 74% codziennie, 24% – 1-2 razy w tygodniu³. Dane zawarte w Diagnozie Społecznej z 2015 roku wskazują, że komputer posiada już 72 % gospodarstw domowych, a dostęp do Internetu ma 71 % z nich⁴. Ponadto z obu badań wynika, że w ciągu ostatnich kilku lat upowszechniło się mobilne korzystanie z internetu, na co wpływ mają przede wszystkim smartfony oraz tablety⁵.

Najczęściej występujące w literaturze przedmiotu formy komunikacji w Internecie dzieli się na: jednostronne i interaktywne. Komunikacja jednostronna cechuje się faktem, iż nadawca określonej informacji nie kieruje bezpośrednio do konkretnego adresata oraz nie liczy na odpowiedź (np. zamieszczanie informacji na stronach internetowych). Natomiast komunikacja interaktywna – synchroniczna to taka, która daje możliwość porozumiewania się w czasie rzeczywistym (m.in. *social media* – Facebook, Twitter, Instagram). Z obu tych form komunikacji korzysta ogromna liczba osób mieszkających pod różnymi szerokościami geograficznymi.

Ponieważ niebezpieczeństwa przeważnie kojarzone są z agresją, przemocą, terrorem, zagrożeniem, chorobami czy śmiercią, to często nie bierze się pod uwagę tego, że coś, co z pozoru ma ułatwiać życie, może stać się dla niego dużym zagrożeniem. Tak się dzieje np. w przypadku niewłaściwego korzystania z Internetu, które w dalszych konsekwencjach może doprowadzić do uzależnienia, definiowanego m.in. jako „kompulsywna utrata kontroli impulsów”⁶. W wyniku tego uzależnienia mogą zostać zniszczone relacje z bliskimi, zachwiany zostaje proces edukacji, czy nawet pod znakiem zapytania staje kwestia dalszego zatrudnienia. Gry *online*, zakupy przez

¹ mgr Diana Mościcka, doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: diana.moscicka@uwm.edu.pl

² L. Kirwil, *Polskie dzieci w Internecie. Zagrożenia i bezpieczeństwo – część 2. Częściowy raport z badań EU Kids Online II przeprowadzonych wśród dzieci w wieku 9-16 lat i ich rodziców*, Warszawa 2011, http://www.swps.pl/images/stories/zdjecia/eukidsonline-1_kirwil_raport_polska_eukidsonline_v3.pdf. (dostęp: 15.09.2017).

³ Tamże.

⁴ *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego 2015, s. 23.

⁵ Tamże.

⁶ *Uzależnienie od internetu - zapobieganie, diagnoza i terapia*, Uzależnienia behawioralne, <http://www.uzaleznienia-behawioralne.pl/siecioholizm/uzaleznienie-od-internetu/> (dostęp: 15.09.2017).

Internet, korzystanie z portali społecznościowych, czat, maraton surfowania po stronach internetowych – wszystko to w nadmiarze może powodować uzależnienie.

Uzależnienie od Internetu

Zainteresowanie badaczy różnych dyscyplin naukowych dysfunkcyjnym używaniem oraz uzależnieniem od Internetu, rozpoczęło się w końcu XX wieku. Termin „uzależnienie od Internetu” po raz pierwszy zaproponował w 1995 roku Ivan Goldberg. Jednak pionierskie badania w tym kierunku zrobiła rok później Kimberly Young⁷. To właśnie ona zaproponowała, aby uzależnienie od Internetu traktować jako zjawisko chorobowe⁸. Badaczka sformułowała osiem kryteriów patologicznego używania Internetu, które miały posłużyć w badaniach przesiewowych do zidentyfikowania osób najbardziej narażonych na uzależnienie. Young wymieniła⁹:

1. silne pochłonięcie Internetem, wyrażające się w obsesyjnym myśleniu o aktywności w Internecie;
2. rosnącą potrzebę coraz dłuższego przebywania *online*, aby osiągnąć satysfakcję z tej aktywności;
3. powtarzające się nieudane próby kontroli – redukcji lub zaprzestania korzystania z Internetu;
4. silne negatywne emocje: irytacja, niepokój, przygnębienie w sytuacji redukcji ograniczania aktywności w sieci;
5. problemy z kontrolą czasu przebywania w Internecie;
6. stres środowiskowy, problemy osobiste i konflikty społeczne, jak również problemy zawodowe wynikające z zaabsorbowania Internetem;
7. ukrywanie informacji dotyczących pochłonięcia Internetem (kłamanie, manipulowanie);
8. używanie Internetu jako sposobu ucieczki od problemów lub leku na pogorszony nastrój.

W badaniu podkreślono, że osoby, które spełniają minimum pięć powyższych kryteriów, można uznać za uzależnione od Internetu, czyli chore, wymagające pomocy i opieki. Co ciekawe Young twierdziła, że uzależnienie to, nie jest jednorodną jednostką chorobową. Badaczka wskazała pięć podtypów uzależnienia od tego medium: cybernetyczną erotomanię; cybernetyczne uzależnienie od internetowych kontaktów społecznych; kompulsję sieciową (obsesyjne zakupy, hazard *online*); uzależnienie od komputera; przymus pobierania informacji¹⁰.

⁷ K.S. Young, *Uzależnienie od Internetu w ubiegłej dekadzie: spojrzenie wstecz z perspektywy osobistej*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2010, nr 19(4), s. 253-254;

⁸ Zob. B.T. Woronowicz, *Uzależnienia: geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Poznań-Warszawa 2009.

⁹ Zob. Por. J. Izdebska, *Dziecko w świecie mediów elektronicznych. Teoria, badania, edukacja medialna*, Białystok 2007.

¹⁰ Zob. Cyt. za: A. Augustynek, *Uzależnienia komputerowe. Diagnostyka, rozpowszechnienie, terapia*, Warszawa 2010.

Ujęcie zaburzenia uzależnienia od Internetu poprzez obowiązujące w medycynie klasyfikacje umożliwia porównywanie go z innymi schorzeniami i zaburzeniami psychicznymi. Dlatego część badaczy do dziś spiera się o to, czy siecioholizm jest chorobą, czy może nową, nie aż tak groźną przypadłością.

Według innych specjalistów o uzależnieniu od Internetu możemy mówić, gdy wystąpią przynajmniej trzy z sześciu opisanych poniżej objawów równocześnie¹¹: „silne pragnienie lub poczucie przymusu korzystania z dostępu do Internetu, funkcjonowanie na portalach społecznościowych, ciągłego sprawdzania poczty elektronicznej, korzystania z gier *online* czy czatu; trudności z samokontrolą dotyczącą powstrzymania się od włączenia przeglądarki internetowej, komputera, sprawdzenia poczty, włączenia gry; wystąpienie zespołu abstynencyjnego (np. złe samopoczucie wywołane brakiem dostępu do Internetu); zaistnienie tolerancji, tj. sytuacji, w której dla osiągnięcia zamierzonego efektu konieczne jest coraz częstsze i dłuższe korzystanie z Internetu; utrata zainteresowań oraz przyjemności istniejących przed uzależnieniem się; uporczywe korzystanie z dostępu do Internetu (w różny sposób) mimo bezspornych dowodów na destrukcyjny wpływ na zdrowie oraz stosunki społeczne”¹².

W literaturze naukowej i potocznym dyskursie, dysfunkcjonalnemu użytkowaniu Internetu przypisuje się wiele określeń, które oddają po części stopień zależności czy uzależnienia od tego medium. Wśród najbardziej popularnych terminów można wymienić: siecioholizm, siecioletność, internetoholizm, cyberzależność oraz cybernałóg. Uzależnienie od Internetu jest zachowaniem charakteryzującym się utratą kontroli nad korzystaniem z sieci mobilnej, które może prowadzić do izolacji oraz zaniedbywania różnych form aktywności społecznej¹³, nauki, zdrowia, wypoczynku oraz higieny osobistej¹⁴. Nie ulega wątpliwości, że Internet u sporej ilości osób wyparł tradycyjne życie na wielu płaszczyznach.

Nadużywanie Internetu definiuje się m.in. jako „zachowanie charakteryzujące się utratą kontroli nad korzystaniem z Internetu. Dysfunkcyjne korzystanie z Internetu jest terminem szerszym niż nadużywanie i „obejmuje zarówno owo nadużywanie Internetu, jak i zagrożenie nadużywaniem”¹⁵.

¹¹ Zob. *Uzależnienie od internetu - zapobieganie, diagnoza i terapia...*

¹² Tamże.

¹³ H. Tomaszewska, *Młodzież, rówieśnicy i nowe media. Społeczne funkcje technologii komunikacyjnych w życiu nastolatków*, Warszawa 2012, s. 4.

¹⁴ *EU NET ADB – Badanie nadużywania internetu przez młodzież w Polsce i Europie*, red. K. Makaruk, S. Wójcik, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2012, s. 4. http://www.saferinternet.pl/images/stories/pdf/raport_eu_net_adb_pl.pdf (dostęp: 15.08.2017).

¹⁵ Tamże.

Wpływ Internetu na relacje społeczne

Jolanta Jarczyńska podkreśla, że „problematiczne używanie Internetu (PUI) przez młodzież i młodych dorosłych stanowi coraz większy problem psychospołeczny”¹⁶. Badaczka zaznacza, że „korzystanie z nowych technologii komunikacyjnych uznawane jest za zjawisko, od którego można się uzależnić i które nie bez znaczenia negatywnie rzutować może na rozwój psychiczny, fizyczny i emocjonalny człowieka. Na jego istotną i znaczącą uwagę zwracają w ostatnich latach głównie psychiatrzy, psycholodzy, pedagodzy, socjolodzy oraz terapeuci uzależnień, którzy wyjaśniając i analizując je, przyjmują różnorodne podstawy teoretyczne i empiryczne”¹⁷.

Nadmierne korzystanie z Internetu powoduje różne zagrożenia, w tym np. osłabienie relacji z innymi ludźmi w życiu realnym, na rzecz aktywności w sieci. Internet umożliwia zaspokojenie wielu potrzeb ludzkich - od zdobycia uznania i akceptacji za lub dzięki określonej działalności, aż po prozaiczną możliwość zakupu produktów żywnościowych w sieci. Jak widać kwestie, które do niedawna wymagały wyjścia z domu i kontaktu z innymi ludźmi, mogą być obecnie zaspokajane przed monitorem własnego komputera. U uzależnionych to internet „zawładuje” czasem i myślami. To w sieci poszukuje się nowych znajomych i przyjaciół. To Internet „zna odpowiedzi” na wszystkie pytania i to on ma rozwiązywać problemy. A przecież człowiek potrzebuje do prawidłowego funkcjonowania i rozwoju innych osób, również w zakresie bezpośrednich interakcji społecznych. W sieci zanika znaczenie niewerbalnego aspektu komunikacji, natomiast wzrasta anonimowość. Interakcje społeczne coraz częściej odbywają się wśród sporej liczby osób właśnie za pośrednictwem Internetu. Cyberprzestrzeń modyfikuje dotychczasowe relacje międzyludzkie - oprócz kontaktów bezpośrednich, „twarzą w twarz”, możliwe stają się także wirtualne kontakty z innymi. Komunikując się poprzez Internet najczęściej (poza komunikatorami typu *skype*) nie widzimy osoby, z którą rozmawiamy – jej gestów, mimiki, ale przede wszystkim prawdziwych emocji. Uzależnienie zastępuje realne kontakty z bliskimi. Wówczas człowiek zmienia się psychospołecznie.

I choć nawet najlepsze urządzenie mobilne z dostępem do Internetu nigdy nie będzie w stanie zastąpić drugiego człowieka to komunikacja za pośrednictwem tego medium wiąże się z szeregiem korzyści, np. oszczędnością czasu i finansów związanych z przekazem informacji. Internet pozwala nam usprawnić wiele działań w życiu i jest ważnym elementem ludzkiej aktywności. Należy jednak zauważyć, że komunikacja online wiąże się z dużą anonimowością, co oprócz określonych korzyści, niesie ze sobą zagrożenie, takie jak m.in. prezentowanie wulgarnych treści, poczucie braku odpowiedzialności za swoje słowa i przekonanie, że za umieszczanie w sieci obraźliwych

¹⁶ J. Jarczyńska, *Problematiczne używanie Internetu przez młodzież i młodych dorosłych – przegląd narzędzi do przesiewowej oceny tego zjawiska*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 1, s. 119.

¹⁷ Tamże, s. 119-120.

poglądów nic nie grozi. A przecież „w sieci nic nie ginie”. Po wizycie na każdej stronie internetowej pozostaje ślad. Raz opublikowany komentarz czy zdjęcie, nawet pozornie skasowane, pozostają w sieci na zawsze.

W grupie najbardziej podatnej na uzależnienie od Internetu są dzieci, nastolatki oraz dorośli, zmagający się z problemami emocjonalnymi oraz tacy, którym trudniej przychodzi nawiązywanie kontaktów interpersonalnych, czyli m.in. osoby zakompleksione, nieśmiałe, małowówne oraz z różnymi dysfunkcjami¹⁸. Dzięki ich aktywności na czatach, forach internetowych oraz komunikatorach społecznych wzrasta ich poczucie własnej wartości i samopoczucie. Szymon Juza i Tomasz Kloc wskazali, że „objawy patologicznego używania Internetu oraz korzyści, jakie młody człowiek odnosi w związku z wirtualną interakcją, związane są zapewne z frustracją, jakiej doświadcza w normalnym funkcjonowaniu szkolnym, łączy się zarówno ze skłonnością do agresji, jak i z tendencją do skupiania się na sobie i swojej przestrzeni wirtualnej”¹⁹.

Uzależnieni od Internetu spędzają na „surfowaniu” po nim bardzo dużo czasu, zwykle zaniedbując sprawy rodzinne, naukę lub pracę. Przestają wykonywać swoje obowiązki na rzecz dłuższych posiedzeń przed komputerem. Jednocześnie pogarszają się ich relacje z bliskimi, prawdziwi przyjaciele zastępowani są wirtualnymi. Uzależnieni nie potrafią rozmawiać z ludźmi, budować więzi i relacji w realnym świecie. Doskwiera im bezsenność, rozdrażnienie i wyczerpanie, uwidaczniają się schorzenia fizyczne (zwłaszcza bóle kręgosłupa, drętwienie rąk i nóg). Efektywność w pracy obniża się, rozwijają się zaburzenia depresyjne i fobie. Osoba uzależniona staje się aspołeczna, wyobcowana, pojawiają się u niej problemy z koncentracją uwagi i kontrolą impulsów. Uzależniony internauta powoli traci kontakt z rzeczywistością. Ekstremalnymi przykładami sieciorholizmu są przypadki śmierci przed komputerem, po wielogodzinnym, permanentnym korzystaniu z Internetu. Uszczerbek na zdrowiu a nawet śmierć odnosiły dzieci osób uzależnionych od tego medium, które zaniedbywały swoje obowiązki rodzicielskie.

Internet stał się współcześnie nieodłącznym składnikiem życia ludzi. W związku z tym dotyczy on również kontaktów najmłodszych z Internetem. Cyklicznie słyhać głosy lekarzy i psychologów, którzy alarmują, że wzrasta liczba dzieci notorycznie przesiadujących przed komputerem i korzystających z Internetu, kosztem aktywności fizycznej oraz bezpośrednich spotkań z rówieśnikami. Ponadto najmłodsze dzieci często powtarzają zachowania z gier, filmów czy zdjęć publikowanych w sieci i przenoszą je do rzeczywistości. Syndrom tego uzależnienia

¹⁸ Zob. M.K. Klimczak, *Uzależnienie młodzieży od Internetu jako problem wychowawczy i moralny*, Olsztyn 2012, s. 177-183.

¹⁹ S. Juza, T. Kloc, *Uwikłani w sieci. Wzorce aktywności internetowej w kontekście uzależnienia od internetu i nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Innowacje psychologiczne” 2012, nr 1, tom 1, s. 24.

dotyka dziś coraz młodszych, którzy w sposób destrukcyjny wpływają na ich relacje z otoczeniem i wypaczają społeczne interakcje. Na Wyspach Japońskich już co dziesiąte dziecko jest silnie uzależnione od Internetu²⁰. Władze Japonii już kilka lat temu zapowiedziały, że powstaną obozy odwykowe dla nastolatków, którym „sieć niszczy życie, odcina od rodziny i nie pozwala się uczyć”²¹. Tamtejsze media donoszą, że podczas obozów, uczestnikami zajmują się psycholodzy i terapeuci, którzy doradzają im, jak uwolnić się od nałogu²². W Polsce problem ten również coraz wyraźniej się uwidacznia.

Głównymi skutkami psychologicznymi siecioholizmu są fobie społeczne wyrażające się w unikaniu bezpośrednich kontaktów z innymi ludźmi, zachwianie niewerbalnej sfery komunikacji oraz różne odmiany depresji. Uzależniony internauta często podporządkowuje swój plan dnia w taki sposób, aby jak najdłużej być online (co powoduje rozregulowanie cyklu okołodobowego). Dotychczasowe plany i zainteresowania zostają zepchnięte na margines. To jeszcze potęguje zaniedbywanie pracy i bliskich. Ponadto pojawiają się zaburzenia kontroli popędów, pogorszenie wzroku, bóle pleców, kręgosłupa i kończyn. Wzrasta podatność na infekcje, bezsenność i nadpobudliwość. Nie bez przyczyny Paul Carvel mawiał, że Internet to nieograniczona komunikacja i nieograniczona izolacja.

Należy podkreślić, że uzależnienie od Internetu jest zjawiskiem stosunkowo nowym, niedokładnie zbadanym, ponieważ nie zostały jeszcze opracowane konkretne metody terapii. Dlatego stosowane obecnie formy leczenia przypominają leczenie uzależnionych od alkoholu lub hazardu.

Zakończenie

Rozwój nowych mediów spowodowany szybkim postępem technologicznym umożliwia m.in. zaspokajanie wielu potrzeb młodzieży i dorosłych. Są to głównie potrzeby „tożsamości, informacji o świecie zewnętrznym, wzorów zachowań, kompensacji, rozrywki, akceptacji i interakcji społecznej”²³. Współcześnie Internet jest potężnym medium wkraczającym coraz szybciej do niemal każdej dziedziny ludzkiego życia. W XXI wieku praktycznie każdy może podłączyć się do sieci np. przy pomocy telefonu komórkowego. Internet zrewolucjonizował cywilizację, stając się

²⁰ R. Gładys, *Japonia: co dziesiąty uczeń patologicznie uzależniony od Internetu*, „Rzeczpospolita”, 1.08.2013, <http://www.rp.pl/artykul/1035142-Japonia--co-dziesiaty-uczen-patologicznie-uzależniony-od-Internetu.html> (dostęp: 15.09.2017).

²¹ M. Kruczkowska, *Japonia chce wysłać na detoks nastolatków uzależnionych od sieci*, 29.08.2013, http://wyborcza.pl/1,76842,14511465,Japonia_chce_wyslac_na_detoks_nastolatkow_uzależnionych.html (dostęp: 15.09.2017).

²² Tamże.

²³ B. Sowińska, *Miejsce Internetu w życiu młodzieży ponadgimnazjalne*, [w:] *Internet a relacje międzyludzkie*, red. E. Laskowska, M. Kuciński, Bydgoszcz 2010, s. 169.

pełnoprawnym, czwartym środkiem masowego przekazu oraz nowym „domownikiem” wielu rodzin.

Zasoby sieci internetowej powiększają się codziennie, a jej rozwój jest bardzo gwałtowny²⁴. Dlatego z Internetu powinno się korzystać w taki sposób, aby nie powodować szkód i problemów w psychospołecznym funkcjonowaniu człowieka²⁵. Jak twierdzi Leszek Balcerowicz: Internet to „przede wszystkim niezwykle bogate źródło informacji, łatwo dostępne i tanie. Po drugie, Internet to bardzo szybki środek komunikacji, czyli wymiany tych informacji. Te dwie cechy powodują, że odległość przestaje być barierą w rozwoju stosunków międzyludzkich (...). Możliwe jest rozwiązanie określonego problemu przez zespół złożony z osób mieszkających w różnych miejscach na świecie”²⁶.

Internet niewątpliwie wpływa na relacje międzyludzkie, jednakże to od poszczególnych internautów zależy, czy będzie to wpływ zdecydowanie pozytywny, czy też niekorzystny, ograniczający funkcjonowanie w świecie rzeczywistym. Poprzez to medium kształtujemy swój światopogląd, gusta oraz postrzeganie różnych spraw. Poza tym Internet może być pomocny w samorozwoju i poszerzaniu horyzontów; dostarczać informacji do badań naukowych, do nauki w szkole, aż po ciekawostki i rozwijanie własnych zainteresowań. Z kolei człowiek, tylko w sieci odnajduje często zaspokojenie swoich potrzeb, których realizacja w prawdziwym świecie jest utrudniona lub wręcz niemożliwa. Sicioholizm stanowi relatywnie nowy obszar badań, głównie z powodu dość krótkiej historii istnienia Internetu.

Wraz z rozwojem cywilizacji zmienia się treść aktywności człowieka. Przez wiele lat Internet był dostępny jedynie dla nielicznej części społeczeństwa (przede wszystkim ze względu na możliwości sprzętowe oraz wysokie koszty użytkowania). W miarę upowszechniania się tego medium, powoli zaczął towarzyszyć nam wszędzie i przez cały dzień. Ludzie zachłysnęli się nowym środkiem komunikacji. A dzisiaj, oprócz poczty elektronicznej i stron internetowych, ogromne zainteresowanie zyskują miejsca spotkań w cyberprzestrzeni, np. tzw. czat-room’y lub *social media*. Bezsprzecznie anonimowość, wygoda oraz niskie koszty użytkowania wpływają na uzależnienie od Internetu.

W ciągu ostatniej dekady problem sicioholizmu stał się przedmiotem ożywionej dyskusji specjalistów wielu dziedzin nauki. W niniejszym artykule wskazano, że nieumiejętne, nieostrożne i niekontrolowane korzystanie z Internetu może być mieć negatywny wpływ na życie i zdrowie fizyczne oraz psychospołeczne człowieka.

²⁴ J. Gajda, *Uzależnienie od internetu w świetle dotychczasowych badań*, 7.07.2011, <http://www.psychologia.net.pl/artykul.php?level=561> (dostęp: 15.09.2017).

²⁵ J. Jarczyńska, dz. cyt., s. 121.

²⁶ Zob. <https://pl.wikiquote.org/wiki/Internet> (dostęp: 15.09.2017).

Bibliografia:

- Augustynek A., *Uzależnienia komputerowe. Diagnoza, rozpowszechnienie, terapia*, Warszawa 2010.
- Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego 2015.
- EU NET ADB – Badanie nadużywania internetu przez młodzież w Polsce i Europie*, red. K. Makaruk, S. Wójcik, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2012, s. 4. http://www.saferinternet.pl/images/stories/pdf/raport_eu_net_adb_pl.pdf
- Gajda J., *Uzależnienie od internetu w świetle dotychczasowych badań*, 7.07.2011, <http://www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=561>
- Gładys R., *Japonia: co dziesiąty uczeń patologicznie uzależniony od Internetu*, „Rzeczpospolita”, 1.08.2013, <http://www.rp.pl/artukul/1035142-Japonia--co-dziesiaty-uczen-patologicznie-uzalezniiony-od-Internetu.html>
<https://pl.wikiquote.org/wiki/Internet>
- Izdebska J., *Dziecko w świecie mediów elektronicznych. Teoria, badania, edukacja medialna*, Białystok 2007.
- Jarczyńska J., *Problematyczne używanie Internetu przez młodzież i młodych dorosłych – przegląd narzędzi do przesiewowej oceny tego zjawiska*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 1, s. 119-136.
- Juza S., Kloc T., *Uwikłani w sieci. Wzorce aktywności internetowej w kontekście uzależnienia od internetu i nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Innowacje psychologiczne” 2012, nr 1, tom 1, s. 9-27.
- Kirwil L., *Polskie dzieci w Internecie. Zagrożenia i bezpieczeństwo – część 2. Częściowy raport z badań EU Kids Online II przeprowadzonych wśród dzieci w wieku 9-16 lat i ich rodziców*, Warszawa 2011, http://www.swps.pl/images/stories/zdjecia/eukidsonline-1_kirwil_raport_polska_eukidsonline_v3.pdf.
- Klimczak M.K., *Uzależnienie młodzieży od Internetu jako problem wychowawczy i moralny*, Olsztyn 2012.
- Kruczkowska M., *Japonia chce wysłać na detoks nastolatków uzależnionych od sieci*, 29.08.2013, http://wyborcza.pl/1,76842,14511465,Japonia_chce_wyslac_na_detoks_nastolatkow_uzalezniionych.html
- Sowińska B., *Miejsce Internetu w życiu młodzieży ponadgimnazjalne*, [w:] *Internet a relacje międzyludzkie*, red. E. Laskowska, M. Kuciński, Bydgoszcz 2010, s. 169-200.
- Tomaszewska H., *Młodzież, rówieśnicy i nowe media. Społeczne funkcje technologii komunikacyjnych w życiu nastolatków*, Warszawa 2012.
- Uzależnienie od internetu - zapobieganie, diagnoza i terapia*, Uzależnienia behawioralne, <http://www.uzaleznieniabehawioralne.pl/siecioholizm/uzaleznienie-od-internetu/>
- Woronowicz B.T., *Uzależnienia: geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Poznań-Warszawa 2009.
- Young K.S., *Uzależnienie od Internetu w ubiegłej dekadzie: spojrzenie wstecz z perspektywy osobistej*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2010, nr 19(4), s. 253-254.

Streszczenie: Internet to współcześnie najpopularniejsze medium przenoszące komunikację międzyludzką w inny wymiar. Oprócz wielu korzyści związanych z rozwojem internetu, należy pamiętać o negatywnych aspektach jego stosowania. Maratony surfowania po stronach internetowych, wielogodzinne korzystanie z portali społecznościowych, czatu i gier *online* oraz częste zakupy przez Internet, skutkują uzależnieniem od internetu (tzw. siecioholizm) i urządzeń mobilnych. Objawy mogące występować u osób uzależnionych to m.in. zaburzenia sprawności myślenia, zanik koncentracji uwagi, pogorszenie wzroku, bóle kręgosłupa, podatność na choroby oraz bezsenność. Ponadto w wyniku tego uzależnienia zaburzone zostają relacje z bliskimi, wzrasta nadpobudliwość, rozdrażnienie, co powoduje wyobcowanie i samotność.

Słowa kluczowe: internet, siecioholizm, relacje społeczne, uzależnienie, zagrożenie

Addiction to the Internet as a threat to social relationships

Summary: The Internet is today the most popular medium for transferring interpersonal communication into another dimension. In addition to the many benefits of internet development, one should bear in mind the negative aspects of its use. Web surfing marathons, multi-hour use of social networking sites, chat and online games, and frequent online shopping increasingly result in Internet addiction (so-called webaholism) and also addiction to mobile devices. Symptoms that may occur in addicts include: impaired thinking, attention deficit, visual deterioration, spine pains, susceptibility to illness and insomnia. In addition, as a result of this addiction, relationships with loved ones are disturbed, hyperactivity increases, irritability causes alienation and loneliness.

Keywords: internet, networkholism, social relationships, addiction, threat

Angelika Baranowska¹

Cukrzyca – epidemią XXI wieku

Wstęp

Cukrzyca jest społeczną chorobą pandemiczną, a liczba osób chorujących na cukrzycę zwiększa się z roku na rok². Niezwykły rozwój cywilizacji, postęp technologiczny oraz wielkie przemiany społeczne i ekonomiczne jakie przeniósł wiek XX i XXI stały się źródłem licznych schorzeń – nie nowych, ale zaskakujących pod względem ich zasięgu i rozpowszechnienia w populacji całego świata. Niektóre z chorób, których związek z postępowaniem cywilizacji jest bezsprzecznie udokumentowany, nazwano chorobami cywilizacyjnymi. Jedną ze sztandarowych chorób zaliczanych do tej grupy jest cukrzyca, szczególnie cukrzyca typu 2³. Ponadto, Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) zakwalifikowała cukrzycę do grupy tzw. chorób nieinfekcyjnych (NCD – *noncommunicable diseases*), do których należą także: choroby sercowo-naczyniowe, nowotwory i przewlekłe choroby płuc, a których występowanie wiąże się z poważnym zagrożeniem zdrowotnym społeczeństwa na całym świecie⁴.

Według definicji WHO – „cukrzyca to grupa chorób metabolicznych charakteryzujących się hiperglikemią wynikającą z defektu wydzielania lub działania insuliny. Przewlekła hiperglikemia w cukrzycy powoduje uszkodzenie, zaburzenie czynności i niewydolność różnych narządów, szczególnie oczu, nerek, nerwów, serca i naczyń krwionośnych”⁵. Hiperglikemia to podwyższone stężenie glukozy we krwi wynikające z zaburzonej przemiany węglowodanów, białek i tłuszczów spowodowane nieprawidłową produkcją i/lub działaniem insuliny – hormonu produkowanego i wydzielanego przez komórki β trzustki⁶. Etiologia cukrzycy jest wieloczynnikowa, zarówno czynniki genetyczne, jak i środowiskowe stanowią patogenezę choroby⁷.

¹ lek. Angelika Baranowska, doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: angelika_b1990@o2.pl

² *Cukrzyca – epidemiologia*, <http://tiny.pl/gjrh4>, (dostęp: 1.08.2017).

³ A. Nowakowski, *Epidemiologia cukrzycy*, „Diabetologia Praktyczna” 2002, nr 4, tom 3, s. 1.

⁴ A. Alwan, *Global status report on noncommunicable diseases 2010, World Health Organization 2011*, <http://tiny.pl/gjp3f>, (dostęp: 2.08.2017).; M. Jędrzejek, J. Sarbinowska, *Warsztaty edukacyjne dla pacjentów chorych na cukrzycę – między teorią a praktyką promocji zdrowia*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne” 2012, nr 2-3, s. 213-220.

⁵ *Zalecenia kliniczne dotyczące postępowania u chorych na cukrzycę 2017*, „Diabetologia Praktyczna” 2017, nr 3, s. 5.

⁶ W. Grzesiuk, A. Pragacz, D. Szydłarska, *Zaburzenia gospodarki węglowodanowej u osób w podeszłym wieku z chorobami gruczołów wydzielania wewnętrznego*, „Geriatrics” 2008, nr 1, s. 45-54; P. Chojnowski, J. Wasyluk, I. Grabska-Liberek, *Cukrzyca – epidemiologia i patogeneza*, „Postępy Nauk Medycznych” 2009, nr 6, s. 420-428.

⁷ M. Jarosz, L. Kłosiewicz-Latoszek, *Cukrzyca. Zapobieganie i leczenie*, Warszawa 2008, s. 13.

Cukrzycę rozpoznaje się stosując kryteria WHO i Amerykańskiego Towarzystwa Diabetologicznego (ADA), jeśli występuje: zwiększone stężenie glukozy we krwi żyłnej ≥ 200 mg/dl i współwystępują u chorego objawy cukrzycy tj. wzmożone pragnienie, wielomocz, osłabienie, zmniejszenie masy ciała i pojawianie się uporczywych stanów ropnych lub zwiększone stężenie glukozy we krwi żyłnej ≥ 200 mg/dl w 120. minucie doustnego testu obciążenia glukozą lub 2-krotny pomiar stężenia glukozy z krwi na czczo ≥ 126 mg/dl⁸.

Aktualnie ADA wyróżnia 4 główne typy cukrzycy: cukrzyca typu 1, cukrzyca typu 2, inne określone rodzaje cukrzycy, do których należą m.in. genetyczne zaburzenia pracy komórek β trzustki oraz działania insuliny, choroby zewnątrz wydzielniczej części trzustki, rzadkie postacie cukrzycy wywołane nieprawidłowymi procesami immunologicznymi lub inne uwarunkowane genetycznie zespoły związane z cukrzycą i cukrzyca ciążowa⁹.

Epidemiologia cukrzycy

„Epidemiologia to dziedzina medycyny badająca przyczyny, rozwój i szerzenie się chorób występujących powszechnie w populacji ludzkiej”¹⁰. Epidemiologia cukrzycy to młoda dziedzina naukowa badająca rozpowszechnienie cukrzycy, czynników i warunków jej występowania oraz stanów ją poprzedzających (stanu przedcukrzycowego)¹¹. Przy opisywaniu zjawisk epidemiologicznych posługujemy się pojęciami tj. chorobowość, czyli „wszystkie istniejące przypadki choroby w określonej populacji i w określonym punkcie bądź przedziale czasowym, natomiast zapadalność obejmuje nowe zachorowania, które wystąpiły w określonym przedziale czasu”¹². Czym zaś jest epidemia? Epidemia to wystąpienie w danej społeczności lub regionie przypadków choroby z częstością wyraźnie przekraczającą zwykle oczekiwaną w tym miejscu i czasie¹³.

Dane opublikowane przez Światową Organizację Zdrowia wskazują, że w 2014 r. na świecie żyło 422 mln dorosłych z cukrzycą – w 1980 r. było ich 108 mln, co odpowiada około czterokrotnemu wzrostowi w ciągu ostatnich 35 lat¹⁴. Chorobowość wystandaryzowana w stosunku do wieku wśród dorosłych mężczyzn podwoiła się w tym czasie (z 4,3% do 9,0%), a wśród dorosłych kobiet wzrosła o 60% (z 5,0% do 7,9%). Dysproporcje pomiędzy krajami są duże, dlatego też nie istnieją uniwersalne rozwiązania dla tego problemu. W Europie Zachodniej chorobowość skorygowana w stosunku do wieku w okresie od 1980 do 2014 roku pozostawała na

⁸ K. Strojek, *Cukrzyca: Praktyka lekarza rodzinnego*, Warszawa 2008 s. 19.

⁹ J. Sieradzki, *Podział i diagnostyka cukrzycy*, [w:] *Cukrzyca*, red. J. Sieradzki, Gdańsk 2015, s. 104.

¹⁰ A. Nowakowski, dz. cyt., s. 1.

¹¹ J. Sieradzki, dz., cyt., s. 111.

¹² N. Szeszenia-Dąbrowska, *Podstawy Epidemiologii*, Łódź 1996, s. 16.

¹³ Tamże, s. 111

¹⁴ *Trends in diabetes: sounding the alarm*, <http://tiny.pl/gjp3j>, (dostęp: 27.08.2017).

podobnym poziomie, tj. poniżej 6% dla kobiet i 8% mężczyzn. Dla kontrastu, w 2014 roku, na niektórych wyspach Polinezji i Mikronezji chorobowość wynosiła około 25%, a w amerykańskim Samoa nawet 31% i 33% (dla mężczyzn oraz kobiet odpowiednio). W 2025 roku globalna liczba chorych przekroczy 700 milionów¹⁵. Raport został podzielony na szczegółowy profil krajowy. W Polsce rozpowszechnienie cukrzycy sięga 8,5%, zaś w 1980 r. szacowane było na 4,7%. Dramatyczny wzrost wskaźnika chorobowości cukrzycy jest związany przede wszystkim z rozpowszechnieniem głównych czynników ryzyka wystąpienia cukrzycy: nadwagi i otyłości. Zapadalność na cukrzycę rosła dużo dynamiczniej w krajach o niskim i średnim dochodzie niż w krajach zamożnych.

Z powodu cukrzycy w 2012 r. zmarło 1,5 mln osób. Z powodu innych stanów, będących przyczyną nieprawidłowego metabolizmu glukozy, które zwiększają ryzyko chorób sercowo-naczyniowych zmarło kolejne 2,2 mln osób. Osoby powyżej 70 roku życia stanowiły 43% łącznej sumy 3,7 mln zgonów osób z zaburzeniami gospodarki węglowodanowej¹⁶. Standaryzowane wskaźniki śmiertelności w przeliczeniu na 100 000 mieszkańców wzrosły o 9%. Wzrost ten wynika przede wszystkim ze zwiększonej chorobowości w krajach azjatyckich¹⁷. W Polsce zaś cukrzyca jest przyczyną 2% wszystkich zgonów¹⁸.

Ze względu na konieczność przeprowadzenia specjalistycznych badań laboratoryjnych celem rozróżnienia typu cukrzycy, statystyka uwzględniająca rozpowszechnienie cukrzycy z podziałem na typ 1 i 2 nie jest prowadzona¹⁹.

Powikłania cukrzycy

Cytując prof. dr hab. n. med. Elżbietę Bandurską-Stankiewicz: „Cukrzyca nie boli i jest niezwykle podstępna choroba”²⁰. W Polsce u ponad 30% chorujących na cukrzycę choroba wciąż pozostaje nierozpoznana. Oznacza to, że ponad 750 tys. diabetyków nie jest leczona²¹. Wszystkie typy cukrzycy, jeśli nie osiągnięto wyznaczonych celów terapeutycznych, mogą prowadzić do powikłań obejmujących liczne narządy i zwiększać ogólne ryzyko przedwczesnej śmierci²².

Powikłania cukrzycy dzielimy na ostre i przewlekłe. Do ostrych powikłań cukrzycy zaliczamy: kwasicę ketonową, stan hiperglikemiczno-hipermolalny i kwasicę mlecznową. Jednak to

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Światowy raport na temat cukrzycy, <http://tiny.pl/gjrh8>, (dostęp: 2.08.2017).

¹⁷ Decade in review – type 2 diabetes mellitus: At the centre of things, <http://tiny.pl/gjrhs>, (dostęp: 2.08.2017).

¹⁸ WHO ogłasza nowe dane o cukrzycy na świecie, <http://tiny.pl/gjrh6>, (dostęp: 3.08.2017).

¹⁹ Światowy..., dz. cyt.

²⁰ E. Bandurska-Stankiewicz, *W XXI wieku chorzy nie powinni tracić wzroku z powodu cukrzycy*, <http://tiny.pl/gjrhh>, (dostęp: 3.08.2017).

²¹ Cukrzyca..., dz. cyt.

²² Światowy..., dz. cyt.

przewlekłe powikłania cukrzycy stanowią główne wyzwanie współczesnej diabetologii. Przewlekłe powikłania cukrzycy dzielimy na: mikro- i makroangiopatyczne. Wśród powikłań mikronaczyniowych wyróżniamy: cukrzycową chorobę nerek, cukrzycową chorobę oczu, neuropatię cukrzycową, w tym stopę neuropatyczną, zaś do powikłań makronaczyniowych zaliczamy: chorobę niedokrwinną serca, udar mózgu, niedokrwienie kończyn dolnych, nadciśnienie tętnicze²³.

Z danych epidemiologicznych wynika, że jawna klinicznie cukrzycowa choroba nerek występuje u 9-40% chorych na cukrzycę typu 1 i u 3-50% chorych na cukrzycę typu 2. W Stanach Zjednoczonych cukrzycowa choroba nerek jest wiodącą przyczyną niewydolności nerek²⁴. W Polsce stanowi 25% wszystkich przypadków schyłkowej niewydolności nerek²⁵. Na pojawienie się i progresję nefropatii cukrzycowej wpływają: czas trwania choroby, stopień wyrównania gospodarki węglowodanowej, współistnienie nadciśnienia tętniczego i czynników genetycznych.

Zmiany patologiczne w nerkach obejmują pogrubienie błony podstawnej kłębuszków, tworzenie mikrotętniaków, tworzenie guzków w mezangium (ciałka Kimmelsteila-Wilsona) oraz inne²⁶.

Najistotniejszym badaniem przesiewowym jest oznaczanie wydalania albuminy z moczem chorych, u których nie stwierdza się jawnego białkomoczu w badaniu ogólnym moczu. Potwierdzeniem albuminurii jest dodatni wynik 2 z 3 pomiarów w ciągu 6 miesięcy²⁷. Ponadto w celu wykrycia lub oceny stopnia zaawansowania cukrzycowej choroby nerek należy określić stężenie kreatyniny w surowicy krwi oraz szacowaną wartość przesączania kłębuszkowego (eGFR). Albuminuria i eGFR stanowią w sposób niezależny od siebie wpływają na ocenę ryzyka sercowo-naczyniowego oraz nerkowego u osób chorujących na cukrzycę. Badania przesiewowe w kierunku albuminurii należy wykonywać raz w roku u chorych na cukrzycę typu 1 od 5. roku trwania choroby, a u chorych na cukrzycę typu 2 od momentu rozpoznania²⁸.

Do innych chorób układu moczowego częściej występujących u chorych na cukrzycę należą: nawracające infekcje układu moczowego, martwica brodawek nerkowych oraz tubulopatie²⁹.

W krajach wysoko rozwiniętych cukrzyca jest jedną z najczęstszych przyczyn utraty wzroku u osób między 20 a 64 r.ż. Częstość występowania powikłań ocznych zarówno u osób z cukrzycą typu 1, jak i 2, wiąże się z czasem trwania cukrzycy i wiekiem chorego. Do innych istotnych

²³ *Interna Szczeklika 2014*, red. P. Gajewski, Kraków 2014, s. 1390-1391.

²⁴ M. J. Fowler, *Mikro- i makronaczyniowe powikłania cukrzycy*, „Diabetologia po Dyplomie” 2011, nr 4, s. 40.

²⁵ J. Gumprecht, K. Nabrdalik, *Cukrzycowa choroba nerek*, [w:] *Diabetologia. Kompendium*, red. L. Czupryniak, Poznań 2014, s. 218

²⁶ Tamże, s. 41.

²⁷ *Interna...*, dz. cyt., s. 1391.

²⁸ *Zalecenia...*, dz. cyt., s. 37.

²⁹ *Interna...*, dz. cyt., 1392.

czynników ryzyka należą: złe wyrównanie metaboliczne cukrzycy, nadciśnienie tętnicze, hiperlipidemia, uwarunkowania genetyczne, nieprawidłowy wskaźnik masy ciała, cukrzycowa choroba nerek, operacja zaćmy, stany po transplantacji nerki i trzustki lub tylko nerki oraz okres pokwitania i ciąży³⁰. Klika lat po rozpoznaniu cukrzycy typu 1 retinopatię spotyka się sporadycznie (do 2%), ale po 15 latach u prawie wszystkich (98%). W chwili rozpoznania cukrzycy typu 2 retinopatia występuje u 5% chorych. W cukrzycy typu 2 główną przyczyną utraty wzroku jest cukrzycowy obrzęk plamki. Po 30 latach trwania cukrzycy typu 2 makulopatia dotyczy 60% chorych.³¹ W grupie osób z wczesnym początkiem choroby (<30 r.ż.) retinopatia odpowiada za 86% przypadków ślepoty, a u pozostałych chorych za 30%.

W cukrzycowej chorobie oczu prawie wszystkie struktury anatomiczne w układzie wzrokowym są dotknięte powikłaniami. Klinicznie retinopatię cukrzycową dzielimy na: łagodną, umiarkowaną, ciężką i bardzo ciężką retinopatię nieproliferacyjną, wczesną retinopatię proliferacyjną, retinopatię proliferacyjną wysokiego ryzyka i zaawansowaną retinopatię proliferacyjną³². Najczęściej występującą i zagrażającą utratą wzroku jest retinopatia cukrzycowa i związany z nią cukrzycowy obrzęk plamki (makulopatia).

Do innych pozasiatkówkowych powikłań cukrzycy mających największe znaczenie kliniczne zalicza się zaćmę i jaskrę wtórną³³.

Bezpośrednią przyczyną obniżenia ostrości wzroku w przebiegu retinopatii cukrzycowej są krwotoki do ciała szklistego, obrzęk i niedokrwienie plamki żółtej, trakcyjne odwarstwienie siatkówki oraz jaskra neowaskularna³⁴.

Neuropatia cukrzycowa należy do najczęstszych powikłań cukrzycy, dolegliwości z nią związane zgłaszają w różnych okresach choroby niemal wszyscy pacjenci. „Neuropatią cukrzycową nazywamy klinicznie jawne lub subkliniczne zaburzenia funkcji nerwów obwodowych (w tym także układu autonomicznego) w przebiegu cukrzycy i niemające innych niż cukrzyca przyczyn”.

Częstość jej występowania waha się w zależności od badanej populacji od 10 do 100%. Tak duże rozbieżności są prawdopodobnie spowodowane dość małą precyzją metod diagnostycznych³⁵. Neuropatię rozpoznaje się na podstawie badania podmiotowego i przedmiotowego³⁶.

Klinicznie neuropatię dzielimy na - uogólnione symetryczne polineuropatie: przewlekłe czuciowo-ruchowe, autonomiczne i ostre czuciowe oraz ogniskowe i wieloogniskowe neuropatie:

³⁰ P. Jurkowski, *Retinopatia cukrzycowa i inne choroby oczu w cukrzycy*, [w:] *Diabetologia*, red. D. Moczulski, Warszawa 2010, s. 133.

³¹ *Interna...*, dz. cyt., s. 1392.

³² P. Jurowski, *Cukrzycowa choroba oczu*, [w:] *Diabetologia. Kompendium*, red. L. Czupryniak, Poznań 2014, s. 212.

³³ *Zalecenia...*, dz. cyt., s. 38.

³⁴ P. Jurkowski, dz. cyt. s. 134.

³⁵ P. Witek, *Cukrzycowa neuropatia autonomiczna*, [w:] *Cukrzyca*, red. J. Sieradzki, Gdańsk 2015, s. 650.

³⁶ L. Czupryniak, *Neuropatia cukrzycowa*, [w:] *Diabetologia*, red. D. Moczulski, dz. cyt., s. 148.

nerwów czaszkowych, nerwów rdzeniowych (piersiowych i lędźwiowych), ogniskowe neuropatie kończyn, w tym zespoły uciskowe, proksymalna ruchowa (amiotrofia)³⁷.

Do objawów podmiotowych najczęściej występującej przewlekłej polineuropatii czuciowo-ruchowej zaliczamy: parastezje i dysestezje rąk i stóp, bolesne kurcze mięśni (głównie w okolicy stóp i podudzi) i ostre napady bólu, drętwienie, pieczenie, mrowienie, palenie szarpanie utrzymujące się od kilku miesięcy (nasilają się lub pojawiają się głównie w godzinach nocnych; wysiłek fizyczny nie wywołuje ani nie nasila dolegliwości). Charakterystyczne objawy przedmiotowe to: ubytki czucia powierzchniowego i głębokiego (wibracji, bólu i temperatury), osłabienie siły mięśniowej, osłabienie lub zniesienie odruchów ścięgnistych, zmiany troficzne i zaburzenia autonomiczne³⁸.

Neuropatię cukrzycową obwodową uznaje się za najbardziej prawdopodobną na podstawie obecności 2 z 3 następujących elementów badania klinicznego: objawów podmiotowych, osłabienia lub zniesienia czucia (dotyku, wibracji, bólu i/lub temperatury) i/lub zniesienia odruchów ścięgnistych. U wybranych pacjentów dodatkowo może być wykonane badanie przewodnictwa nerwowego³⁹. 25% pacjentów podaje typowe objawy podmiotowe, natomiast w badaniu neurologicznym neuropatię wykrywa się u 50%, zaś w badaniu neurofizjologicznym – u 90% pacjentów⁴⁰.

Neuropatia autonomiczna jest najbardziej skomplikowanym typem uszkodzenia układu nerwowego w cukrzycy⁴¹. O czynności autonomicznego układu nerwowego wnioskuje się pośrednio na podstawie analizy zmian czynności narządów efektorowych pod wpływem pewnych bodźców. Ze względu na nieswoistość występujących objawów klinicznych diagnozę należy poprze swoistymi testami. Należy wykluczyć inną chorobę narządu efektorowego, wziąć pod uwagę zaburzenia organiczne i czynnościowe o innym charakterze, wykluczyć wpływ stosowanego leczenia⁴². Do objawów neuropatii autonomicznej należą: tachykardia spoczynkowa, prowadząca do pogorszenia tolerancji wysiłku; ograniczenie zmienności rytmu serca; wydłużenie odstępu QT, zwiększające ryzyko groźnych zaburzeń rytmu serca; nieme niedokrwienie mięśnia sercowego; hipotonia ortostatyczna; upośledzenie lub całkowite zniesienie nocnego spadku ciśnienia tętniczego; zwolnienie opróżniania żołądka (gastropareza), objawiające się nudnościami i wymiotami; zaburzenia motoryki jelit (zaparcia, biegunki) i pęcherzyka żółciowego; cystopatia prowadząca do retencji moczu w pęcherzu moczowym i zakażeń dróg moczowych; suchość

³⁷ *Zalecenia...*, dz. cyt., s. 42.

³⁸ *Interna...*, dz. cyt. s. 1393; *Zalecenia...*, dz. cyt., s. 43.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ *Interna...*, dz. cyt. s. 1394.

⁴¹ L. Czupryniak, dz. cyt., s. 149.

⁴² *Zalecenia...*, dz. cyt., s. 43.

pochwy i zmniejszenie wrażliwości narządów płciowych; zaburzenia erekcji i ejakulacji (występują u 50% mężczyzn chorych na cukrzycę, często prowadzą do impotencji), nieświadomość hipoglikemii i zaburzenia potliwości skóry (wzmoczona wrażliwość górnej połowy ciała i zmniejszona dolnej)⁴³.

Dysfunkcja układu autonomicznego w zakresie układu krążenia wiąże się ze zwiększonym ryzykiem niemego niedokrwienia mięśnia sercowego i śmiertelnością⁴⁴.

Mononeuropatie mają zazwyczaj bardziej nagły początek i mogą obejmować dosłownie każdy nerw, jednak najczęściej zajęte są nerwy pośrodkowy, łokciowy i promieniowy. Opisywano neuropatie nerwów czaszkowych, jednak zdarzają się one rzadko. Cukrzycowy zanik mięśni może być objawem mononeuropatii cukrzycowej i charakteryzuje się silnym bólem, osłabieniem siły mięśniowej i atrofią, zazwyczaj dużych mięśni uda⁴⁵.

Neuropatia cukrzycowa różni się od innych przewlekłych powikłań cukrzycy kilkoma istotnymi cechami. Stopień zaawansowania neuropatii nie zależy od czasu trwania cukrzycy, czasami objawy neuropatii są pierwszym sygnałem zachorowania na cukrzycę. Obraz kliniczny neuropatii jest dość stały, mimo że zdarzają się okresy nasilenia i złagodzenia objawów. Objawy wynikające z neuropatii cukrzycowej rzadko zagrażają życiu, lecz ich charakter, nasilenie i czas trwania mogą je uczynić nie do zniesienia.

Jak w przypadku innych powikłań mikronaczyniowych, ryzyko rozwoju neuropatii cukrzycowej jest proporcjonalne zarówno do stopnia, jak i czasu trwania hiperglikemii. U niektórych osób mogą występować cechy genetyczne, które wpływają na ich predyspozycję do tego typu powikłań. Dokładna natura uszkodzenia nerwów obwodowych spowodowanego hiperglikemią nie jest znana⁴⁶.

Na pograniczu powikłań mikro- i makronaczyniowych występuje zespół stopy cukrzycowej. „Stopa cukrzycowa to zakażenie i/lub owrzodzenie i/lub destrukcja tkanek głębokich stopy (np. kości) spowodowane uszkodzeniem nerwów obwodowych i/lub naczyń stopy o różnym stopniu zaawansowania. Z definicji tej wynika podział na stopę cukrzycową neuropatyczną, naczyniową i mieszaną”. Diagnostyka zespołu stopy cukrzycowej obejmuje ocenę występowania polineuropatii obwodowej, zaburzeń ukrwienia kończyn dolnych, zmian deformacyjnych oraz innych czynników ryzyka uszkodzenia stopy⁴⁷.

⁴³ L. Czupryniak, dz. cyt., s. 151.

⁴⁴ R. Freeman, R. E. Maser, B. D. Mitchell, A. Vinik, *The association between cardiovascular autonomic neuropathy and mortality in individuals with diabetes: a meta-analysis*, <http://tiny.pl/gjr4q>, (dostęp: 3.08.2017).

⁴⁵ J.C. Arezzo, A.J. Boulton, V. Brill, E.L. Feldman, R. Freeman, R.A. Malik, R.E. Maser, J.M. Sosenko, A.L. Vinik, D. Ziegler, *Diabetic neuropathies: a statement by the American Diabetes Association*, <http://tiny.pl/gjrq7>, (dostęp: 2.08.2017).

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ *Zalecenia...*, dz. cyt. s. 43.

Rolę w rozwoju zespołu stopy cukrzycowej odgrywa czynnik neuropatyczny i naczyniowy. Neuropatia ruchowa prowadzi do zaników mięśniowych zaburzających współpracę prostowników i zginaczy oraz do zniekształcenia stopy. Neuropatia czuciowa, prowadząc do zaburzeń czucia bólu, temperatury i dotyku, naraża na powtarzające się niekontrolowane urazy sprzyjające owrzodzeniom. Neuropatia autonomiczna powoduje zaburzenia w unaczynieniu i upośledzenie utlenowania krwi, czego wynikiem są zmiany troficzne sprzyjające owrzodzeniu. W zespole stopy cukrzycowej stosuje się podział na: stopę neuropatyczną, stopę niedokrwienną oraz stopę neuropatyczno-niedokrwienną⁴⁸. Podział kliniczny zespołu stopy cukrzycowej opisuje klasyfikacja PEDIS (Perfusion, Entent, Depth, Infection, Sensation)⁴⁹.

Proces miażdżycowy jest głównym mechanizmem patologicznym uszkadzającym duże naczynia, w następstwie którego dochodzi do zwężenia naczyń krwionośnych w całym organizmie. U osób chorych na cukrzycę typu 2 lub typu 1 wraz z albuminurią 30-300 mg/24h ryzyko sercowo-naczyniowe ocenia się jako duże. Cukrzyca znacznie przyspiesza rozwój miażdżycy⁵⁰. Choć dokładny mechanizm, w jakim cukrzyca zwiększa ryzyko tworzenia blaszek miażdżycowych nie został określony, związek ten jest bardzo wyraźny. Choroby układu krążenia są najważniejszą przyczyną śmiertelności zarówno wśród chorych na cukrzycę typu 1, jak i 2⁵¹. Mężczyźni i kobiety z cukrzycą mają blisko 3-krotnie większe ryzyko zgonu sercowo-naczyniowego niż osoby bez cukrzycy⁵². Nowe badania wykazały, że ryzyko zawału serca, u chorych na cukrzycę jest równoważne ryzyku u osób bez cukrzycy, które przebyły już zawał serca.

Udar mózgu występuje 2-3 razy częściej u osób z cukrzycą typu 1 i 2 niż u osób bez cukrzycy. Proces miażdżycowy dotyka także duże, średnie i małe tętnice mózgowia, a w szczególności tętnice szyjne⁵³. Po wystąpieniu udaru ryzyko demencji związanej z udarem oraz ponownego udaru, jak również śmiertelność związana z udarem śmiertelności wzrastają u osób chorujących na cukrzycę.

U osób chorujących na cukrzycę i niedokrwienie kończyn dolnych istnieją gorsze warunki do rozwoju krążenia obocznego na skutek współistnienia miażdżycy, zaburzeń mikrokrążenia oraz neuropatii.

⁴⁸ *Interna...*, dz. cyt., s. 1394.

⁴⁹ *Zalecenia...*, dz. cyt., s. 44.

⁵⁰ *Interna...*, dz. cyt., s. 1395.

⁵¹ M. J. Fowler, dz. cyt. s. 41-42.

⁵² M. Jarosz, dz. cyt., s. 7.

⁵³ *Interna...*, dz. cyt., s. 1396.

Podsumowanie

Cukrzyca w pełni zasługuje na miano społecznej choroby cywilizacyjnej. Analizując dane epidemiologiczne, chorobowość i zapadalność na tę chorobę metaboliczną w ostatnim stuleciu wzrasta lawinowo. Niestety nadal ok. 40% chorych jest niezdiagnozowanych. Przyczyną zaistniałej sytuacji jest m.in. długotrwały bezobjawowy przebieg choroby. Wielu pacjentów z rozpoznaną cukrzycą bagatelizuje leczenie. Nierozpoznana cukrzyca trwająca wiele lat oraz choroba w trakcie leczenia, gdzie nie osiąga się celów terapeutycznych nieuchronnie prowadzą do powikłań, które dotyczą większość narządów organizmu. Dopiero pojawienie się konkretnych uszkodzeń uświadamia większości osób powagę schorzenia.

Celem promocji wiedzy na temat profilaktyki, sposobów wykrywania i leczenia cukrzycy, WHO ustanowiło dzień 7 kwietnia 2016 r. Światowym Dniem Zdrowia pod hasłem: „Pokonaj cukrzycę”. Przy pomocy organizowanych happeningów, rozwieszanych plakatów edukacyjnych i rozdawanych ulotek informacyjnych organizatorzy chcieli zwrócić uwagę społeczeństwa na rosnące rozpowszechnienie cukrzycy, ogłosić pierwszy światowy raport o cukrzycy opisujący obciążenie chorobą oraz wzywający systemy ochrony zdrowia do podjęcia konkretnych, skutecznych i ekonomicznych działań w walce z chorobą. Szczególny nacisk położono na informowanie o tym, że długotrwałe utrzymujące się wysokie stężenie glukozy we krwi powoduje często nieodwracalne uszkodzenie narządów wewnętrznych, ale przy zastosowaniu właściwego leczenia wpływ cukrzycy na życie chorego można zminimalizować i cieszyć się długim życiem w zdrowiu, jeżeli glikemie będą ściśle kontrolowane⁵⁴.

Bibliografia:

- Alwan A., *Global status report on noncommunicable diseases 2010*, World Health Organization 2011, <http://tiny.pl/gjp3f>.
- Arezzo J.C., Boulton A.J., Brill V., Feldman E.L., Freeman R., Malik R.A., Maser R.E., Sosenko J., Vinik A.L., Ziegler D., *Diabetic neuropathies: a statement by the American Diabetes Association*, <http://tiny.pl/gjrq7>.
- Bandurska-Stankiewicz E., *W XXI wieku chorzy nie powinni tracić wzroku z powodu cukrzycy*, <http://tiny.pl/gjrhb>.
- Chojnowski P., Wasyluk J., Grabska-Liberek I., *Cukrzyca – epidemiologia i patogeneza*, „Postępy Nauk Medycznych” 2009, nr 6, s. 420-428.
- Cukrzyca – epidemiologia*, <http://tiny.pl/gjrh4>.
- Czupryniak L., *Neuropatia cukrzycowa*, [w:] *Diabetologia*, red. D. Moczulski, Warszawa 2010.
- Decade in review – type 2 diabetes mellitus: At the centre of things*, <http://tiny.pl/gjrhs>.
- Fowler M.J., *Mikro- i makronaczyniowe powikłania cukrzycy*, „Diabetologia po Dyplomie” 2011, nr 4, s. 40.
- Freeman R., Maser R.E., Mitchell B.D., Vinik A., *The association between cardiovascular autonomic neuropathy and mortality in individuals with diabetes: a meta-analysis*, <http://tiny.pl/gjr4q>.
- Grzesiuk W., Pragacz A., Szydłarska D., *Zaburzenia gospodarki węglowodanowej u osób w podeszłym wieku z chorobami gruczołów wydzielania wewnętrznego*, „Geriatrya” 2008, nr 1, s. 45-54.
- Gumprecht J., Nabrdalik K., *Cukrzycowa choroba nerek*, [w:] *Diabetologia. Kompendium*, red. L. Czupryniak, Poznań 2014.
- Interna Szczeklika 2014*, red. P. Gajewski, Kraków 2014.
- Jarosz M., Kłosiewicz-Latoszek J., *Cukrzyca. Zapobieganie i leczenie*, Warszawa 2008.

⁵⁴ Światowy Dzień Zdrowia 2016 - Pokonaj cukrzycę!, <http://tiny.pl/gjp3l>, (dostęp: 26.08.2017).

Jędrzejek M., Sarbinowska J. *Warsztaty edukacyjne dla pacjentów chorych na cukrzycę – między teorią a praktyką promocji zdrowia*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne” 2012, nr 2-3, s. 213-220.

Jurowski P., *Cukrzycowa choroba oczu*, [w:] *Diabetologia. Kompendium*, red. L. Czupryniak, Poznań 2014.

Jurkowski P., *Retinopatia cukrzycowa i inne choroby oczu w cukrzycy*, [w:] *Diabetologia*, red. D. Moczulski, Warszawa 2010.

Nowakowski A., *Epidemiologia cukrzycy*, „Diabetologia Praktyczna” 2002, nr 4, s. 1.

Sieradzki J., *Podział i diagnostyka cukrzycy*, [w:] *Cukrzyca*, red. J. Sieradzki, Gdańsk 2015.

Strojek K., *Cukrzyca: Praktyka lekarza rodzinnego*, Warszawa 2008.

Światowy Dzień Zdrowia 2016 - Pokonaj cukrzycę!, <http://tiny.pl/gjp31>.

Światowy raport na temat cukrzycy, <http://tiny.pl/gjrh8>.

Szeszenia-Dąbrowska N., *Podstawy Epidemiologii*, Łódź 1996.

Trends in diabetes: sounding the alarm, <http://tiny.pl/gjp3j>.

WHO ogłasza nowe dane o cukrzycy na świecie, <http://tiny.pl/gjrh6>.

Witek P., *Cukrzycowa neuropatia autonomiczna*, [w:] *Cukrzyca*, red. J. Sieradzki, Gdańsk 2015.

Zalecenia kliniczne dotyczące postępowania u chorych na cukrzycę 2017, „Diabetologia Praktyczna” 2017, nr 3, s. 5.

Streszczenie: Cukrzyca jest chorobą, której rozpowszechnienie w ostatnim stuleciu wzrosło dziesięciokrotnie. W związku z jej długotrwałym bezobjawowym charakterem pozostaje przez długi czas nierozpoznawana lub źle wyrównana metabolicznie prowadząc do licznych uszkodzeń organizmu. Przewlekłe powikłania cukrzycy są głównym wyzwaniem współczesnej diabetologii. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie cukrzycy jako społecznej choroby cywilizacyjnej w XXI wieku. Wśród celów badawczych wytyczonych w pracy należą m.in. następujące kwestie: problemy definicyjne oraz zagadnienie epidemiologii cukrzycy i jej powikłania. W pracy poza metodą analizy i krytyki piśmiennictwa naukowego wykorzystano metodę analizy dokumentów. Jest to praca o charakterze przeglądowym. Głównymi materiałami, które posłużyły do opracowania poszczególnych zagadnień podjętych w artykule, były poza publikacjami naukowymi, źródła internetowe.

Słowa kluczowe: cukrzyca, epidemiologia, powikłania, choroba

Diabetes – Epidemic of the 21st Century

Summary: Diabetes is a disease whose prevalence has increased tenfold in the last century. Due to its long-lasting asymptomatic nature, it remains unrecognized or poorly metabolized for a long time leading to numerous body damage. Chronic complications of diabetes are the main challenge of modern diabetes. The purpose of this article is to present diabetes as a social disease of the civilization in the 21st century. Among the research goals set out in the work are, among others, the following issues: definition problems and the issue of epidemiology of diabetes and its complications. In the work beyond the method of analysis and critique of scientific literature used method of document analysis. This is a review work. The main materials that were used to develop the individual issues of the article were outside the scientific literature, the Internet sources.

Keywords: Diabetes, Epidemiology, Complications, Disease

*Radosław Urbański*¹

Bezpieczeństwo ekologiczne – działania na rzecz ochrony środowiska na Warmii i Mazurach

Rozwój i jakość życia człowieka zależy od środowiska, w którym przebywa. Człowiek funkcjonuje w środowisku przyrodniczym, które napędza wszystkie funkcje życiowe. Ważnym problemem zachowania bezpieczeństwa ekologicznego są skuteczne i najlepsze rozwiązania dotyczące gospodarki odpadami. Świat produkuje co raz więcej odpadów. Z roku na rok wyczerpują się surowce naturalne. Po przez działalność człowieka następuje erozja gleb. Emisja gazów cieplarnianych przyczynia się do powiększenia dziury ozonowej i zwiększenia promieniowania UV.

Przemysłane gospodarowanie zasobami naturalnymi oraz recykling może pomóc w wydłużeniu istnienia naszej cywilizacji. Dlatego należy zrobić wszystko, aby środowisko przetrwało w jak najmniej zmienionej formie, przez jak najdłuższy okres. Niezbędna jest do tego świadoma działalność człowieka, która oprócz konsumpcji znajdzie czas i chęci na działanie na rzecz środowiska naturalnego.

Bezpieczeństwo ekologiczne, zwane bezpieczeństwem środowiskowym to zjawisko wieloznaczne i złożone. Oznacza praktyczną działalność człowieka i odwołuje się głównie do zagrożeń oraz sposobów ich unikania. Bezpieczeństwo ekologiczne to przede wszystkim likwidacja lub zmniejszenia do minimum zagrożenia zdrowia oraz życia człowieka, których źródłem jest środowisko.

Przez długie lata bezpieczeństwo ekologiczne traktowane było jako dążenie państwa do ochrony swego środowiska naturalnego i zdrowia ludzi przed antyekologicznymi działaniami innych państw. Obecnie wiadomo, że każde państwo oraz społeczeństwo poprzez swój rozwój stwarza różnego rodzaju zagrożenia dla środowiska. Dlatego zwiększającą się świadomość ekologiczna przyczynia się do podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska.

W Polsce do najważniejszych źródeł regulujących ochronę przyrody należy Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, a także rozporządzenia i uchwały rady gmin, które obowiązują na obszarze jednostki, która je przyjęła. Ponad to w Polsce obowiązują dodatkowe akty prawne regulujące ochronę

¹ lic. Radosław Urbański, student Bezpieczeństwa narodowego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, e-mail: radasx@gmail.com

środowiska w państwie. Należy do nich Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – prawo ochrony środowiska, Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganie szkodom w środowisku i ich naprawie oraz Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o krajowym systemie ek zarządzania i audytu.

Mówiąc o ochronie środowiska należy wspomnieć czym są zagrożenia środowiska. Podzielić je można na problemy ekologiczne i katastrofy ekologiczne.

Problemem ekologicznym można nazwać zmiany środowiska, które następują w wyniku kilku czynników – społecznych, fizycznych, chemicznych lub biologicznych, które zagrażają realizacji wartości istotnych dla społeczeństwa, takich jak zdrowie, rozwój, czy jakość życia. Natomiast katastrofa ekologiczna, to trwałe uszkodzenia albo zniszczenia dużego obszaru środowiska, nieodwracalne w sposób naturalny². Katastrofy ekologiczne wpływają na zdrowie i życie człowieka, w sposób bezpośredni lub pośredni. Sytuacja ta ma miejsce szczególnie wtedy, gdy zmiany w środowisku naturalnym prowadzą do jakościowych i ilościowych przekształceń w biocenozie.

Odpady, zanieczyszczenie powietrza, wody i gleb przyczyniają się do pogorszenia się stanu środowiska ekologicznego. Mimo, że ulega ono stopniowej poprawie, w dalszym ciągu jest niezadowolający. Państwo dąży do restrukturyzacji przemysłu, w ramach których znacznie zmalała rola zakładów szczególnie szkodzących środowisku. Następują zmiany przepisów prawnych i zaostrzenie norm dotyczących emisji zanieczyszczeń. Spore zwiększenie wydatków na ochronę środowiska przyczynia się do instalacji większej liczby urządzeń zmniejszających emisję zanieczyszczeń. Wzrasta także znaczenia recyklingu i świadomości społeczeństwa.

Zagrożenia ekologiczne charakteryzują się dużą złożonością, transgranicznością, występowaniem na znacznych obszarach, dynamiką występowania, zależnością od czynników losowych otoczenia oraz efektem odłożonym w czasie, dlatego zagrożenia dla środowiska naturalnego możemy podzielić na zagrożenia wolno nadchodzące na przykład zmieniający się klimat. Wywołuje on ocieplenie lub oziębienie otoczenia. W dzisiejszych czasach poprzez dużą produkcję CO₂ mamy do czynienia z globalnym ociepleniem. Zdaniem wielu środowisk politycznych oraz badaczy zmieniający się klimat poprzez gazy cieplarniane ma wpływ na nasze bezpieczeństwo na 3 sposoby. Pierwszym sposobem przyczyn do pogarszania się naszych warunków życia jest możliwość rozwinięcia się wielu epidemii. Drugim sposobem jest wpływ na zastąpienie w sferze konceptualnej podejścia do bezpieczeństwa. Zagrożenia pochodzą z wielu stron. Trzecim sposobem jest pokazanie, że bezpieczeństwo międzynarodowe to nie tylko siły militarne, a rozbudowane kompleksy wojskowe. Uważa się, że zmiany klimatyczne, które nastąpiły

² *Katastrofa ekologiczna*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/katastrofa-ekologiczna;3921133.html> (dostęp: 27.06.2017).

wyrządziły szkody w ekosystemie. Spowodowały śmierć ponad 150 tysięcy osób rocznie. Wzrost temperatury średnio o 2° C spowoduje zagrożenie głodu, chorób i braku wody dla milionów ludzi.

Zagrożenia ekologiczne można podzielić na kilka rodzajów: zagrożenia szybko nadchodzące hydrometeorologiczne, szybko nadchodzące geofizyczne oraz zagrożenia wywołana działaniem człowieka.

Zagrożenia szybko nadchodzące hydrometeorologiczne – takimi zagrożeniami są ekstremalne warunki pogodowe. Są to bardzo intensywne opady deszczu. Dodatkowo towarzyszą burze oraz bardzo silny wiatr. Skutkami tego zjawiska mogą być zniszczenia: dróg, mostów, zabudowań, łamanie gałęzi, zagrożenie życia, liczne podtopienia, zagrożenie życia wywołane uderzeniem pioruna, utrudnienia na terenach zurbanizowanych, zagrożenie pożarami, problemy w pracy urządzeń elektrycznych³.

Szybko nadchodzące geofizyczne – są to takie zjawiska jak erupcje wulkanów, trzęsienia ziemi oraz tsunami wywołane podwodnym trzęsieniem ziemi. Skutkami tych zjawisk jest zagrożenie życia ludzi i zwierząt. Ogromne prawdopodobieństwo skażenia środowiska poprzez toksyczne chmury gazów po erupcji wulkanu lub wyciek chemikaliów z zawalonych lub zalanych fabryk i magazynów w wyniku trzęsienia ziemi, powodujące zniszczenie ekosystemu i infrastruktury.

Zagrożenia wywołane działaniami człowieka, to różnego rodzaju wypadki przemysłowe, katastrofy budowlane oraz wypadki drogowe. Skutkami takich zdarzeń podobnie jak w poprzednich punktach są: zagrożenia życia, zagrożenia skażeniem środowiska, zniszczenie infrastruktury⁴.

Zagrożenia ekologiczne mogą wynikać zarówno z normalnej działalności człowieka, jako efekt uboczny postępu naukowo ekologicznego, działalności przemysłowej, przyrostu demograficznego, którym towarzyszą zaniedbania w sferze ochrony środowiska, związana z nieumiejętnym zarządzaniem lub ignorancją. – mogą mieć charakter zjawisk nagłych np. awarii jądrowych, najczęściej mają charakter nieintensywny, choć mogą być działalnością celową i zaplanowaną- wówczas mówimy o ekoterroryzmie.

Zagrożenia ekologiczne można podzielić również ze względu na kryterium źródła pochodzenia oraz kryterium przedmiotowe.

W kryterium źródła pochodzenia wyróżnić należy: zagrożenia zewnętrzne, antropogeniczne oraz nieantropogeniczne. Czynniki antropogeniczne to czynniki związane z każdą formą wpływu człowieka na środowisko i żyjące w nim rośliny i zwierzęta. Środowisko naturalne nie jest

³ *Ostrzeżenia hydro-meteorologiczne*, Wydział Komunikacji Społecznej, [http://www.tarnow.pl/Miasto/ Aktualnosci-tarnowskie/Ostrzezenia-hydro-meteorologiczne](http://www.tarnow.pl/Miasto/Aktualnosci-tarnowskie/Ostrzezenia-hydro-meteorologiczne) (dostęp: 25.06.2017).

⁴ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012, s. 94.

WIELOWYMIAROWOŚĆ POLITYKI SPOŁECZNEJ I BEZPIECZEŃSTWA W POLSCE

własnością ludzkości, niszcząc je niszczymy także samych siebie, natomiast nieantropogeniczne są to działania powodowane przez naturalne procesy zachodzące na ziemi.

Współczesny świat dąży do doskonałości i bogactwa, zapominając, że są rzeczy bezcenne. Wiele zmian jakie wprowadzane są w przyrodzie mają charakter stały i nieodwracalny. Wiele gatunków roślin i zwierząt wyginęło już bezpowrotnie, wyprodukowane przez nas substancje chemiczne będą jeszcze przez tysiąc lat krążyły po kuli ziemskiej i uległy powolnemu rozkładowi, a być może w przyszłości będą powodowały nowe, groźne choroby u naszych potomków. Dlatego dbanie o środowisko naturalne jest naszym obowiązkiem.

W kryterium przedmiotowym wyróżniamy zagrożenia naturalne i cywilizacyjne. Zagrożenia naturalne są powodowane przez siły przyrody, np. powodzie, susze. Zagrożenia cywilizacyjne to materialne zanieczyszczenia różnego rodzaju wprowadzone do środowiska poprzez działalność ludzką.

Tabela 1. Typologia zagrożeń ekologicznych

Zagrożenia antropogeniczne intencyjne	Zagrożenia antropogeniczne nieintencyjne	Zagrożenia nieantropogeniczne	Mix czynników antropologicznych oraz nieantropogenicznych
stosowanie technik modyfikacji środowiska (wprowadzanie środków chemicznych-zwiększenie upraw)	degradacja ziem uprawnych i łowisk rybnych	huragany	zmiany klimatyczne
ograniczanie poboru wody poprzez budowanie tam i zapór wodnych	niszczenie nierodności i wrażliwych ekosystemów	tsunami	zasolenie zbiorników wodnych
zatrucie zbiorników wodnych	nadmierna deforestacja	trzęsienie ziemi	niedobór wody
atak biologiczny	wyciek ropy	długotrwałe susze	pustynnienie
atak chemiczny	awaria elektrowni jądrowych	długotrwałe mrozy	erozja gleby
podpalanie instalacji naftowych	kwaśne deszcze	powodzie	pożary
	dziura ozonowa		

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Pronińska, *Nowe problemy bezpieczeństwa międzynarodowego*, Warszawa 2012.

Oddziaływanie człowieka na środowisko może przybierać różne formy. Jeśli jest ono niekontrolowane może prowadzić do wspomnianego już zagrożenia ekologicznego, czyli stanu środowiska, który może mieć niekorzystny wpływ na zdrowie i życie ludzi, a także na funkcjonowanie fauny i flory. Zazwyczaj do zagrożeń ekologicznych prowadzą zaburzenia równowagi w przyrodzie wynikające z działalności człowieka

Warmia i Mazury należą do najczystszych województw w Polsce. Zaslugą tego jest słabo rozwinięty przemysł w porównaniu do innych części kraju. Duży wpływ na taki stan środowiska ma obszar Zielone Płuca Polski, ale również program Natura 2000, tworzenie parków narodowych i rezerwatów przyrody, czy ścieżek dydaktycznych. Atrakcyjność środowiska przyrodniczego regionu wpisuje się w krajowe i międzynarodowe porozumienia i programy dotyczące ochrony środowiska.

Ochrona stanu środowiska i krajobrazu w regionie nie odbiega od stosowanej w całej Polsce. Przeciwdziałać zagrożeniom, które mogą zaszkodzić środowisku można na wiele sposobów. Jednym z nich są regulacje prawne, które dotyczą ochrony środowiska oraz sankcje za ich pogwałcenie, a także media i oświata, które promują świadomość ekologiczną.

Działania prowadzone na rzecz ochrony środowiska na Warmii i Mazurach prowadzone są na różnych szczeblach. Zostają wdrażane systemy gospodarki odpadami komunalnymi, przyspieszanie działań w segregacji, odbioru, odzysku i utylizacji odpadów komunalnych. Polega to głównie na zwiększeniu liczby pojemników do selektywnej zbiórki odpadów oraz zwiększenie dostępności do nich, przede wszystkim na obszarach wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego.

Kolejnym działaniem na rzecz ochrony środowiska jest stworzenie systemu selektywnego zbierania odpadów niebezpiecznych, w celu ograniczenia występowania dzikich wysypisk m.in. w wielu lasach Warmii i Mazur. Niebezpieczne są przede wszystkim wyrzucone sprzęty i urządzenia elektryczne i elektroniczne, odpady wielkogabarytowe oraz odpady remontowe.

Wdrażanie programu zagospodarowania ścieków i ochrony wód naturalnych to bardzo ważny element działań, w odniesieniu do zanieczyszczeń rzek i jezior, spowodowanych głównie odprowadzaniem ścieków.

Następnym działaniem jest wdrożenie systemu ochrony powietrza, po przez upowszechnienie ekologicznych systemów ogrzewania.

Istotnym działaniem w kwestii ochrony środowiska jest współpraca gmin wchodzących w skład Mazurskiego Parku Krajobrazowego, która przyczynia się wypracowania porozumienia w sprawie utworzenia Mazurskiego Parku Narodowego. Ważne jest również wdrożenie systemu egzekwowania przepisów ochrony środowiska oraz wdrożenie systemu edukacji ekologicznej docierającej do całego społeczeństwa.

Warto zwrócić uwagę na działania podjęte na rzecz ochrony środowiska w regionie Warmii i Mazur wprowadzone przez Unię Europejską, tj. m.in. „Pakiet Klimatyczny”, którego celem jest zatrzymanie niekorzystnych zmian w atmosferze.

Aby „zwalczać” wytworzone przez człowieka odpady z tworzyw sztucznych, wprowadzono zasadę „3R” (ang. *Reduce, Reuse i Recycle*), polegającą na: zmniejszaniu zakupu niepotrzebnych

rzeczy, wtórnym wykorzystywaniu zakupionych produktów oraz oddawaniu do odzysku niepotrzebnych towarów. W celu propagowania takiego działania tworzone są tematyczne spoty reklamowe czy akcje mające na celu nakłonić społeczeństwo do mądrego gospodarowania odpadami. Jednym ze sposobów wprowadzenia zasady „3R” było wprowadzenie przymusowego recyklingu, któremu sprzyja Plan Gospodarki Odpadami dla województwa warmińsko-mazurskiego, który zawiera strategię postępowania z odpadami i zakłada zapobieganie oraz minimalizacja powstawania odpadów, powtórne wykorzystanie odpadów, unieszkodliwienie odpadów poza składowiskiem oraz składowanie odpadów w sposób bezpieczny dla zdrowia.

Do celów strategicznych zaliczane jest konsekwentna i skuteczna egzekucja obowiązujących przepisów prawa, likwidacja i rekultywacja nieczynnych miejsc składowania odpadów, przeciwdziałanie powstawaniu nielegalnych składowisk, optymalne zagospodarowanie odpadów, redukcja ilości wytwarzanych odpadów oraz minimalizacja ich toksyczności, a także zakaz dowozu odpadów spoza województwa⁵.

Wracając do aktów prawnych, a głównie do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, która zapewnia ochronę środowiska na zasadzie zrównoważonego rozwoju. Mówi o tym Artykuł 5⁶, który określa obowiązki państwa dotyczące bezpieczeństwa ekologicznego obecnym i przyszłym pokoleniom. Natomiast biorąc pod uwagę ustawy dotyczące ochrony środowiska, można je podzielić na trzy grupy: ustawy dotyczące zagadnień środowiska; ustawy dotyczące problemów ochrony i zagospodarowania poszczególnymi elementami środowiska; ustawy regulujące dziedziny życia gospodarczego i społecznego częściowo poruszające problematykę ochrony środowiska⁷.

Dzięki regulacjom prawnym, zaobserwować można powstawanie instytucji odpowiedzialnych za ochronę środowiska w regionie Warmii i Mazur. Widać to m. in. na przykładzie otwieranych ogrodów botanicznych i parków krajobrazowych, czy ścieżek dydaktycznych. Na Warmii i Mazurach istnieje 8 parków krajobrazowych⁸, 17 rezerwatów przyrody w tym dwa częściowe. Częściowy Rezerwat Przyrody „Bukowy” znajduje się w powiecie olsztyńskim w gminie Kolno. Jego celem jest zachowanie bukowego drzewostanu. Natomiast drugi rezerwat częściowy to Częściowy Rezerwat Przyrody „Dębowo” mający za zadanie ochronę lasu bukowego znajdującego się również w powiecie olsztyńskim, ale w gminie Biskupiec⁹. Warto pamiętać również o Leśnym Arboretum Warmii i Mazur położonym w Kudypach, czyli ogrodzie botanicznym, w którym kolekcjonowane są rośliny drzewiaste, posiadającym w swoich zbiorach mnóstwo polskich

⁵ *Plan gospodarki odpadami dla województwa warmińsko-mazurskiego*, <http://www.recykling.pl/recykling/index.php/polityka/7> (dostęp: 6.06.2017).

⁶ Art.5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

⁷ G. Dobrzański, B. Dobrzańska, D. Kiełczewski, *Ochrona Środowiska Przyrodniczego*, Białystok 1997, s. 219.

⁸ *Parki krajobrazowe Warmii i Mazur*, <http://parkikrajobrazowewarmiimazur.pl/> (dostęp: 15.06.2017).

⁹ *Opisy przyrodnicze*, <http://www.przyroda.mazury.pl/index.php?page=natures&type=2> (dostęp: 15.06.2017).

gatunków roślin. Arboretum zajmuje się również prowadzeniem badań naukowych i edukacją przyrodniczą¹⁰.

Sposobem na zwiększenie bezpieczeństwa środowiska naturalnego Warmii i Mazur są przedsiębiorstwa zajmujące się odpadami komunalnymi. Zagadnienie decydujące o współczesnym rozwoju miast bardzo ważną rolę odgrywa gospodarka wodno-ściekowa. Jakość oraz ilość wody pitnej decyduje o poziomie higieniczno-sanitarnym miasta. Funkcjonujące oczyszczalnie mają za zadanie oczyścić ścieki, uzdatnić wodę, prowadzić nadzór i kontrolę wody, którą dostarcza po swoich zabiegach do społeczeństwa¹¹. Dzięki unijnym dotacjom, rozwój gospodarki wodno-ściekowej w regionie wciąż się rozwija.

Sortownie śmieci i zakłady gospodarki odpadami komunalnymi są inną formą przeciwdziałania zagrożeniom ekologicznym. To tu trafiają śmieci wyprodukowane przez społeczeństwo. Zadaniem sortowni jest zbiórka i neutralizacja sprzętu AGD/RTV, olejów silnikowych, farb, odpadów technicznych oraz medycznych. Sortowanie przebiega w taki sposób, by jak najwięcej odpadów zostało poddanych recyklingowi.

Zakłady oczyszczalni ścieków oraz sortownie śmieci prócz podstawowych działalności aktywnie działają na rzecz ochrony środowiska organizując wydarzenia i dni otwarte dla dzieci w wieku szkolnym i młodzieży ze szkół średnich i wyższych, przyczyniając się w ten sposób do zwiększenia świadomości młodych ludzi w dziedzinie ochrony środowiska.

W regionie Warmii i Mazur działaniem na rzecz ochrony środowiska zajmuje się również Wojewódzki Inspektor Ochrony Środowiska z siedzibą w Olsztynie.

Zobowiązany jest do wykonywania zadań z zakresu kontrolowania przepisów o ochronie środowiska. Prowadzi również monitoring środowiska regionu, w celu poprawy stanu środowiska w województwie.

Dzięki współpracującym ze sobą firmom oraz instytucjom rządowym na rzecz ochrony środowiska naturalnego Warmii i Mazur są realizowane podstawowe cele operacyjne polegające na poprawie jakości i ochrony powierzchni ziemi, poprawie jakości i ochroni powietrza, zachowanie walorów krajobrazowych, współpraca międzynarodowa dla ochrony środowiska oraz monitoringu środowiska.

Warto pamiętać i podkreślić, iż dzięki członkostwu Polski w Unii Europejskiej, trwały i zrównoważony rozwój województwa warmińsko-mazurskiego jest priorytetem. Dzięki temu region może wykorzystywać środki unijne i zwiększyć nakład przeznaczony na rzecz ochrony środowiska i przemyślane wykorzystywanie zasobów naturalnych.

¹⁰ *Leśnym Arboretum Warmii i Mazur w Kudypach*, <http://www.kudypy.olsztyn.lasy.gov.pl/arboretum1#.WVVXxoTyjIV> (dostęp: 15.06.2017).

¹¹ *Przedmioty działania*, <http://www.pwik.olsztyn.pl/16/przedmiot-dzialania> (dostęp: 15.06.2017).

Warmia i Mazury zaliczają się do regionów o bardzo cennej przyrodzie i atrakcyjnym krajobrazie. Jednakże krajobraz ten wymaga należytej ochrony, polegającej na istniejących oraz prowadzeniu zabiegów rewaloryzacji i restauracji wartości utraconych.

Problematyka bezpieczeństwa ekologicznego Warmii i Mazur jest ważnym aspektem związanym z bezpieczeństwem całego państwa. Utrzymanie należytego stanu środowiska wymaga ścisłej współpracy instytucji państwowych, samorządów terytorialnych, organizacji i instytucji pozarządowych, fundacji, a przede wszystkim całego społeczeństwa.

Aby zwiększyć świadomość obywatelską w dziedzinie ekologii, w całej Polsce obchodzi się np. „Dzień bez Samochodu”, „Światowy dzień Wody” czy „Światowy dzień Ziemi”. W tych dniach organizowane są happeningi oraz konkursy propagujące zdrowy tryb życia i dbanie o środowisko. Takie wydarzenia mają uświadamiać mieszkańcom całej Kuli Ziemskiej, że to właśnie człowiek jest największym zagrożeniem dla środowiska i to on w największym stopniu oddziałuje na przyrodę, doprowadzając niestety do zanikania gatunków, zatruwania zbiorników wodnych oraz zanieczyszczania powietrza i erozji gleb. Dzięki prowadzonym akcjom o tematyce ekologicznej, ludzie w każdym wieku coraz lepiej rozumieją znaczenie ekologii i ochrony środowiska, nie tylko w wymiarze lokalnym (m.in. region Warmii i Mazur), ale całego świata. Mimo coraz większej świadomości, wciąż pozostaje wiele nierozwiązanych współcześnie problemów działania proekologicznego, na obszarze Polski. Należy pamiętać, iż mimo wszelkich podjętych działań na rzecz ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego niektórych skutków działalności człowieka nie można już naprawić.

Działanie na rzecz ochrony środowiska oraz przeciwdziałanie zagrożeniom ekologicznym na obszarze Warmii i Mazur jest jednym z kluczowych elementów funkcjonowania państwa w obszarze ekologii. Prawidłowe oraz przemyślane, zaplanowanie i realizowanie współczesnych przedsięwzięć proekologicznych umożliwi tym i następnym pokoleniom czerpanie ze środowiska w nienaruszonym i bezpiecznym dla zdrowia człowieka stanie.

Bibliografia:

- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012.
Dobrzański G., Dobrzańska B., Kielczewski D., *Ochrona Środowiska Przyrodniczego*, Białystok 1997.
Pronińska K., *Nowe problemy bezpieczeństwa międzynarodowego*, Warszawa 2012.
Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483
Katastrofa ekologiczna, dostęp: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/katastrofa-ekologiczna;3921133.html>
Leśnym Arboretum Warmii i Mazur w Kudypach, dostęp: <http://www.kudypy.olsztyn.lasy.gov.pl/arboretum1#WVVXxoTyjIV>
Opisy przyrodnicze, dostęp: <http://www.przyroda.mazury.pl/index.php?page=natures&type=2>
Ostrzeżenia hydro-meteorologiczne, dostęp: <http://www.tarnow.pl/Miasto/Aktualnosci-tarnowskie/Ostrzezenia-hydro-meteorologiczne>
Parki krajobrazowe Warmii i Mazur, dostęp: <http://parkikrajobrazowewarmiimazur.pl/>
Plan gospodarki odpadami dla województwa warmińsko-mazurskiego, dostęp: <http://www.recykling.pl/recykling/index.php/polityka/7>
Przedmioty działania, <http://www.pwik.olsztyn.pl/16/przedmiot-dzialania>

Streszczenie: W poniższym artykule zostaną przybliżone informacje dotyczące bezpieczeństwa ekologicznego na Warmii i Mazurach. Na wstępie wyjaśniony zostanie termin bezpieczeństwa ekologicznego. Przedstawione zostaną zagrożenia środowiska występujące na obszarze Warmii i Mazur oraz sposób zwalczania tych zagrożeń. W dalszej części opisane zostaną działania prowadzone na rzecz ochrony środowiska na Warmii i Mazurach. Uwaga zostanie zwrócona na rolę podstaw prawnych oraz Unii Europejskiej, które wpływają na bezpieczeństwo ekologiczne w regionie.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekologiczne, ochrona środowiska, Warmia i Mazury

Ecological security – action to protect the environment in Warmia and Masuria

Summary: The following article provides an overview of ecological security in Warmia and Masuria. At the outset, we will explain the term of ecological safety. Presentation of the difficult situation in Warmia and Masuria and ways of fighting these threats. The activities of environmental protection in Warmia and Mazury will be described in the following. Attention is paid to the role of legal and European Union attitudes that affect ecological security in the region.

Keywords: ecological security, environmental Protection, Warmia and Masuria

*Beata Łączyńska*¹

Wyzwania i szanse współczesnego bezpieczeństwa ekologicznego

Pojęcie ekologii

Ekologia to nauka o strukturze i funkcjonowaniu przyrody. Skupia się ona na badaniu oddziaływań pomiędzy organizmami żywymi, a ich środowiskiem życia i funkcjonowania oraz wzajemnymi interakcjami pomiędzy tymi organizmami. Pojęcie ekologii po raz pierwszy wprowadził niemiecki uczyony Ernst Haeckel w roku 1866 w celu zbadania relacji zwierząt z otaczającym ich światem organicznym i nieorganicznym. Szczególnie chciał zaznaczyć występowanie tak zwanych „przyjaznych” i „wrogich” interakcji z organizmami roślinnymi i zwierzęcymi, z którymi wchodzi w kontakt. Jak również wzajemne współzależności między różnymi ekosystemami, jak i wewnątrz jego struktury, czyli pomiędzy poszczególnymi grupami gatunków. Ekologia rozpatruje więc oddziaływanie czynników abiotycznych i biotycznych. Z pojęciem ekologii nierozzerwalnie wiążą się również pojęcia populacja, biocenoza, ekosystem, krajobraz, biosfera, czy też sukcesja ekologiczna².

Co jeszcze w związku z ekologią?

Jak już wyżej wspomniano, z ekologią wiąże się określenie populacji. Populacja jest niczym innym, jak grupą organizmów tego samego gatunku zamieszkującą określony obszar w tym samym czasie. Populację charakteryzuje siedem cech. Pierwszą z nich jest liczebność, czyli liczba wszystkich osobników danej populacji. Natomiast zagęszczenie populacji to liczba osobników danej populacji przypadająca na jednostkę obszaru. Rozrodczość populacji jest liczbą potomstwa wydanego na świat w określonym czasie. Przeciwnie do powyższej definicji śmiertelność natomiast jest liczbą osobników, która zginęła w określonym czasie. Terminami charakteryzującymi populację są również struktura przestrzenna (jest to sposób rozmieszczenia osobników na danym obszarze), struktura wiekowa (udział różnych grup wiekowych na danym obszarze) i struktura płci (czyli stosunek osobników obu płci względem siebie)³.

Innym ważnym terminem ściśle wiążącym się z ekologią jest biocenoza. Biocenoza to nic innego, jak zespół populacji różnych gatunków zwierząt i roślin, który powiązany jest ze sobą

¹ mgr Beata Łączyńska, doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: beatalaczynska@op.pl

² Zob. www.ekologia.edu.pl/ (dostęp: 12.07.2017).

³ Zob. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ekologia> (dostęp: 1.07.2017).

zależnościami pokarmowymi oraz konkurencją biologiczną zarówno wewnątrz-gatunkową, jak i międzygatunkową. Biocenoza stanowi żywą część ekosystemu⁴.

Pojęciem dopełniającym obrazu ekologii jest również ekosystem – układ ekologiczny, w którego skład wchodzi zarówno część ożywiona i nieożywiona określonej przestrzeni środowiska naturalnego. Natomiast między organizmami zajmującymi dane środowisko nieożywione zachodzi szereg relacji. Relacja ta opiera się na przepływie oraz wymianie materii i energii między zasiedlającymi go organizmami, jak również między organizmami, a ich otoczeniem⁵.

Zagadnienie ekologii nie byłoby pełne bez terminu krajobraz. Krajobrazem według obowiązującej definicji określamy zespół różnych ekosystemów wzajemnie na siebie oddziaływujących. Tworzą one wyodrębnioną całość strukturalną i funkcjonalną i zajmują określoną powierzchnię. Krajobraz jest częścią powierzchni ziemi wyróżniająca się określonymi cechami, w tym: ukształtowaniem terenu, budową geologiczną, klimatem, florą⁶.

Krajobraz jest to struktura dynamiczna, funkcjonująca zależnie od rodzaju jej części składowych i powiązań między nimi oraz od dominujących procesów ekologicznych⁷. Z kolei biosfera stanowi przestrzeń zamieszkałą przez organizmy żywe⁸.

Ostatnim z wspomnianych pojęć, którego znaczenie należy przybliżyć jest sukcesja ekologiczna. Jest to proces, który polega na uporządkowanej w czasie i przestrzeni zmianie w biocenozie pod względem składu gatunkowego i ilościowego. Jego początkowym etapem jest kolonizacja danego środowiska. Następnie występuje stadium przejściowe. Ostatnim etapem jest stadium rozwoju końcowego. Dobrym przykładem sukcesji ekologicznej jest zjawisko starzenia się jezior. Na skutek wzrostu stężenia substancji odżywczych jezioro przekształca się w bagno, następnie w torfowisko aż ostatecznie staje się lasem⁹.

Współczesna ekologia

Jednym z zasadniczych zadań stawianych ekologii jest przewidywanie oraz dywagowanie nad przyszłymi konsekwencjami istniejących, bądź potencjalnych relacji. Pod tym względem ekologia ściśle zająbia się z ochroną środowiska. Należy jednak pamiętać, że ekologia to nie to samo, co ochrona środowiska ani ochrona przyrody. Ochrona środowiska koncentruje się bowiem

⁴ Zob. <http://www.ekologia.pl/wiedza/slowniki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska/biocenoza> (dostęp: 1.07.2017).

⁵ Zob. tamże.

⁶ Zob. tamże.

⁷ I.S. Zonneveld, R.T. Forman, *Changing landscapes an ecological perspective*, New York 1990, s. 83.

⁸ Zob. <http://www.ekologia.pl/wiedza/slowniki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska/biosfera>

⁹ Zob. <http://www.ekologia.pl/wiedza/slowniki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska/sukcesja-ekologiczna> (dostęp: 1.07.2017).

na minimalizowaniu szkodliwego wpływu rozwoju cywilizacji na środowisko. Natomiast ochrona przyrody kładzie nacisk na zachowanie środowiska naturalnego¹⁰.

Współcześnie ekologia rozpatrywana jest głównie pod względem jednego gatunku lub wielu gatunków. Tym samym wyznacza dwa zasadnicze działy nauki. Ekologia jednego gatunku koncentruje się na zagadnieniach historii tego gatunku, rozwoju populacji, czy też jego rozmieszczeniu. Natomiast ekologia wielu gatunków analizuje strukturę i przekształcanie całych ekosystemów.

Bezpieczeństwo ekologiczne

Istnieje kilka różnych definicji bezpieczeństwa ekologicznego. Jedna z nich mówi, iż bezpieczeństwo ekologiczne jest stanem ekosystemu, w którym ryzyko zakłóceń jego składowych jest niewielkie¹¹. Zgodnie z kolejną definicją to stan przeciwdziałania społecznego skutkom przekształceń otaczającego środowiska¹². Według Michajłowa bezpieczeństwem ekologicznym nazywamy likwidację lub zmniejszenie do minimum zagrożeń zdrowia i życia człowieka, których źródłem jest środowisko naturalne (*nie mylić z czysto przyrodniczym*)¹³. Natomiast ostatnia z czterech istniejących definicji mianem bezpieczeństwa ekologicznego określa stan stosunków społecznych, w tym treści, formy i sposobów organizacji stosunków międzynarodowych, który nie tylko ogranicza czy eliminuje zagrożenia ekologiczne, lecz również promuje pozytywne działania, umożliwiając realizację istotnych wartości dla istnienia i rozwoju narodów i państw¹⁴.

Pojęcie bezpieczeństwa ekologicznego czasami określanego również bezpieczeństwem środowiskowym jest szerokim zagadnieniem i nie można sprowadzać go jedynie do działań dotyczących się ochrony przyrody. Bezpieczeństwo to stawia sobie za cel ochronę, jak i działania w różnych obszarach ludzkiej aktywności. Działania zapobiegające lub łagodzące skutki zagrożeń dla środowiska naturalnego mają szereg podstaw, które odzwierciedlają poszczególne wymiary bezpieczeństwa ekologicznego. Tym samym celem bezpieczeństwa ekologicznego staje się zwiększenie ochrony i poprawa jakości środowiska naturalnego poprzez aktywność w następujących obszarach: energetyka, transport, budownictwo, przemysł ciężki i wydobywczy.

¹⁰ H. Gertig, O *bezpieczeństwie żywności ekologicznej*, „Bromatologia i chemia toksykologiczna-XLIII” 2010, nr 3, s. 407.

¹¹ L. Zacher, *Bezpieczeństwo ekologiczne – wymiary polityczne, międzynarodowe i globalne*, Lublin 1991, s. 9.

¹² S. Śladkowski, *Bezpieczeństwo ekologiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004, s. 3.

¹³ W. Michajłow, *Problemy bezpieczeństwa ekologicznego świata i Polski*, [w:] *Międzynarodowe czynniki bezpieczeństwa Polski*, Warszawa 1986, s. 182.

¹⁴ J.Z. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*, Lublin 2000, s. 85.

Zakres oddziaływania bezpieczeństwa ekologicznego obejmuje wymiar biologiczny, chemiczny, powodziowy, techniczny, pożarowy i atomowy¹⁵.

Sieci ekologiczne i ich znaczenie

Sieci ekologiczne to obszary, które pomimo działalności człowieka zostały w sposób stosunkowo słaby przekształcone. Nadal charakteryzują się olbrzymim bogactwem gatunkowym i stabilnością funkcjonowania ekosystemów, które występują w ich obrębie. W niektórych sieciach ekologicznych obszary te zwykły być nazywane „biocentrami”, w innych zaś obszarami „węzłowymi” lub „źródłowymi”. Na obszarach tych przyrodzie udało się obronić lub nadal broni się przed niekorzystnymi wpływami antropopresji. Tym samym możliwość przetrwania odnajdują tam ekosystemy i gatunki charakterystyczne dla danych regionów geograficznych, które są rzadkie, zagrożone i wymagają ochrony. Warunkiem ich przetrwania jest właściwe gospodarowanie oraz zapewnienie powiązań z innymi podobnymi temu obszarami celem przeciwdziałania izolacji. Funkcję tę z kolei spełniają tak zwane korytarze ekologiczne. Przy okazji koncepcji sieci ekologicznych należy wspomnieć również o strefach buforowych. Rozwiązanie to polega na strefowaniu wpływów działalności człowieka na obszary o najwyższych i najbardziej chronionych walorach. Taka sieć to wytwór człowieka ekologa krajobrazu, przypisującego określone funkcje wytypowanym obszarom¹⁶. Założenie takiej sieci zachodzi różnymi drogami, które zależą od przyjętych celów. Takim celem może być przeciwdziałanie zjawisku izolacji i tworzenie warunków do przemieszczania się żywych organizmów w obrębie krajobrazu lub zapewnienie warunków prawidłowego funkcjonowania środowiska przyrodniczego danego obszaru¹⁷.

Rolnictwo ekologiczne jako jeden ze sposobów zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego

Na chwilę obecną bardzo dużo uwagi poświęca się rolnictwu ekologicznemu i produkowanej na przez nie żywności. Żywność ta przyjęła nazwę ekologicznej. W ogólnym ujęciu produkcja ekologiczna jest systemem zarządzania gospodarstwem i produkcją żywności, która łączy w sobie najkorzystniejsze dla środowiska praktyki, wysoki stopień różnorodności biologicznej, ochronę zasobów naturalnych, zastosowanie wysokich standardów w kwestii dobrostanu zwierząt i metod produkcji. Ekologiczna metoda produkcji pełni podwójną funkcję. Dostarcza towarów na

¹⁵ P. Szyja, *Zielona gospodarka w Polsce – stan obecny i perspektywy*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr. 442.

¹⁶ J. Ahern, *Greenways as a planning strategy*, „Landscape and Urban Planning” 1995, nr 33, s. 137; L. Botequilha, J. Ahern, *Applying landscape ecological concepts and metrics in sustainable land scape planning*, „Landscape and urban planning” 2002, nr. 59, s. 68.

¹⁷ J.F. Ahern, *Greenways as Strategic Landscape Planning: Theory and Application* Wageningen, Wageningen University 2002, s. 72.

wyspecjalizowany rynek oraz przyczynia się do ochrony środowiska, dobrostanu zwierząt i rozwoju obszarów wiejskich¹⁸.

Rolnictwo ekologiczne to produkcja sprzyjająca środowisku naturalnemu. Poza produkcją wysokiej jakości artykułów żywnościowych spełnia szereg innych ważnych zadań. Sprzyja zachowaniu wysokiej żyzności gleb, naturalnego krajobrazu, wspiera ochronę gatunków na powierzchni produkcyjnej i na terenach sąsiedzkich, ochronę wód gruntowych, jak również podnosi świadomość ekologiczną ludności¹⁹.

W związku z rolnictwem ekologicznym w oparciu o funkcjonujące rozporządzenia określono szczegółowe zasady dotyczące produkcji roślinnej, zwierzęcej, produkcji wodorostów i akwakultury. Mówiąc o produkcji roślinnej należy uwzględnić wybór odpowiednich gatunków i odmian. Przede wszystkim powinny być to odmiany wieloletnie, stosowanie płodozmianu, czy też recykling substancji organicznych. Stosowane nawozy i środki poprawiające żyzność gleb, jak również środki ochrony roślin mogą być używane pod warunkiem, iż ich zastosowanie jest zgodne z celem i zasadami produkcji ekologicznej. Preferowane są naturalne metody walki z chorobami i szkodnikami roślin. Ponadto celem produkcji roślinnej jest utrzymanie, czy nawet zwiększenie żyzności gleb oraz zapobieganie erozji. W przypadku gospodarstw zajmujących się czynnie produkcją ekologiczną niedozwolone jest wykorzystywanie promieniowania jonizującego. Przestrzega się również, by w produktach rolnictwa ekologicznego było, jak najmniej organizmów modyfikowanych genetycznie oraz klonowanych²⁰.

Produkcja zwierzęca powinna być ściśle związana z użytkami rolnymi, które są źródłem nawozów organicznych i substancji odżywczych dla gleb. W prowadzonej hodowli zwierząt należy bezwzględnie utrzymywać wysokie standardy dotyczące dobrostanu zwierząt, potrzeb uwzględniających ich tryb życia, stan zdrowia i skuteczne zapobieganie chorobom. O ekologicznej produkcji zwierzęcej nie możemy mówić bez stosowania w chowie zwierząt pasz ekologicznych. Wysokie wymagania stawia się również personelowi pełniącemu dozór nad hodowlą²¹.

Za popularyzacją rolnictwa ekologicznego w Polsce przemawiają głównie uwarunkowania ekonomiczne i społeczne. Do czynników ekonomicznych należą niższe koszty produkcji, popyt na produkty w Unii Europejskiej oraz ich wyższa cena. Dzięki istniejącym tzw. dopłatom unijnym coraz więcej gospodarstw polskich przechodzi z rolnictwa tradycyjnego na produkcję ekologiczną²².

¹⁸J. Tyburski, S. Żakowska-Biemans, *Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego*, Warszawa 2007, s. 7.

¹⁹H. Gertig, dz. cyt., s. 410.

²⁰D. Komorowska, *Perspektywy rozwoju produkcji i rynku baraniny w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2003, nr 2, s. 43.

²¹H. Gertig, dz. cyt., s. 411.

²²D. Komorowska, dz. cyt., s. 100.

Rolnictwo ekologiczne a obowiązujące prawo

Na dzień dzisiejszy w Polsce w odniesieniu do żywności ekologicznej obowiązuje ustawa o rolnictwie ekologicznym z roku 2009. W ustawie tej określono zadania oraz właściwość odpowiednich organów administracji publicznej i jednostek organizacyjnych w rolnictwie ekologicznym. Ustawa ta jest odzwierciedleniem i jednoczesnym dostosowaniem przepisów państw Unii Europejskiej do warunków Polski. W związku z postawionymi sobie celami realizacji określonych ustawą zadań utworzono specjalne ramy organizacyjne oraz system kontroli i certyfikacji produktów rolnictwa ekologicznego. System ten przede wszystkim tworzy Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Głównym jego zadaniem jest kontrolowanie, wydawanie i odwoływanie wydanych certyfikatów. Drugim, co do ważności organem jest Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno – Spożywczych, która sprawuje dozór nad transportem granicznym produktów rolnictwa ekologicznego. Poza tym istnieje również jednostka certyfikująca, która zajmuje się kontrolą gospodarstw i przetwórci ekologicznych. Warto wspomnieć również o Inspekcji Handlowej, Weterynaryjnej (sprawuje kontrolę nad produktami paszowymi), czy też Głównym Inspektorze Ochrony Roślin i Nasiennictwa. Zadaniem ostatniego z wymienionych organów jest tworzenie komputerowych baz danych, zawierających wykaz odmian roślin dostępnych na terytorium naszego państwa i uzyskiwanych zgodnie z metodami produkcji ekologicznej²³.

Żywność ekologiczna jako produkt rolnictwa ekologicznego

W związku z szerokim rozumieniem pojęcia ekologia, w dobie XXI wieku należy nawiązać do żywności ekologicznej. Słownik terminologiczny definiuje żywność ekologiczną jako produkty spożywcze o obniżonym poziomie zanieczyszczeń chemicznych. Zostały one otrzymane z surowców pozyskanych w gospodarstwach rolnych wykorzystujących alternatywne metody produkcji zwane ekologicznymi lub biodynamicznymi, jak też zintegrowanymi. Natomiast zgodnie z rozporządzeniem Rady Wspólnoty Europejskiej²⁴, produkt ekologiczny lub inaczej żywność ekologiczna oznacza, iż pochodzi on z produkcji ekologicznej²⁵. Wiąże się to z faktem, iż po pierwsze pochodzi on z gospodarstwa ekologicznego, a ponadto posiada jakość zdrowotną²⁶. Na produkcję żywności ekologicznej jako pierwsza ma wpływ edukacja ekologiczna i to już od pierwszych lat szkolnych, jeszcze w szkole podstawowej. Ma ona również głęboki wpływ na stosunek społeczeństwa do środowiska naturalnego.

²³ H. Gertig, dz. cyt., s. 410.

²⁴ Rozporządzenie Rady (EWG) nr 2092/91 z dn. 24.06.1991 r. w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych oraz znakowania produktów rolnych i środków spożywczych, Dz. U. UE L 189 z 20.07.2007 r.

²⁵ Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z dn. 28. 06. 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylające rozporządzenie (EWG) nr 2092/91, Dz. U. UE L 189 z dn. 20.07.2007 r.

²⁶ M. Żelezik, *Dlaczego rolnictwo ekologiczne?*, „Rocznik świętokrzyski” 2009, nr 30, s. 160.

Zasadniczym elementem decydującym o wyborze żywności jest jej bezpieczeństwo. Często bywa ono utożsamiane z jakością żywności. Konsumenci pozyskujący żywność ekologiczną upatrują w niej bezpieczeństwa zdrowotnego. Ponadto chcą, aby była przyjazna dla środowiska, uprawiana bez użycia nawozów sztucznych i smaczna. W celu porównania żywność ekologiczna konfrontowana jest z żywnością konwencjonalną wytwarzaną w tradycyjny sposób oraz otrzymaną przy użyciu organizmów modyfikowanych genetycznie²⁷.

Podstawowym ograniczeniem w zakupie żywności ekologicznej z punktu widzenia klienta jest jej cena. Nie dla wszystkich jest ona jednak decydującym kryterium. Osoby dokonujące zakupu żywności ekologicznej, pomimo jej znacznie wyższych cen za nadrzędną jej wartość stawiają sobie bezpieczeństwo i jakość produktu. Na miejsce numer jeden wysuwa się więc zarówno jej pochodzenie, jak i producent żywności²⁸.

Przyszłość rolnictwa ekologicznego

Mając za główny cel działania ekologiczne w produkcji roślinnej, czy zwierzęcej planuje się systematyczny wzrost liczby gospodarstw produkujących żywność ekologiczną oraz znaczący wzrost powierzchni użytków rolnych przeznaczonych pod te uprawy. Duży nacisk należy położyć na promocję produktów rolnictwa ekologicznego, jak też na wiedzę z zakresu obowiązującej w rolnictwie ekologicznym. Niezbędna jest również nowa wiedza płynąca z obecnie prowadzonych badań naukowych w zakresie produkcji prowadzonej przy wykorzystaniu metod ekologicznych. Wciąż potrzebne są nowe badania nad nowymi metodami ochrony roślin i środkami ich ochrony, czy też przydatnością nawozów w produkcji ekologicznej. Konieczna jest również kwestia wypracowania niezbędnych regulacji prawnych dotyczących ekologicznej hodowli ryb i innych produktów akwakultury. Wytworzone w gospodarstwach produkty wymagają kontroli pod względem jakości. Prowadzona jest ona zazwyczaj przy wykorzystaniu metod analitycznych. Kontrola ta koncentruje się głównie na ocenie zanieczyszczenia produktów ekologicznych pod kątem zanieczyszczeń organizmami GMO (modyfikowanymi genetycznie)²⁹.

Poczynania w zakresie produkcji ekologicznej stwarzają szanse na rozwiązanie problemów bezpieczeństwa żywności, jej jakości, ochrony środowiska, dobrostanu zwierząt oraz rozwoju obszarów wiejskich. Tereny rolnicze coraz częściej postrzega się i traktuje jako nie tylko miejsce produkcji żywności, ale także jako obszary ochrony gatunkowej, genetycznej i ekosystemowej

²⁷ M. Śmiechowska, J. Newerli-Guz, J. Kąkol, *Rola mediów elektronicznych w kształtowaniu świadomości ekologicznej społeczeństw*, „Journal of research and application in agriculture engineerin” 2009, nr 4, s. 143.

²⁸ M. Śmiechowska, J. Newerli-guz, *Edukacja i świadomość ekologiczna w rozwoju rynku produktów ekologicznych*, [w:] *Jakość, bezpieczeństwo, ekologia w sektorze rolno spożywczym. Kierunki rozwoju*, red. M. Wiśniewska, E. Malinowska, Sopot 2008, s. 243.

²⁹ M. Żelezik, dz. cyt., s. 160.

różnorodności³⁰. Ich przyrodnicze znaczenie rośnie w miarę wzrostu liczby ludności i arealu agroekosystemów. Ponadto im bardziej rozdrobniona i zróżnicowana jest mozaika ekosystemów w obrębie danego krajobrazu tym większa szansa na funkcjonowanie procesów obiegu materii i przepływu energii przez cały system³¹.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania o bezpieczeństwie ekologicznym należy pamiętać, iż bardzo ważnym jest rozpowszechnianie rolnictwa ekologicznego, które nawiązuje do tradycyjnego modelu rolnictwa drobnopowierzchniowego, które to sprzyjało utrzymaniu różnorodności ekosystemów przy dużym nakładzie pracy rąk ludzkich i minimalnym zużyciu chemicznych środków uprawy i ochrony roślin. Rolnictwo polskie ma liczne atuty, by stać się rolnictwem ekologicznym, szczególnie zaś w rejonach o niskim stopniu uprzemysłowienia i co za tym idzie małym zanieczyszczeniu środowiska naturalnego³². Konsumenci coraz częściej poszukują żywności o gwarantowanej jakości. Natomiast naprzeciw ich oczekiwaniom i potrzebom wychodzi właśnie rolnictwo ekologiczne. Rolnictwo to wytwarza żywność o wyższych walorach odżywczych i zdrowotnych w porównaniu do produktów pochodzących z rolnictwa konwencjonalnego³³. Dodatkowo myśląc o bezpieczeństwie ekologicznym w jego pozytywnym wymiarze pamiętajmy o możliwościach kształtowania rozwoju w aspekcie dążenia do poprawy jakości środowiska naturalnego, jak również możliwości zmniejszenia ryzyka, bądź skutków wystąpienia katastrof o podłożu ekologicznym³⁴.

Bibliografia:

- Ahern J., *Greenways as a planning strategy*, "Landscape and Urban Planning", 1995, nr 33, s. 131-155.
Benton T.G., Vickery J.A., Wilson J.D., *Farmland biodiversity: is habitat heterogeneity the key?*, "Trend in Ecology and Evolution" 2003, nr 18 s. 182-188.
Botequilha L., Ahern J., *Applying landscape ecological concepts and metrics in sustainable land scape planning*, „Landscape and urban planning” 2002, nr. 59, s. 65-93.
Changing lands cape san ecological perspective, red. I.S. Zonneveld, R.T.T. Forman, New York 1990, s. 1-281.
Fisher J., Lindenmayer D.B., *Landscape modification and habitat fragmentation: synthesis*, "Global Ecology and Biogeography" 2007, nr 16, s. 265-280.
Gertig H., *O bezpieczeństwie żywności ekologicznej*, „Bromatologia i chemia toksykologiczna– XLIII” 2010, nr 3, s. 406-414.
Górka K., Poskrobko B., Radecki W., *Ochrona środowiska.Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, Warszawa 2001.

³⁰ J. Fisher., D.B. Lindenmayer, *Landscape modification and habitat fragmentation: synthesis*, "Global Ecology and Biogeography" 2007, nr 16, s. 270.

³¹ T.G. Benton, J.A. Vickery, J.D. Wilson, *Farmland biodiversity: is habitat heterogeneity the key?*, "Trend in Ecology and Evolution" 2003, nr 18, s. 184.

³² D. Komorowska, dz. cyt., s. 100.

³³ S. Grykień, *Bariery rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce*, „Funkcje obszarów wiejskich” 2005, nr 1, s. 66.

³⁴ P. Szyja, *Zielona gospodarka w Polsce – stan obecny i perspektywy*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr 435.

- Grykień S., *Bariery rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce*, „Funkcje obszarów wiejskich” 2005, nr 1, s. 63-71.
<http://www.ekologia.pl/wiedza/slowniki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska>
- Komorowska D., *Perspektywy rozwoju produkcji i rynku baraniny w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2003, nr 2, s. 99-103.
- Michajłow W., *Problemy bezpieczeństwa ekologicznego świata i Polski*, [w:] Międzynarodowe czynniki bezpieczeństwa Polski, red. A.D. Rotfeld, Warszawa 1986, s. 182
- Pietraś J.Z., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*, Lublin 2000.
- Rozporządzenie Rady (EWG) nr 2092/91 z dn. 24.06.1991 r. w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych oraz znakowania produktów rolnych i środków spożywczych (Dz. U. UE L 189 z 20.07.2007 r.).
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z dn. 28. 06, 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych i uchylające rozporządzenie (EWG) nr 2092/91(Dz. U. UE L 189 z dn. 20.07.2007 r.).
- Symonides E., *Znaczenie powiązań ekologicznych w krajobrazie rolniczym woda – środowisko – obszary wiejskie*, „Water – environment – ruralareas” 2010, nr 32, s. 249-263.
- Szyja P., *Zielona gospodarka w Polsce – stan obecny i perspektywy*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2015, nr. 432-447.
- Śladkowski S., *Bezpieczeństwo ekologiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004.
- Śmiechowska M., Newerli-Guz J., Kąkol J., *Rola mediów elektronicznych w kształtowaniu świadomości ekologicznej społeczeństwa*, „Journal of Research and Application in Agriculture Engineering” 2009, nr 54(4), s. 140-148.
- Śmiechowska M., Newerli-Guz J., *Edukacja i świadomość ekologiczna w rozwoju rynku produktów ekologicznych*, „Jakość, bezpieczeństwo, ekologia w sektorze rolno-spożywczym. Kierunki rozwoju” 2008, s. 242-247.
- Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego*, red. J. Tyburski, S. Żakowska-Biemans, Warszawa 2007, s. 168: 191-195.
www.ekologia.edu.pl/
- Zacher L., *Bezpieczeństwo ekologiczne – wymiary polityczne, międzynarodowe i globalne*, Lublin 1991.
- Żelezik M., *Dlaczego rolnictwo ekologiczne?*, „Rocznik Świętokrzyski Ser. B – Nauki Przyrodnicze” 2009, nr 30, s. 155-166.

Streszczenie: Ekologia jest nauką, która zajmuje się strukturą i funkcjonowaniem przyrody. Na chwilę obecną zasięg stosowania owego terminu znacznie się rozszerzył. W związku z powyższym należy wspomnieć o niezwykle ważnych sieciach ekologicznych, rolnictwie ekologicznym i wytwarzanej przez nie żywności ekologicznej. Wszystko to natomiast w celu utrzymania bezpieczeństwa ekologicznego.

Słowa kluczowe: ekologia, środowisko, współczesność

Challenges and opportunities of modern ecological safety

Summary: Ecology is a science that deals with the structure and functioning of nature. At the moment the scope of application of this term has expanded considerably. Therefore, it is important to mention the very important ecological networks, organic farming and organic food produced by them. All this in order to maintain ecological security.

Keywords: ecology, the environment, the present

*Marta Miedzińska*¹

Bezpieczeństwo środowiskowe w Polsce

Wstęp

W ostatnich kilkudziesięciu latach ochrona środowiska postrzegana jest przez rządy większości państw Europy i świata jako coraz ważniejszy cel polityczny, do którego starają się dążyć władze zlokalizowane na wszystkich szczeblach. Właściwy stan środowiska jest bowiem główną gwarancją bezpiecznego funkcjonowania ludności w różnych wymiarach. Bardzo duże tempo zmian, na które wpływ miał szybki postęp technologiczny oraz wzrost populacji, w znacznej mierze przyczyniło się jednak do poważnego pogorszenia się stanu środowiska naturalnego, zakażenia ekosystemów czy też wystąpienia wielu zagrożeń ekologicznych². Dodatkowo ludność w procesie dążącym do poprawy standardów życia doprowadziła do zachwiania równowagi ekologicznej, często niestety w sposób nieodwracalny³. Również w Polsce, podobnie jak w innych krajach Europy zauważalne jest pogorszenie się stanu środowiska oraz negatywny wpływ jego degradacji na całą społeczność. W obliczu rosnącej liczby nowych zagrożeń negatywnie wpływających na bezpieczeństwo państwa oraz funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie, koniecznym staje się podejmowanie kolejnych kroków w celu jak najlepszego i najrozsądniejszego przeciwdziałania tym niebezpieczeństwom.

Bezpieczeństwo środowiskowe, zwane również bezpieczeństwem ekologicznym⁴ stanowi jeden z najważniejszych elementów funkcjonowania społeczeństwa na poziomie danego państwa oraz w skali globalnej. Coraz częściej bezpieczeństwo to rozpatrywane jest jako nowy wymiar bezpieczeństwa wewnętrznego oraz międzynarodowego. Wzmoczone zainteresowanie problematyką środowiska naturalnego miało miejsce w latach 70. i poprzedzone było ogłoszonym 26 maja 1969 roku Raportem Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych U Thanta „*The problems of human environment*” (pol. „*Problemy ludzkiego środowiska*”)⁵. Dokument ten jako pierwszy w historii bardzo dobitnie zwracał uwagę na skalę zagrożenia dla ludzkości i stał się swoistym impulsem do podjęcia działań zmierzających do ochrony środowiska naturalnego,

¹ mgr Marta Miedzińska, doktorantka Uniwersytetu Warszawskiego, e-mail: m_miedzinska@wp.pl

² J. Bredo, *Zrównoważony rozwój. W stronę życia w harmonii z przyrodą*, Sopot 2006, s. 7.

³ K. Brendzel-Skowera, *Bariery w realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju w Polsce*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy” 2009, nr 14, s. 102.

⁴ W artykule pojęcie bezpieczeństwa ekologicznego i bezpieczeństwa środowiskowego stosowane są zamiennie.

⁵ M. Góra, *Środowisko życia człowieka i jego rozwój w kontekście politycznym i ekologicznym*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2008, tom 5, nr 1, s. 164-165.

wzywając państwa członkowskie ONZ do jak najbardziej racjonalnego korzystania ze środowiska⁶. Obecnie bezpieczeństwo ekologiczne zaliczane jest do składowych bezpieczeństwa narodowego, tuż obok bezpieczeństwa gospodarczego, obywatelskiego, militarnego, społecznego czy też gospodarczego⁷. Z biegiem czasu zarówno pojęcie bezpieczeństwa środowiskowego, jego charakter, zakres przestrzenny i podmiotowy jak i działania służące jego zapewnieniu uległy istotnym przeobrażeniom.

Podejmowanie tematu dotyczącego bezpieczeństwa środowiskowego ma podstawowe znaczenie m.in. dla rozwoju społeczeństwa proekologicznego, świadomego istnienia zagrożeń oraz potrafiącego im przeciwdziałać dla dobra państwa i całej społeczności. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie zagadnienia bezpieczeństwa środowiskowego (ekologicznego) w Polsce. Kwestie związane z głównymi zagrożeniami środowiskowymi występującymi w Polsce zostaną poprzedzone rozważaniami definicyjnymi oraz wskazaniem kluczowych aktów prawnych i dokumentów strategicznych odnoszących się do zapewniania bezpieczeństwa środowiskowego w naszym kraju. Złożoność zagadnień bezpieczeństwa ekologicznego powoduje, iż artykuł stanowi jedynie zarys omawianej problematyki, zwracając uwagę na jej kluczowe kwestie.

Definicje bezpieczeństwa środowiskowego

Bezpieczeństwo środowiskowe traktowane jest jako pojęcie złożone i wieloznaczne, a co za tym idzie definiowane jest w różnoraki sposób, zależnie od przyjętego kryterium i preferencji danego badacza. Dotychczas nie została przyjęta żadna jednolita definicja tegoż pojęcia, która obejmowałaby jego wieloaspektowość. Bezpieczeństwo te w dużym stopniu zależne jest od aktualnej sytuacji politycznej oraz podlega bardzo zdynamizowanym stosunkom społecznym⁸. Pomimo powszechnej znajomości terminów „bezpieczeństwo”, „środowisko” oraz „ekologia”, poruszając omawianą problematykę warto wyjść od ich krótkiego zdefiniowania, bowiem pojęcia te mają ogromne znaczenie dla bezpieczeństwa środowiskowego.

Obecnie bezpieczeństwo rozpatrywane jest w wymiarze pozytywnym i negatywnym. Pierwszy wymiar oznacza kształtowanie takich warunków, aby służyły one rozwojowi społeczno-gospodarczemu państwa, drugi zaś odnosi się do poczucia zagrożenia i koncentracji (w przypadku państwa) na jego przetrwaniu⁹. Tak więc można wyróżnić dwa elementy składające się na pojęcie

⁶ Tamże, s. 165.

⁷ K. Rosiek, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Polsce na przykładzie gospodarowania wodami*, „Gospodarka w praktyce i teorii” 2015, nr 1(38), s. 63.

⁸ K. Zapolska, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako element bezpieczeństwa narodowego RP*, [w:] *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, red. E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, Białystok 2015, s. 210.

⁹ P. Szyja, Wymiar ekonomiczny i społeczny bezpieczeństwa ekologicznego w Polsce, IX Kongres Ekonomistów Polskich, <http://tiny.pl/gjwjh>, (dostęp: 17.07.2017).

bezpieczeństwa, mianowicie jest to gwarancja nienaruszalnego przetrwania danego podmiotu, a także jego swobodny rozwój¹⁰. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska¹¹ (dalej: ustawa Prawo ochrony środowiska) definiuje środowisko jako „ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami”. Ekologia powiązana jest z nauką, która bada związki między organizmami a otaczającym je środowiskiem naturalnym oraz sozologią, czyli nauką o ochronie środowiska naturalnego¹².

Podczas prób tworzenia definicji bezpieczeństwa ekologicznego najczęściej podkreśla się podejście pozytywne (przeciwdziałanie tworzeniu się zagrożeń w obszarze środowiska naturalnego wraz z podkreśleniem roli prewencji i współpracy międzynarodowej) i negatywne (dążenie do eliminacji istniejących już zagrożeń)¹³. Według jednej z bardziej rozbudowanych definicji, bezpieczeństwo ekologiczne jest trwałym i ciągle postępującym procesem, który zmierza do osiągnięcia pożądanego stanu ekologicznego, zabezpieczającym zdrową oraz spokojną egzystencję elementów ekosystemu, zaś w ramach tego procesu używane są wszystkie środki zgodne z zasadami współżycia społeczeństwa międzynarodowego oraz wewnętrznego kraju¹⁴. Wskazuje się tutaj, iż proces ten powinien zachodzić przy udziale wielu elementów ekosystemu i powinien być szczegółowo dostosowany do sfery współpracy międzynarodowej czy też świadomości ekologicznej społeczeństwa. Dość obszerną definicję bezpieczeństwa ekologicznego przedstawia również Halina Lisicka¹⁵, gdzie wskazuje trzy czynniki tworzące to zjawisko. Pierwszy z nich to negatywne, bezpośrednie oddziaływanie zmian ekologicznych na zdrowie oraz życie ludności, drugi to napięcia i spory, a także konflikty między poszczególnymi państwami np. w wyniku rywalizacji o dostęp do zasobów naturalnych, zaś trzeci czynnik to pozytywna i bezpośrednia współpraca, która ma na celu tworzenie nowych obszarów więzi między narodami czy państwami (prowadząca do stabilizacji środowiska). Autorka podkreśla rolę współpracy międzypaństwowej w przeciwdziałaniu zagrożeniom środowiskowym, bowiem zanieczyszczenia powstające na terenie jednego kraju z łatwością mogą przedostać się na terytorium innych państw. W związku z tym tak istotne jest podejmowanie wspólnych działań o charakterze ponadpaństwowym.

¹⁰ A. Dąbrowski, *Ochrona środowiska jako determinant bezpieczeństwa i suwerenności państwa*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2005, nr 1(39), s. 34.

¹¹ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz.U. 2001 Nr 62 poz. 627 z późn.zm.

¹² P. Szyja, dz. cyt., (dostęp: 17.07.2017).

¹³ K. Zapolska, dz. cyt., s. 210.

¹⁴ J. Haber, *Bezpieczeństwo jako determinanta stosunków międzynarodowych*, [w:] *Determinanty polityki zagranicznej i międzynarodowej*, Warszawa 1981, s. 34-36.

¹⁵ H. Lisicka, *Polityka ochrony środowiska w polityce państwa*, w: *Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2000, s. 34.

Zgodnie definicją Marka Pietrasia, bezpieczeństwo ekologiczne to „taki stan stosunków, w tym treści, form i sposobów organizacji stosunków międzynarodowych, który nie tylko ogranicza i eliminuje zagrożenia ekologiczne, lecz także promuje pozytywne działania, umożliwiając realizację wartości istotnych dla istnienia i rozwoju narodów i państw”¹⁶. L. Zacher tłumaczy, iż bezpieczeństwo ekologiczne jest stanem ekosystemu, gdzie ryzyko zakłóceń jego składowych jest niewielkie, czyli zerowe albo nieosiągalne¹⁷. B. Rakoczy wskazuje, że bezpieczeństwo ekologiczne jest uzyskaniem takiego stanu środowiska, który daje możliwość bezpiecznego przebywania w tym środowisku, a także korzystania z tego środowiska w taki sposób, aby zapewniony został rozwój człowieka¹⁸. J. Kukułka łączy bezpieczeństwo ekologiczne z niezawodnością mechanizmów społecznych, a także ich zdolnością do zapobiegania brakom w stanie środowiska czy też szkodzącym zmianom oraz pojawiającym się napięciom¹⁹.

Warto również wspomnieć, że R. Paczuski zalicza bezpieczeństwo ekologiczne do terminów prawniczych z obszaru konstytucyjnych podstaw ochrony środowiska w Polsce. Oznacza ono spoczywający na władzy publicznej obowiązek podejmowania skonkretyzowanych działań, które w konsekwencji mają za zadanie chronić obywateli oraz przyszłe pokolenia przed zagrożeniami, które pojawiają się w związku z niewystarczająco zharmonizowanym rozwojem społeczno-gospodarczym z wymogami ochrony środowiska²⁰. J. Sommer podkreśla, że bezpieczeństwo ekologiczne jest przede wszystkim pojęciem niedookreślonym, zaś jego znaczenie zostanie doprecyzowane w momencie powiększania się zasobów wiedzy dotyczących zagrożeń środowiska oraz metod ich przewycięzania²¹.

Jak wynika z powyższego, próby opracowania jednej unikalnej definicji bezpieczeństwa ekologicznego stwarzają wiele istotnych trudności. W niektórych z nich możemy zauważyć rozbieżności wynikające m.in. z różnic dotyczących okresu, w którym były tworzone, niektóre zaś zawierają elementy ocenne²².

Uregulowania prawne

Ochrona środowiska stanowi bardzo istotny obowiązek władzy publicznej w Polsce. Organy administracji rządowej, a także jednostki samorządu terytorialnego podejmują wszelkie działania

¹⁶ M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, Lublin 2000, s. 85.

¹⁷ L. Zacher, *Bezpieczeństwo ekologiczne – wymiary polityczne, międzynarodowe i globalne*, [w:] *Międzynarodowe bezpieczeństwo ekologiczne*, Lublin 1991, s. 98.

¹⁸ B. Rakoczy, *Wybrane problemy prawa leśnego*, Warszawa 2011, s. 14.

¹⁹ J. Kukułka, *Ekologiczna koncepcja ładu międzynarodowego*, [w:] *Stosunki międzynarodowe i polityka. Wyzwania końca stulecia. Księga jubileuszowa na 65-lecie Profesora Bogusława Mrozka*, Warszawa 1995, s. 150.

²⁰ R. Paczuski, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako kryterium koniecznych działań na rzecz zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2005, s. 120-121.

²¹ J. Sommer, *Prawo a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój...*, red. A. Papuziński, s. 87-88.

²² P. Korzeniowski, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska*, Łódź 2012, s. 65.

stwarzające warunki konieczne do urzeczywistnienia zasady zrównoważonego rozwoju jak i właściwego stosowania przepisów dotyczących ochrony środowiska²³. Zagadnienia związane z bezpieczeństwem środowiskowym w Polsce uregulowane są w szeregu przeróżnych aktów prawnych i dokumentów strategicznych.

Podstawy bezpieczeństwa ekologicznego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku²⁴. Artykuł 5 wśród najistotniejszych zadań państwa wskazuje konieczność zapewnienia ochrony środowiska. W artykule 74 ust. 1 zawarte zostało zaś zobowiązanie władzy publicznej do prowadzenia polityki zapewniającej obecnemu i przyszłym pokoleniom bezpieczeństwa ekologicznego. Oznacza to, że władze powinny włączać się w prowadzenie polityki ekologicznej oraz podejmować działania wspomagające obywateli w kreowaniu odpowiedniego stanu środowiska. Uwydatnia się tutaj wyjątkowa specyfika środowiska, ponieważ dla uzyskania odpowiednich efektów niezbędne jest współdziałanie władzy publicznej i ludności²⁵. Warto jednak szczególnie podkreślić, że Konstytucja nie zawiera definicji bezpieczeństwa ekologicznego, jak i również nie precyzuje dokładnie rodzajów obowiązków władzy²⁶. Ponadto artykuł 86 Konstytucji zobowiązuje również obywateli do dbałości o stan środowiska w którym żyją, a także przestrzega przed odpowiedzialnością za jego pogorszenie.

Zapisy uszczegóławiające bezpieczeństwo środowiskowe zawarte są w polityce ekologicznej Polski, której podstawy przyjęcia znajdują się w ustawie Prawo ochrony środowiska²⁷. Artykuł 13 ustawy za cel polityki ekologicznej kraju stawia „stworzenie warunków niezbędnych do realizacji ochrony środowiska”. Dodatkowo art. 14 ust. 2 wskazuje, że polityka ekologiczna kraju przyjmowana jest na 4 lata z uwzględnieniem perspektywy na kolejne 4 lata. Dokumenty tego typu to:

- a) Polityka Ekologiczna Państwa z 1990 roku,
- b) II Polityka Ekologiczna Państwa na lata 2001-2010 z perspektywą do 2025,
- c) Polityka Ekologiczna Państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010,
- d) Program Wykonawczy do II Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2002-2010,
- e) Polityka Ekologiczna Państwa na lata 2009-2012 z perspektywą do roku 2016²⁸.

²³ B. Bartkiewicz, *Oczyszczanie ścieków przemysłowych*, Warszawa 2006, s. 26.

²⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

²⁵ N. Leśniak, *Obowiązki państwa w zakresie ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014, s. 741.

²⁶ A. Surówka, *Bezpieczeństwo ekologiczne a gospodarowanie odpadami w świetle prawa konstytucyjnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, nr 4, s. 152.

²⁷ K. Zapolska, dz. cyt., s. 211.

²⁸ Tamże, s. 212.

Bardzo duża liczba zagadnień dotyczących bezpieczeństwa środowiskowego została ponadto uregulowana w wielu ustawach. Z uwagi na członkostwo Polski w strukturach Unii Europejskiej, jest ona zobowiązana do implementacji unijnych przepisów dotyczących ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego do polskiego porządku prawnego. Warto pamiętać również o prowadzonej współpracy międzynarodowej, w ramach której także podpisywane są różnego rodzaju dokumenty dotyczące podejmowania wspólnych działań zmierzających ku poprawie ogólnie rozumianej przyrody.

Bezpieczeństwo ekologiczne jest również opisywane w strategiach bezpieczeństwa narodowego państwa. Ujmowanie go w tego typu kategorii wynika z zaliczania bezpieczeństwa ekologicznego do elementów bezpieczeństwa narodowego kraju. Strategie te, będące dokumentami przedstawiającymi główne kierunki polityki bezpieczeństwa państwa, zostały przyjęte dotychczas w 2003, 2007 oraz 2014 roku.

W Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2003 roku²⁹ dopiero zaczęto sygnalizować istnienie zagadnień związanych z bezpieczeństwem ekologicznym oraz wskazano, iż w działaniach mających na celu ochronę środowiska nasz kraj powinien kierować się zasadą zrównoważonego rozwoju. Dużo bardziej szczegółowe kwestie zawiera Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2007 roku³⁰, gdzie bezpieczeństwo środowiskowe traktowane jest jako zapewnienie obywatelom warunków do lepszego życia w odpowiednim środowisku. Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 roku³¹ wyróżnia zaś bezpieczeństwo ekologiczne jako jedną z płaszczyzn podejmowania działań z zakresu bezpieczeństwa. Działania te koncentrują się m.in. na poprawie stanu środowiska, adaptacji do zmian klimatu czy też zachowaniu różnorodności biologicznej. W dokumencie tym uznano bezpieczeństwo środowiskowe za jeden z najistotniejszych elementów polityki państwa, który bezpośrednio wpływa na bezpieczeństwo obywateli.

Informacje dotyczące bezpieczeństwa środowiskowego oraz możliwości jego zapewniania, a także obowiązków władz publicznych uregulowane są w wielu aktach prawnych i innych dokumentach. Z biegiem czasu coraz częściej zdawano sobie sprawę z konieczności uregulowania tej problematyki ze względu na potrzebę ochrony bezpieczeństwa państwa i jednostek zamieszkujących jego terytorium.

²⁹ Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2003, <http://tiny.pl/gjwjq>, (dostęp: 17.07.2017).

³⁰ Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2007, <http://tiny.pl/gjwjg>, (dostęp: 17.07.2017).

³¹ Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2014, <http://tiny.pl/gjwjt>, (dostęp: 17.07.2017).

Zagrożenia bezpieczeństwa środowiskowego w Polsce

Zagrożenia są elementem towarzyszącym człowiekowi od początku jego istnienia, zaś wspólnie z rozwojem cywilizacji ulegały one większym lub mniejszym zmianom. Aktualnie możemy zaobserwować nowe rodzaje zagrożeń, zaś niektóre z nich ewoluują i zmieniają wyłącznie swoje oddziaływanie³². Istnienie zagrożeń (występujących pojedynczo albo zbiorowo) związane jest z brakiem lub zachwianiem bezpieczeństwa ekologicznego państwa. Zagrożenia w konsekwencji mogą prowadzić do katastrofalnych efektów – można tutaj wyróżnić na przykład obniżenie standardu życia ludności, uszczuplenie dobrobytu czy obniżenie aktywności ekonomicznej.

Aktualnie istnieje dużo klasyfikacji zagrożeń oraz różnych kryteriów podejścia do tego zagadnienia. Najczęściej pojawiającym się w większości opracowań kryterium podziału współczesnych zagrożeń ekologicznych są źródła, inaczej przyczyny ich pojawiania się. W związku z tym możemy wyróżnić zagrożenia naturalne (nieantropogeniczne, żywiołowe) oraz zagrożenia cywilizacyjne (antropogeniczne)³³.

Źródła należące do kategorii naturalnych są związane z prawami przyrody, w związku z tym nie istnieje tutaj możliwość znaczącej ingerencji człowieka, zaś modyfikacja zagrożeń może odbywać się jedynie w bardzo ograniczonym zakresie, na przykład nie jest możliwa zmiana kolejności pór roku czy też wydłużenie dnia kosztem skrócenia nocy. Zagrożenia naturalne, które negatywnie wpływają na środowisko naturalne nazywane są kataklizmami lub też katastrofami ekologicznymi. Są to zjawiska naturalne mające charakter ekstremalny, które powodują poważne skutki w miejscu występowania, czyli szeroko pojmowanym środowisku³⁴. Zagrożenia naturalne są to między innymi:

- a) powódzie,
- b) erupcje wulkanów,
- c) trzęsienia ziemi oraz wywołane nimi tsunami,
- d) osuwiska i lawiny,
- e) ekstremalne sytuacje pogodowe (wichury, huragany, trąby powietrzne),
- f) plagi i epidemie,
- g) pożary³⁵.

³² P. Wiktor, *Główne zagrożenia środowiska w aspekcie bezpieczeństwa publicznego na Podkarpaciu*, s. 418.

³³ M. Krauze, *Bezpieczeństwo ekologiczne w świetle postanowień Konwencji o Zakazie Broni Chemicznej*, „Materiały Wysokoenergetyczne” 2011, t. 3, s. 113.

³⁴ Tamże, s. 114.

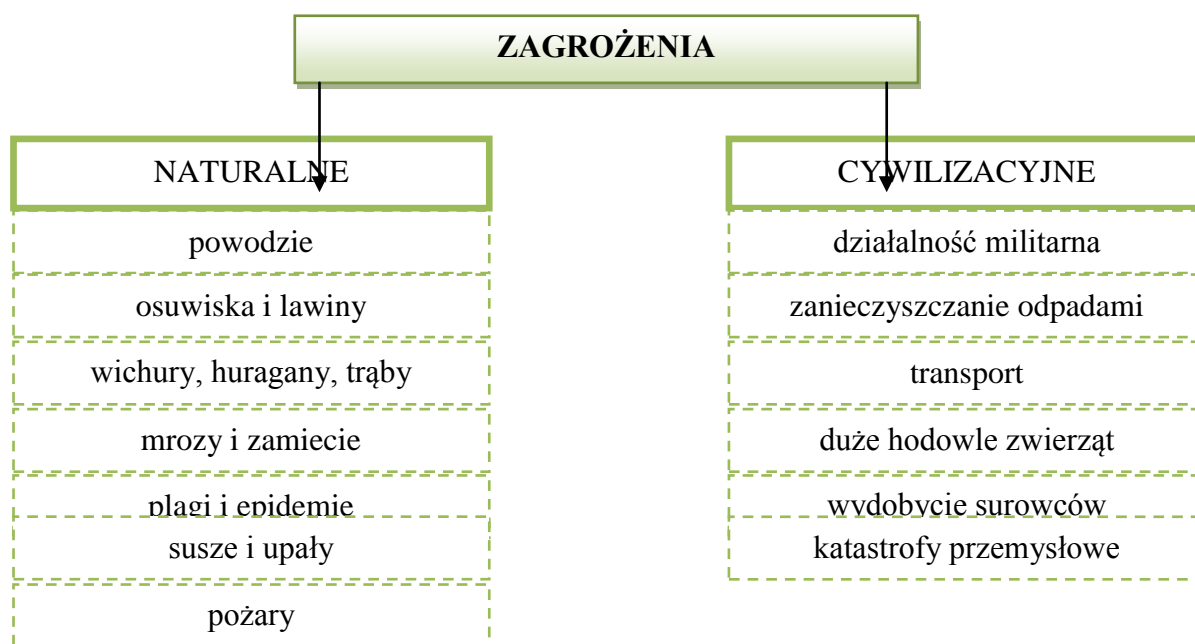
³⁵ M. Pietras-Szewczyk, *Zagrożenia bezpieczeństwa ekologicznego Polski i Polaków*, <http://tiny.pl/gjwjr>, (dostęp: 17.07.2017).

Zagrożenia cywilizacyjne są grupą zagrożeń, gdzie ich sprawcą jest człowiek podejmujący próby przekształceń środowiska. Wraz z postępem technologicznym oraz rozwojem nauki dochodzi często do nieprzemyślanych i bardzo groźnych zdarzeń krytycznych w przeróżnych obszarach działalności człowieka. Wśród zagrożeń antropogenicznych możemy wyróżnić na przykład:

- a) ataki terrorystyczne oraz piractwo morskie,
- b) konflikty zbrojne,
- c) katastrofy komunikacyjne,
- d) proliferacja broni masowego rażenia,
- e) katastrofy budowlane oraz przemysłowe³⁶.

W Polsce ze względu na położenie geograficzne nie występuje większość zagrożeń naturalnych powodujących najgorsze i najtrwalsze skutki. Na wykresie nr 1 zaprezentowano niektóre najczęściej występujące w Polsce zagrożenia ekologiczne.

Wykres nr 1. Zestawienie wybranych zagrożeń występujących w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/RCB-Zagrożenia-okresowe-w-Polsce-aktualizacja.pdf>; http://www.fpb.pl/analyses/view?analysis_id=510 (dostęp: 17.07.2017)

Warto również pokrótce dokonać charakterystyki zagrożeń pojawiających się w Polsce. Zagrożenia naturalne takie jak powodzie charakteryzują się bardzo silnym działaniem niszczącym środowisko. Zazwyczaj obejmują one bardzo duży obszar i trwają dość długo, wpływając niekorzystnie na przyrodę. W naszym kraju występują najczęściej powodzie opadowe, zimowe czy też roztopowe. Osuwiska spowodowane niespodziewanym przemieszczaniem się mas ziemnych

³⁶ M. Krauze, dz. cyt., s. 113.

i skalnych oraz lawiny śnieżne, czyli przemieszczanie się wielkich mas śniegu również stanowią niemałe zagrożenie. Wichury, trąby powietrzne oraz huragany występują na skutek zmian klimatu degradując środowisko oraz nasilając niebezpieczeństwo. Silne mrozy, zamiecie śnieżne oraz zawieje najczęściej występują w Polsce w okresie od grudnia do lutego, czasami powodując tragiczne skutki, takie jak śmierć osób czy trwale uszkodzenia ciała. Plagi i epidemie są sytuacjami, które rozprzestrzeniają się w bardzo szybkim tempie i są dość trudne do zatrzymania i opanowania. Możemy wyróżnić takie plagi jak ptasia grypa oraz epidemie jak cholera czy tyfus. Susze i upały powodują duży deficyt wody słodkiej. W Polsce można zauważyć miejscowe występowanie braków wody dla przemysłu czy też na przykład dla rolnictwa. Upał jest pojęciem meteorologicznym, który opisuje stan pogody w momencie gdy temperatura powietrza przy powierzchni ziemi przekracza +30 stopni Celsjusza³⁷.

Działalność militarna będąca zagrożeniem cywilizacyjnym jest wyjątkowo groźna z uwagi na możliwość pojawienia się konfliktów zbrojnych oraz ataków terrorystycznych. Katastrofy ekologiczne mogą być również wynikiem działalności militarnej. Zanieczyszczenie odpadami jest jednym z powszechnie występujących zagrożeń powstających na skutek działalności człowieka. Składowanie może odbywać się na nieodpowiednio zabezpieczonych składowiskach, co doprowadza w konsekwencji do skażenia gleb i wód. Transport może stanowić zagrożenie ze względu na wydobywanie się spalin do powietrza lub też przetransportowywanie materiałów niebezpiecznych lub źle przechowywanych. Prowadzenie hodowli zwierząt na wysoką skalę to niebezpieczeństwo zanieczyszczenia biologicznego – bakterie, grzyby, różnego rodzaju wirusy. Dodatkowo prawdopodobieństwo wystąpienia katastrofy zwiększa wydobywanie surowców naturalnych (np. obniżenia gruntu). Katastrofy przemysłowe powodują zdegradowanie całego terenu, a jego powrót do poprzedniego stanu często nie jest możliwy lub też może nastąpić jedynie w jakiejś części³⁸.

Przedstawione zagrożenia ekologiczne występujące w Polsce nie wyczerpują tematu, a jedynie uwypuklają charakter tego zjawiska. Bardzo często zagrożenia te są trudne do przewidzenia, a ich skutki są nieodwracalne. Należy jednak pamiętać, iż żadne z zagrożeń nie może być lekceważone, a reakcja władz musi być natychmiastowa i zdecydowana.

Zakończenie

Ochrona środowiska jest jedną z wartości, która w Polsce chroniona jest konstytucyjnie. Globalizacja oraz powszechny dostęp do informacji przyczyniły się do znacznego rozpowszechnienia

³⁷ Zagrożenia okresowe występujące w Polsce, Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, 2013, <http://tiny.pl/gjwjjw>, (dostęp: 17.07.2017).

³⁸ M. Pietras-Szewczyk, dz. cyt., (dostęp: 17.07.2017).

nienia problematyki związanej z ochroną środowiska. Bezpieczeństwo środowiskowe ma na celu nie tylko ochronę środowiska naturalnego przed degradacją i niekorzystnym wpływem przemysłu, ale również podejmowanie przez władzę publiczną działań nakierowanych na podnoszenie poziomu środowiska oraz poprawę jego stanu. Głównym zamiarem jest więc tworzenie przyjaznych i odpowiednich warunków dla życia obecnych i przyszłych pokoleń.

Zagadnienie bezpieczeństwa środowiskowego jest bardzo obszernie podejmowane w polskich regulacjach. Oznacza to coraz większe zainteresowanie kwestiami ochrony przyrody ze strony władz publicznych w naszym kraju. W Polsce występuje wiele zagrożeń ekologicznych, zarówno powodowanych naturalnie jak i poprzez działalność człowieka. To z kolei prowadzi do znacznej degradacji środowiska, w którym żyjemy, często powodując nieodwracalne skutki.

Bezpieczeństwo środowiskowe jest nieodzownym elementem prawidłowej egzystencji człowieka w odpowiednim i czystym środowisku. Wyjątkowo ważne jest, aby ludność mogła funkcjonować w środowisku naturalnym, w którym mogą być zapewnione podstawowe potrzeby oraz dostęp wody, powietrza czy też bogactw naturalnych, które daje przyroda.

Bibliografia:

- Bartkiewicz B., *Oczyszczanie ścieków przemysłowych*, Warszawa 2006.
- Bredo J., *Zrównoważony rozwój. W stronę życia w harmonii z przyrodą*, Sopot 2006.
- Brendzel-Skowera K., *Bariery w realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju w Polsce*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy” 2009, zeszyt nr 14, s. 102.
- Dąbrowski A., *Ochrona środowiska jako determinant bezpieczeństwa i suwerenności państwa*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2005, nr 1(39), s. 34.
- Determinanty polityki zagranicznej i międzynarodowej*, Warszawa 1981.
- Góra M., *Środowisko życia człowieka i jego rozwój w kontekście politycznym i ekologicznym*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2008, nr 1, tom 5, s. 164-165.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.
- Korzeniowski P., *Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska*, Łódź 2012.
- Krauze M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w świetle postanowień Konwencji o Zakazie Broni Chemicznej*, „Materiały Wysokoenergetyczne”, t. 3, 2011, s. 113.
- Międzynarodowe bezpieczeństwo ekologiczne*, Lublin 1991.
- Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2000.
- Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2005.
- Pietras-Szewczyk M., *Zagrożenia bezpieczeństwa ekologicznego Polski i Polaków*, <http://tiny.pl/gjwjr>.
- Pietraś M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, Lublin 2000.
- Rakoczy B., *Wybrane problemy prawa leśnego*, Warszawa 2011.
- Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014.
- Rosiek K., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Polsce na przykładzie gospodarowania wodami*, „Gospodarka w praktyce i teorii” 2015, nr 1(38), s. 63.
- Stosunki międzynarodowe i polityka. Wyzwania końca stulecia. Księga jubileuszowa na 65-lecie Profesora Bogusława Mrozka*, Warszawa 1995.
- Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2003, <http://tiny.pl/gjwjq>.
- Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2007, <http://tiny.pl/gjwjg>.
- Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2014, <http://tiny.pl/gjwjf>.
- Surówka A., *Bezpieczeństwo ekologiczne a gospodarowanie odpadami w świetle prawa konstytucyjnego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, nr 4, s. 152.
- Szyja P., Wymiar ekonomiczny i społeczny bezpieczeństwa ekologicznego w Polsce, IX Kongres Ekonomistów Polskich, <http://tiny.pl/gjwjh>.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627 z późn. zm.

Współczesne oblicza bezpieczeństwa, red. E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, Białystok 2015.
Zagrożenia okresowe występujące w Polsce, Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, 2013, <http://tiny.pl/gjwjw>.

Streszczenie: Bezpieczeństwo środowiskowe stanowi jeden z najistotniejszych elementów funkcjonowania społeczeństwa na poziomie danego państwa oraz w skali globalnej. Coraz częściej problematyka bezpieczeństwa środowiskowego staje się przedmiotem debat publicznych. Podejmowanie zagadnień dotyczących tego rodzaju bezpieczeństwa jest kluczowe w kwestii zapewnienia prawidłowej ochrony środowiska naturalnego. Autorka w artykule podejmuje kwestie związane z głównymi zagrożeniami środowiskowymi występującymi w Polsce, które są poprzedzone rozważaniami definicyjnymi oraz wskazaniem kluczowych aktów prawnych i dokumentów strategicznych odnoszących się do zapewniania bezpieczeństwa środowiskowego kraju.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo środowiskowe, Polska, środowisko, klimat, ekologia

Environmental Security in Poland

Summary: Environmental security is one of the most important elements of the functioning of society at the state level and globally. Increasingly, environmental safety issues are becoming a matter of public debate. Addressing issues of this type of security is crucial for ensuring the proper protection of the environment.

The author in the article addresses issues related to the main environmental threats occurring in Poland, preceded by definitions and key legal documents and strategic documents relating to ensuring environmental security of the country.

Keywords: environmental security, Poland, environment, climate, ecology

*Beata Łączyńska*¹

Połowry ryb w świetle ochrony środowiska

Połowry, czyli eksploatacja rybacka

Stosowane metody połowów ryb nie uległy zmianie od średniowiecza. Stosowane narzędzia połowowe dzielą się na: okrążające, niewodowe, włóczne, dragi, podrywkowe, nakrywkowe, zastawne, pułapkowe, haczykowe, kolne, urządzenia połowowe takie jak pompy rybołówcze, czy dragi mechaniczne oraz elektropołowy i narzędzia rekreacyjno-wędkarskie. Większość z wyżej wymienionych narzędzi połowowych ma bardzo długą tradycję stosowania. Zmianie uległy jedynie materiały, z których zostały skonstruowane².

Niepokojący jest natomiast fakt, iż z eksploatacją rybacką ekosystemów wodnych wiąże się wiele problemów natury ekologicznej. Przede wszystkim kładzie się duży nacisk, aby prowadzona eksploatacja przebiegała zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju. Na przestrzeni lat w historii rybołówstwa dało się zaobserwować cztery odmienne koncepcje.

Pierwsza z nich była najbliższa naturze. Niestety wraz z rozwojem cywilizacji oraz nadmierną eksploatacją rybacką, człowiek zaczął eksploatować populacje ryb zgodnie z koncepcją nieograniczonych zasobów. Natomiast słaby rozwój wiedzy ichtiologicznej sprowadził tę koncepcję do twierdzenia, iż żywe zasoby wód są stałe, odnawialne i niewyczerpywane. I działało się tak aż do początków XX wieku. Na przełomie wieków zauważono, że zasoby naturalne są w pewien sposób ograniczone i tym samym powzięto środki zapobiegawcze. W tym też czasie sformułowano koncepcję eksploatacji. Obecnie ludzkość stoi u progu czwartego z etapów, który ściśle wiąże się z ochroną środowiska i koncepcją rozwoju zrównoważonego. Koncepcja ta nawiązuje do myśli ekosystemowej – zawsze najlepsze to, co najbliższe naturze.

W świetle prowadzonych obecnie badań i aktualnego stanu wiedzy klasyczne podejście do eksploatacji żywych zasobów wód, u podstaw którego leży ekonomia straciło na wartości. Nowe podejście poza względami ekonomicznymi kładzie nacisk głównie na względy ekologiczne i społeczne. Bowiern w wielu nieprzemyślanych sytuacjach, gdzie ludzkiej zachłanności nie było końca doprowadziło to do bezpowrotnego wyginięcia populacji lub chociażby do zaburzenia ich

¹ mgr Beata Łączyńska, doktorantka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, e-mail: beatalaczynska@op.pl

² J.A. Szczerbowski, *Rybacktwo śródlądowe*, Olsztyn 2008, s. 34.

struktury. Tym samym wiele z podejmowanych działań w ramach gospodarki rybackiej jest efektywnym narzędziem czynnej ochrony ekosystemów wodnych i ich ichtiofauny³.

Należy mieć na względzie, iż klasyczne podejście do eksploatacji rybackiej może doprowadzić do przełowienia. Powstają nam wówczas dwie struktury populacji. Pierwszą z nich jest populacja przełowiona, w której doszło do załamania struktury wiekowej i tym samym charakteryzuje się ona obniżeniem wieku poławianych ryb, spadkiem biomasy ryb dojrzałych płciowo, zmniejszeniem liczby grup wiekowych występujących w połowach oraz ogólnym spadkiem wydajności. W krótkim czasie populacja ta może przekształcić się w populację wyniszczoną. Te natomiast charakteryzują się niską liczbą ryb zdolnych do przystąpienia do tarła. Dalsza, nieprzemysłana eksploatacja doprowadza już i tak wyniszczoną populację do całkowitego wyginięcia⁴.

Wpływ połowów na ichtiofaunę

Jeszcze do niedawna, bowiem do drugiej połowy XIX wieku sądzono, iż rybołówstwo nie wpływa znacząco na eksploatowane populacje ryb. Dopiero prowadzone na początku XX wieku znakowania ryb wykazały ogromny wpływ eksploatacji rybackiej na stan żywych zasobów wód⁵.

Podstawową jednostką, która ulega zniszczeniu, bądź degradacji na skutek eksploatacji rybackiej jest populacja. Praktykowana rybacka i wędkarska eksploatacja wpływa na wszystkie cechy populacji: jej liczebność i zagęszczenie, strukturę wiekową i tempo wzrostu, czy też strukturę organizacyjną oraz różnorodność fenotypową i genotypową⁶.

Początkowo eksploatacja populacji ryb powoduje jej odmłodzenie i zwiększenie tempa wzrostu ryb. Trwa to do momentu aż zostanie osiągnięty tak zwany największy stabilny połów. Po jego przekroczeniu dalsze połowy nie przynoszą już korzyści ekonomicznych w dłuższej perspektywie czasowej i przestają być opłacalne^{7, 8}.

Warto podkreślić, iż w dobie panującej koncepcji zrównoważonej gospodarki rybackiej i akwakultury ekologicznej do połowu ryb należy polecić szczególnie narzędzia pułapkowe. Są one narzędziami budowanymi w oparciu o kilkusetletnią tradycję ich stosowania, które są stosunkowo tanie. Jednak, co najważniejsze są najmniej inwazyjne, jeśli chodzi o środowisko. Nie kaleczą one

³ D. Żarski, T.K. Czarkowski, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego*, [w:] *Akwakultura zrównoważona a domestykacja*, red. D. Żarski, T.K. Czarkowski, Olsztyn 2011, s. 9.

⁴ A. Kompowski, J. Horbowy, 1997, *Wstęp do teorii optymalnych połowów*, Szczecin 1997, s. 56.

⁵ Tamże, s. 76.

⁶ T.K. Czarkowski., D. Żarski, K. Kupren., K. Kozłowski., *Wpływ eksploatacji na ichtiofaunę*, w: *Rybacko-śródlądowe jako narzędzie ochrony ichtiofauny i ekosystemów wodnych oraz przykład zrównoważonej gospodarki żywymi zasobami wód*, red. T.K. Czarkowski, D. Żarski, K. Kupren, K. Kozłowski, Olsztyn 2011, s. 17.

⁷ A. Kompowski, J. Horbowy, *Wstęp do teorii optymalnych połowów*, Szczecin 1997, s. 80.

⁸ J.A. Szczerbowski, *Rybacko-śródlądowe*, Olsztyn 2008, s. 56.

poławianych ryb. Główną zasadą ich działania jest umieszczenie ryby w zamkniętej przestrzeni narzędzia. Ponadto odpowiednio obsługiwane i przeglądane narzędzia pułapkowe dają nam jasny obraz, co do składu i ilości łowionych ryb. Umożliwiają również wypuszczanie ryb niewymiarowych oraz pozostających w okresie ochronnym⁹.

Wśród najczęściej i najchętniej stosowanych narzędzi pułapkowych należy wymienić żaki. Występują zarówno żaki pojedyncze, jak i podwójne. Między sobą różnią się wielkością klatek łownych oraz ich ilością. Jak nazwy wskazują posiadają odpowiednio jedną lub dwie klatki. Skrzydła żaków odgrywają rolę ścian wprowadzających, po których to ryby dostają się do wnętrza klatki łownej. Z kolei na twardszym dnie oraz większych głębokościach swoją rolę lepiej odgrywiają mieroże. W porównaniu do żaków różnią się jedynie przednią częścią klatki łownej, która określana jest mianem przybudówki, której zadaniem jest zabezpieczanie przed ucieczką schwytanych ryb.

Wbrew krążącym niepocholebnym opiniom na temat połowów z zastosowaniem elektropołowów jest to również mało inwazyjna metoda, zapewniająca bezpieczny odłów na przykład tarlaków, a dodatkowo niwelująca uszkodzenia ryb. Warunkiem ich przeprowadzenia jest jednak konieczność posiadania specjalnego przeszkolenia przez osoby je prowadzące, potwierdzona odpowiednim zaświadczeniem¹⁰.

Ważnym jest, że ryb, które następnie zamierzamy wpuścić z powrotem do środowiska naturalnego nie należy chwycić w dłoń, a wszelkie manipulacje należy wykonywać bardzo ostrożnie, by przypadkiem nie dopuścić do uszkodzenia warstwy śluzu pokrywającej łuskę. Śluz stanowi bowiem naturalną warstwę ochronną przed infekcjami¹¹.

Okres ochronny

Celem zapewnienia ochrony, jak i trwałości biologicznej większości gatunków ryb w Polsce i na świecie wyznaczono prawnie, a następnie wprowadzono okresy ochronne. W okresach tych bezwzględnie, pod groźbą kary nie można poławiać, płoszyć, ani niszczyć naturalnych siedlisk ryb. Często okresy te pokrywają się z okresem rozrodczym dla danego gatunku. Ponadto zostały one zróżnicowane i dopasowane pod względem biologicznym i liczebnościowym do specyfiki gatunku. Wobec tego wszelkie działania, które zakłócają okresy ochronne są naruszeniem prawa, jak i grożą za nie sankcje z punktu widzenia prawa karnego¹².

Teoretycznie okres ochronny u ryb sprowadza się do określenia minimalnej długości złowionej ryby, poniżej której musi ona zostać bezwzględnie wpuszczona do wody. Długość tę

⁹ D. Żarski, *Gospodarka rybacka linem na wodach otwartych – połowy komercyjne*, [w:] *Lin rybactwo i akwakultura*, Olsztyn 2011, s. 38.

¹⁰ D. Żarski, *Połowy wędkarskie*, w: *Lin rybactwo i akwakultura*, Olsztyn 2011, s. 44.

¹¹ D. Żarski, dz. cyt., s. 42.

¹² *Okresy ochronne ryb*, „Wedkuje.pl” <https://wedkuje.pl/okres-ochronny> (dostęp: 26.05.2017).

zwykło się określać od czubka pyszczka aż po najdłuższy kraniec płetwy ogonowej, czyli długość całkowita ciała ryby. Natomiast wymiarem ochronnym określamy minimalną wartość, jaką ryba musi osiągnąć, by można było zabrać ją z łowiska.

O ile celem zastosowania okresów ochronnych jest zabezpieczenie uzupełnienia populacji, a co za tym idzie ich liczebności, o tyle wyłączenie z eksploatacji ryb określonych rozmiarów poza wspomnianym uzupełnieniem ma również w założeniu zabezpieczenie innych cech populacji. Można wśród nich wymienić: utrzymanie odpowiedniej struktury wiekowej oraz utrzymanie silnej puli genowej w populacji.

Pamiętajmy o tym, iż każde wyłączenie z eksploatacji danej grupy wiekowej powoduje nienaturalną selekcję, niszczącą naturalną strukturę wiekową i wielkościową populacji. Efektem tego jest jej upośledzenie¹³. Dlatego też wartym uwagi jest limitowanie ilości łowionych ryb. Tym samym działamy mniej wybiórczo na populację. Ustanowienie ograniczeń ilościowych, czy też wagowych w czasie eksploatacji jest dobrym sposobem na uniknięcie zjawiska przełowienia, bądź wyniszczenia populacji^{14, 15}.

Przykłady ryb, a ich okres ochronny

Na podstawie Rozporządzenia Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 2001 roku i zgodne z aktualnym Regulaminem Amatorskiego Połowu Ryb określono obowiązujący wykaz ryb i ich okresy ochronne. Jest on obowiązkowy i stały na wszystkich wodach, które są użytkowane przez Polski Związek Wędkarski w Polsce. Natomiast zamieszczone w nim wartości są dopasowane względem różnic gatunkowych i należy je znać i ich przestrzegać w czasie połowów. Ustalone okresy ochronne mają tak oszacowane wymiary, aby umożliwić osobnikom przynajmniej jednokrotne przystąpienie do tarła oraz uwzględniają czas w okresie poprzedzającym tarło, jak i same tarło. Z kolei gatunki zagrożone wyginięciem objęte są całkowitą ochroną.

¹³ T.K. Czarkowski., D. Żarski, K. Kupren., K. Kozłowski., *Metody regulowania eksploatacji rybacko – wędkarskiej*, [w:] *Rybnictwo śródlądowe jako narzędzie ochrony ichtiofauny i ekosystemów wodnych oraz przykład zrównoważonej gospodarki żywymi zasobami wód*, red. T.K. Czarkowski, D. Żarski, K. Kupren, K. Kozłowski, Olsztyn 2011, s. 39.

¹⁴ Environment Yukon 2010. Status of Yukon Fisheries 2010: *An overview of the state of Yukon fisheries and the health of fish stocks, with special reference to fisheries management programs – Yukon Fish and Wildlife Branch Report Mr-10-01*, s. 23.

¹⁵ R.L. Welcomme, I.G. Cowx, D. Coates, Ch. Bene, S. Funge-Smith, A. Halls, K. Lorenzen, *Inland capture fisheries*, „Philosophical Transactions of The Royal Society B Biological Sciences” 2010, nr 365, s. 2883.

Tabela 1. Tabela prezentująca wybrane, powszechnie znane gatunki ryb, ich wymiary ochronne oraz okresy ochronne

Gatunek	Wymiar ochronny (cm)	Okres ochronny
pstrąg potokowy (<i>Salmo trutta m. fario</i>)	- w rzece Wiśle i jej dopływach od źródeł do ujścia rzeki San, w rzece San i jej dopływach 25 cm - w rzece Odrze i jej dopływach od granicy państwowej z Republiką Czeską do ujścia rzeki Bystrzycy oraz w rzece Bystrzycy i jej dopływach 25 cm - w pozostałych wodach 30 cm	- w rzece Wiśle i jej dopływach od źródeł do ujścia rzeki San, w rzece San i jej dopływach od dn. 1.09 do dn. 31.01 - w rzece Odrze i jej dopływach od granicy państwowej z Republiką Czeską do ujścia rzeki Bystrzycy oraz w rzece Bystrzycy i jej dopływach od dn. 1.09 do dn. 31.03 - w pozostałych wodach od dn. 1.09 do dn. 31.12
sandacz (<i>Sander lucioperca</i>)	45	od dn. 1.03 do dn. 31.05
sieja (<i>Coregonus lavaretus</i>)	35	od dn. 15.10 do dn. 31.12
sielawa (<i>Coregonus albula</i>)	18	od dn. 15.10 do dn. 31.12
Sum (<i>Silurus glanis</i>)	70	- w rzece Odrze od ujścia rzeki Warty do granicy z wodami morskimi od dn. 1.03 do dn. 30.05 - w pozostałych wodach od dn. 1.11 do dn. 30.06
szczupak (<i>Esox lucius</i>)	45	- w rzekach i zbiornikach zaporowych od dn. 1.01 do dn. 30.04 - w pozostałych wodach od dn. 1.03 do dn. 30.04
węgorz (<i>Anguilla anguilla</i>)	50	zakaz połowu od dn. 15.06 do dn. 15.07

Opracowanie własne na podstawie: Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 17 stycznia 200.

Zmieniające rozporządzenie w sprawie połowu ryb oraz warunków chowu, hodowli i połowu innych organizmów żyjących w wodzie (Dz. U. 2003, nr 17 poz. 160); Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 2 czerwca 2009 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie połowu ryb oraz warunków chowu, hodowli i połowu innych organizmów żyjących w wodzie (Dz. U. 2009, nr 94 poz. 780); Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 11 czerwca 2010 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie połowu ryb oraz warunków chowu, hodowli i połowu innych organizmów żyjących w wodzie z dnia 12 listopada 2001 (Dz.U. 2010, nr 138 poz. 1559).

Akty prawne a ochrona środowiska

Ryby jako organizmy szczególnie podatne na zmiany ekosystemów wodnych narażone na ich przekształcenia środowiskowe oraz eksploatację rybacką znajdują się w stanie zaniku lub stanu zagrożenia. W związku z tym próbując zapobiec tym niekorzystnym czynnikom podejmowano różne działania prawne i organizacyjne mając na względzie ich ochronę.

Po raz pierwszy w średniowieczu w niektórych krajach europejskich: Szkocja, Hiszpania, czy też Anglia wprowadzono okresy ochronne dla ryb. Ponadto zabraniano połowu sprzętem niedozwolonym wśród, którego należy wymienić: włoki i sieci o drobnych oczkach; odłowu narybku, zatruwania wód, ogłuszania ryb, czy też uniemożliwiania im wędrówek tarłowych¹⁶. W Polsce najwcześniejsze decyzje w sprawie ochrony ryb także odnoszą się do okresu wczesnego średniowiecza. Wcześniejsza rabunkowa eksploatacja wód otwartych doprowadziła bowiem do poważnego wrybienia rzek i jezior na terenie Polski. Dekret wydany przez Stefana Batorego

¹⁶ K. Kaliszczuk K., *Historia ochrony przyrody*, [w:] *Straż ochrony przyrody. Materiały metodyczno-szkoleniowe*, red. K. Kaliszczuk, J. Solon, Warszawa 1987, s. 10.

w 1578 roku zabronił stosowania kolejnych narzędzi połowowych. Również w tym okresie wprowadzono okresy ochronne dla ryb odbywających tarło. Kolejnym aktem próbującym powstrzymać grabieżczą eksploatację rybacką głównie dotyczącą rzek jest ustawa rybołowska Wielkiego Księstwa Poznańskiego z 1845 roku. Ustawa ta zakazywała budowy na rzekach sztucznych przegród, zanieczyszczania wód ściekami przemysłowymi, zatrutowania ryb, czy też ich połowu w okresie tarła. Okres ten obejmował czas od 1 marca do 1 lipca¹⁷. Przełomem w ochronie ryb była ustawa galicyjska, która weszła w życie z dniem 1 października 1890 roku i stała się podstawą do wszystkich aktualnych uregulowań prawnych w zakresie rybołówstwa śródlądowego. Po raz pierwszy w związku z powyższą ustawą określono czas połowu dla poszczególnych gatunków ryb, wyeliminowanie niektórych narzędzi i sposobu połowu, ochronę tarlisk oraz wprowadziła karty rybackie, straż rybacką i sankcje karne.

Jako formę ochrony gatunkowej zaczęto wprowadzać zarybienia wód otwartych. Pierwsze zarybienia odbyły się w XVI – XVII wieku w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Następnie w drugiej połowie XIX wieku w Wielkopolsce rozpoczęto dorybianie jezior materiałem zarybieniowym pochodzącym z rozrodu w warunkach kontrolowanych¹⁸.

Pierwszym aktem prawnym, jaki został wydany po drugiej wojnie światowej, odnoszącym się do ochrony przyrody w Polsce, było Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z roku 1947 regulujące kwestie ochrony ryb i raków¹⁹. Obecnie obowiązującym jest Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 września 2004 roku.²⁰

Po okresie drugiej wojny światowej Polska ratyfikowała kilka międzynarodowych konwencji ochrony przyrody i powzięła zobowiązania związane z ochroną ekosystemów wodnych. Wśród wspomnianych konwencji wymienić należy: Konwencję Helsińską²¹, Konwencję Berneńską²², Konwencję Bońską²³, czy Konwencja podpisana w Rio de Janerio w 1992 roku²⁴.

Ponadto w sprawie regulacji dotyczących ochrony środowiska, a w tym jego zasobów wodnych szczególne znaczenie mają:

¹⁷ W. Szczygielski, *Zarys dziejów rybactwa śródlądowego w Polsce*, Warszawa 1967.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Dz. U. 1947. Nr 64 poz. 375. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 5 września 1947 r. o ochronie ryb i raków na wodach otwartych.

²⁰ Dz.U. 2004. Nr 220 poz. 2237. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 września 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną.

²¹ Dz.U. 1980, Nr 18 poz. 64. Konwencja o ochronie środowiska morskiego obszaru Morza Bałtyckiego, sporządzona w Helsinkach dnia 22 marca 1974 r.

²² Dz.U. 1996, Nr 58 poz. 263. Konwencja o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz siedlisk, sporządzona w Bernie dnia 19 września 1979 r.

²³ Dz.U. 2003, Nr 2 poz. 17. Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt, sporządzona w Bonn dnia 23 czerwca 1979r.

²⁴ Dz.U. 2000, Nr 184 poz. 1532. Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janerio dnia 5 czerwca 1992 r.

- a) Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 roku o rybnactwie śródlądowym²⁵;
- b) Ustawa z dnia 18 lipca 2001 tak zwane Prawo Wodne²⁶;
- c) Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 12 listopada 2001 r. w sprawie połowu ryb oraz warunków chowu, hodowli i połowu innych organizmów żyjących w wodzie²⁷;
- d) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska²⁸;
- e) Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody;
- f) oraz przepisy prawa miejscowego, obowiązującego na obszarze danego obwodu rybackiego.

Pojęcie zrównoważonego rozwoju

Pojęcie zrównoważonego rozwoju oznacza rozwój, który zaspokaja potrzeby współczesnych ludzi, tym samym nie zagrażając możliwościom zaspokojeni potrzeb przyszłych pokoleń²⁹. Zaspokajanie potrzeb wynika z ograniczeń regulowanych przez zdolności środowiska, czyli wytrzymałości światowego systemu ekologicznego. Zrównoważony rozwój zakłada możliwość utrzymania osiągniętego przez cywilizację poziomu dobrobytu pod warunkiem odpowiedniego gospodarowania. Rozumiane jest ono jako świadome kształtowanie zależności między wzrostem gospodarczym, dbałością o środowisko i jakością życia.

W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w artykule 5 znajduje się zapis dotyczący zrównoważonego rozwoju. W Prawie Ochrony Środowiska oznacza on rozwój społeczno-gospodarczy, w którym integrują się działania polityczne, gospodarcze i społeczne. Oczywiście przy zachowaniu równowagi przyrodniczej i trwałości podstawowych procesów przyrodniczych³⁰.

Zrównoważone rybolówstwo jako sposób ochrony środowiska

Mówiąc o koncepcji zrównoważonego rozwoju należy pamiętać o założeniu, iż gospodarka rybacka musi spełniać trzy podstawowe kryteria. Przede wszystkim być pożądana społecznie. Po drugie być uzasadniona ekonomicznie. Winna mieć również wskazania ekologiczne³¹.

²⁵ Dz. U. z 2015 r. poz. 652 z późniejszymi zmianami

²⁶ Dz.U. 2001, Dz.U. 2005 z późniejszymi zmianami

²⁷ Dz. U. 2001 nr 138, poz. 1559 z późniejszymi zmianami

²⁸ Dz. U. 2013 poz. 1232 z późniejszymi zmianami

²⁹ T. Parteka, *Prof. Jerzy Kołodziejski jako prekursor wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju*, w: *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii rozwoju zrównoważonego*, red. D. Kielczewski, Białystok 2009, s. 43.

³⁰ Boroń A., Szlachciak J., *Różnorodność i taksonomia zwierząt*, Olsztyn 2013, s. 11.

³¹ Kozłowski S., *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*, Warszawa 2000, s. 114; A. Wołos, M. Leopold, *Podstawowe wyróżniki gospodarki rybacko-wędkarskiej w procesie ekorozwoju*, [w:] *Rybnactwo, wędkarstwo, ekorozwój*, red. A. Wołos, Olsztyn 2006, s. 23.

Zrównoważony rozwój stawia przed sobą trzy cele: gospodarcze, społeczne i ekologiczne³². Ponadto zrównoważony rozwój powinien prowadzić społeczeństwo do osiągnięcia tak zwanego dobrobytu. Natomiast dobrobyt ten stanowi podstawowy cel polityki społeczno-gospodarczej państwa.

Ciekawym wydaje się powiązanie poziomu dobrobytu ze stopniem rozwoju gospodarczego społeczeństw oraz celami rybactwa śródlądowego i liczby użytkowników wód. Zależność ta w sposób bardzo obrazowy została przedstawiona przez Konrada Turkowskiego (2006)³³. Bazując na wcześniejszych opracowaniach wykazał, iż w społeczeństwach najuboższych funkcja produkcji żywności jest nadrzędna. Natomiast liczba użytkowników rybackich pozostaje niewielka. Z kolei wraz ze wzrostem zamożności społeczeństwa wzrasta również liczba użytkowników wód. Natomiast na pierwszy plan wysuwa się rekreacyjna funkcja rybactwa. W społeczeństwach najbogatszych zaobserwowano, iż dominującą funkcją rybactwa śródlądowego jest rekreacja, a na równi z nią można wymienić ochronę środowiska i przyrody.

System prawny ochrony przyrody naszego kraju opiera się na postanowieniach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Wprowadziła ona wówczas zasadę zrównoważonego rozwoju jako podstawową zasadę ustrojową Rzeczypospolitej Polskiej. Natomiast ochrona przyrody to ważna część polityki ekologicznej państwa³⁴.

Bibliografia:

- Akwakultura zrównoważona a domestykacja*, red. D. Żarski, T.K. Czarkowski, Olsztyn 2011.
- Environment Yukon 2010. Status of Yukon Fisheries 2010: An overview of the state of Yukon fisheries and the health of fish stocks, with special reference to fisheries management programs – Yukon Fish and Wildlife Branch Report Mr-10-01, s. 1-105.
- Kompowski A., Horbowy J., *Wstęp do teorii optymalnych połowów*, Szczecin 1997.
- Konwencja o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz siedlisk, sporządzona w Bernie dnia 19 września 1979 r. (Dz.U. 1996, nr 58, poz. 263).
- Konwencja o ochronie środowiska morskiego obszaru Morza Bałtyckiego, sporządzona w Helsinkach dnia 22 marca 1974 r. (Dz.U. 1980, nr 18, poz. 64).
- Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt, sporządzona w Bonn dnia 23 czerwca 1979 r. (Dz.U. 2003, nr 2, poz. 17).
- Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r. (Dz.U. 2000, nr 184, poz. 1532).
- Kozłowski K., *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*, Warszawa 2000, s. 114-115.
- Lin rybactwo i akwakultura*, red. D. Żarski, Olsztyn 2011.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 kwietnia 2015 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o rybactwie śródlądowym (Dz.U. 2015, poz. 652 z późn. zm.)
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 sierpnia 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2013, poz. 1232 z późn. zm.).

³² M. Kistowski, *Koncepcja ekorozwoju profesora Stefana Kozłowskiego*, w: *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii rozwoju zrównoważonego*, red. D. Kielczewski, Białystok 2009, s. 23.

³³ K. Turkowski, *Rozwój zrównoważony a rybactwo śródlądowe*, w: *Rybactwo, wędkarstwo, ekorozwój*, red. A. Wołos, Olsztyn 2006, s. 12.

³⁴ M. Jankun, G. Furgała-Selezniow, M. Woźniak, A.M. Wiśniewska, *Ocena i ochrona bioróżnorodności wód*, Olsztyn 2011.

Ocena i ochrona bioróżnorodności wód, red. M. Jankun, G. Furgała-Selezniow, M. Woźniak, A.M. Wiśniewska, Olsztyn 2011.

Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii rozwoju zrównoważonego, red. D. Kielczewski, Białystok 2009.

Okresy ochronne ryb, „Wedkuje.pl” <https://wedkuje.pl/okres-ochronny>

Straż ochrony przyrody. Materiały metodyczno-szkoleniowe, red. K. Kaliszczuk, J. Solon, Warszawa 1987.

Szczerbowski J.A., *Rybacko-śródlądowe*, Olsztyn 2008.

Szczygielski W., *Zarys dziejów rybactwa śródlądowego w Polsce*, Warszawa 1967.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 5 września 1947 r. o ochronie ryb i raków na wodach otwartych. (Dz.U. 1947, nr 64, poz. 375).

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 12 listopada 2001 r. w sprawie połowu ryb oraz warunków chowu, hodowli i połowu innych organizmów żyjących w wodzie (Dz.U. 2001, nr 138, poz. 1559 z późn. zm.).

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 września 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną (Dz.U. 2004, nr 220, poz. 2237).

Różnorodność i taksonomia zwierząt, red. A. Boroń, J. Szlachciak, Olsztyn 2013, s. 1-215.

Rybacko-śródlądowe jako narzędzie ochrony ichtiofauny i ekosystemów wodnych oraz przykład zrównoważonej gospodarki żywymi zasobami wód, red. T.K. Czarkowski, D. Żarski, K. Kupren, K. Kozłowski, Olsztyn 2011.

Rybacko, wędkarstwo, ekorozwój, red. A. Wołos, Olsztyn 2006.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, (Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880).

Welcomme R.L., Cowx I.G., Coates D., Bene Ch., Funge-Smith S., Halls A, Lorenzen K., *Inland capture fisheries*, „Philosophical Transactions of The Royal Society B Biological Sciences” 2010, nr 365, s. 2881-2896.

Streszczenie: Rybołówstwo obok myślistwa i zbieractwa to jeden z najstarszych sposobów stosowanych przez ludzkość w celu pozyskiwania żywności. Ryby łowiono już na długo przed pojawieniem się pierwszych społeczności rolniczych. Mając na uwadze ochronę przyrody należy pamiętać o równowadze w rozmiarze eksploatacji rybackiej.

Słowa kluczowe: eksploatacja rybacka, okres ochronny, zrównoważony rozwój, ryby

Fishing for fish in the light of environmental protection

Summary: fishing alongside hunting and gathering to one of the oldest ways people use to obtain food. Fish were caught long before the arrival of the farm. For example, conservation of the nature remembered in the scale of fishing exploitation.

Keywords: fishing, protection period, sustainable development, fish